

การตัดสินใจย้ายถิ่นจากชนบท เข้าสู่กรุงเทพมหานคร :

นีโอคลาสสิกกับนีโอมาร์กซิสต์*

สมบูรณ์ ศิริประชัย

นักวิจัย คณะเศรษฐศาสตร์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

การย้ายถิ่นเป็นกระบวนการปรับตัวของสังคมมนุษย์ที่มีต่อสิ่งแวดล้อมรอบข้าง ดังนั้นกระบวนการย้ายถิ่นจึงมีลักษณะเป็นพลวัต ที่แปรเปลี่ยนไปตลอดเวลาตามสภาพสังคมที่ดำรงอยู่ ประเด็นหนึ่งที่นักวิชาการสนใจมาโดยตลอดนับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันก็คือ ปัจจัยเบื้องหลังที่ทำให้มนุษย์ต้องย้ายถิ่นฐานตนเอง ซึ่งประกอบด้วยปัจจัยที่มนุษย์ไม่อาจควบคุมได้และมนุษย์สามารถควบคุมได้ ประเด็นแรกนั้นอาจเกิดขึ้นจากภัยธรรมชาติ ทำให้มนุษย์ต้องละทิ้งบ้านเรือนจากที่หนึ่งไปสู่อีกที่หนึ่ง ทว่าประเด็นที่สองเป็นสิ่งที่นักวิชาการสนใจมากกว่า เพราะเป็นการโยกย้ายสถานที่ของมนุษย์ตามสภาพแวดล้อม สังคม การเมืองที่มนุษย์สามารถ

ควบคุมได้ในบางส่วน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง มนุษย์จะโยกย้ายไปทำมาหากินในสถานที่อื่น ถ้าเขาคิดว่าสถานที่ปลายทางจะดีกว่าสถานที่เดิม หรือกล่าวให้สั้นก็คือมนุษย์เป็นสัตว์เศรษฐกิจที่มีความสมเหตุสมผล

ทฤษฎีที่อธิบายการตัดสินใจย้ายถิ่นของมนุษย์มีอยู่จำนวนมาก นับตั้งแต่อดีต คือทฤษฎีของนักประชากรศาสตร์ อย่าง Revenstein (1885 ; 1889) ทฤษฎีแรงดึงดูดของ Zipf (1946) หรือทฤษฎีปัจจัยดึงดูด ผลักดันของ Redford (1926) ซึ่งต่อมามีการอ้างอิงอย่างแพร่หลาย โดยมีการปรับปรุงและเพิ่มเติมโดยนักสังคมวิทยาชายที่มีชื่อเสียง Lee 1966 ทฤษฎีการย้ายถิ่นนั้นมีการพัฒนามาอย่างต่อเนื่องจากนักวิชาการสาขาต่าง ๆ ทั้งนักประชากรศาสตร์ นักภูมิศาสตร์ นักวางแผนเมือง นักสังคมวิทยา และนักเศรษฐศาสตร์ โดยเฉพาะนักเศรษฐศาสตร์ได้

* บทความนี้ เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง “การสำรวจสถานะความรู้ผู้ย้ายถิ่นจากชนบทเข้าสู่กรุงเทพมหานคร” เสนอต่อสถาบันไทยคดีศึกษา

พัฒนาให้ทฤษฎีการตัดสินใจย้ายถิ่นความก้าวหน้าเป็นอันมาก ที่สำคัญคือทฤษฎีแรงงานส่วนเกิน และทฤษฎีทุนมนุษย์ ทฤษฎีแรกนั้นมีต้นความคิดจากงานของ Lewis (1954) ส่วนทฤษฎีอันหลังมีต้นความคิดจาก Schultz (1961) และ Sjaastad (1962) กระแสความคิดหลักทั้งสองสายทำให้มีทฤษฎีที่อธิบายการย้ายถิ่นออกมาอย่างไม่ขาดระยะ อย่างไรก็ตาม แนวการวิเคราะห์การย้ายถิ่นยังมีนักวิชาการฝ่ายมาร์กซิสต์ให้ความสนใจด้วย ซึ่งเป็นการพิจารณาในกรอบความคิดที่กว้างกว่าการวิเคราะห์แบบจำลองแรงงานส่วนเกิน หรือทฤษฎีทุนมนุษย์ ถึงกระนั้นก็ตาม แนวการวิเคราะห์ทั้ง 3 กระแสก็ให้ประโยชน์อย่างมากต่อการทำความเข้าใจกระบวนการย้ายถิ่นในสังคมประเทศด้อยพัฒนา ในบทความนี้เป็นงานวิชาการในสำนักนีโอคลาสสิก ส่วนตอนที่สอง เป็นงานวิชาการในสำนักนีโอมาร์กซิสต์ และตอนสุดท้าย เป็นข้อสังเกตการศึกษา

(1) ทฤษฎีนีโอคลาสสิก : อุปทานของและอุปสงค์ต่อแรงงาน¹

การย้ายถิ่นของไทยที่สามารถประยุกต์โดยทฤษฎีนีโอคลาสสิก เริ่มต้นตั้งแต่ในอดีตกาล อาจย้อนหลังกลับไปไกลถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 เมื่อทรงเปิดประเทศติดต่อกับ

¹ การจำแนกกลุ่มนี้ออกมาต่างหากเพื่อชี้ให้เห็นความแตกต่างระหว่างกลุ่มที่เน้นสมมติฐานปัจเจกปัจเจก - ผลักดัน เพราะปัจจัยทั้งสองนี้มักจะอิงอยู่กับการศึกษาปัจเจกปัจเจกขั้นสูงทั้งสองด้าน โดยละเอียดสภาพรายละเอียดต่าง ๆ ของกระบวนการต่าง ๆ ที่ก่อให้เกิดการย้ายถิ่น ปัจเจกปัจเจก - ผลักดันมีการนำมาใช้โดยนักประชากรศาสตร์ไทยอย่างแพร่หลาย (ดู สมบูรณ์ศิริประชัย (2528) บทที่ 3) จนเสมือนหนึ่งว่าเป็นคำอธิบายที่เหมาะสมตรงกับสภาพความเป็นจริงในแง่ของนักเศรษฐศาสตร์ ปัจเจกทั้งนี้ไม่มีความหมายมากนัก

ประเทศมหาอำนาจยุโรป โดยการเซ็นสนธิสัญญาเบาริ่ง หลังจากนั้นประเทศสยามก็กลายเป็นผู้ส่งข้าวออกขายใหญ่ที่ป้อนตลาดต่างประเทศโดยเฉพาะในเรือจักรภพของสหราชอาณาจักร อุปสงค์ของต่างประเทศที่มีต่อข้าวไทยทำให้มีการเพิ่มการเพาะปลูกข้าวในประเทศ ที่โดดเด่นที่สุดคือในบริเวณภาคกลาง ทว่าการเพาะปลูกข้าวขึ้นเป็นกิจกรรมที่ต้องอาศัยแรงงานคนและสัตว์อย่างมาก พิธีกรรมการลงแขกและการใช้แรงงานในครัวเรือนแทบทุกคนจึงเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นตามกระบวนการผลิตอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ แม้กระนั้นก็ตาม ในฤดูเพาะปลูก แรงงานที่มีอยู่ภายในครัวเรือนหรือหมู่บ้านอาจไม่เพียงพอ และยังมีความต้องการแรงงานจากแหล่งอื่น กระบวนการย้ายถิ่นของชาวอีสานเข้ามารับจ้างทำนาในแถบภาคกลางจึงเป็นกระบวนการทางเศรษฐกิจที่เกิดจากอุปทานของแรงงานของชาวอีสานที่สอดคล้องกับอุปสงค์ต่อแรงงานของชาวภาคกลาง โดยมีค่าจ้างเป็นตัวปรับให้อุปทานและอุปสงค์ต่อแรงงานมีความสมดุลระหว่างภูมิภาค ค่าจ้างในที่นี้แปรเปลี่ยนไปตามวิธีการผลิตในสังคม ซึ่งอาจจ่ายในรูปค่าจ้างที่มีใช้ตัวเงิน แต่เป็นสิ่งของหรือผลผลิตปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นนี้สืบเนื่องมาจนปัจจุบัน ทั่วมีความซับซ้อนและหลากหลายมากกว่าในอดีต (Johnston (1975), ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ (2520 - 2522)) การอพยพหรือย้ายถิ่นจากชนบทสู่ชนบท และจากชนบทสู่เมืองมีความเปลี่ยนแปลงไปตามภาวะ

เพราะมิได้ทำให้เราเข้าใจเบื้องหลังการย้ายถิ่นที่หลากหลายและซับซ้อน ดังที่ Todaro (1976) วิจารณ์กฎของลีบเรื่องการย้ายถิ่นซึ่งเป็นต้นแบบของนักประชากรศาสตร์ไทย การพิจารณาอุปทานของแรงงานและอุปสงค์ต่อแรงงานจะทำให้เราเข้าใจการย้ายถิ่นของไทยดีขึ้น ทั้งในแง่ทฤษฎีแรงงานส่วนเกิน การย้ายถิ่นตามฤดูกาล นายหน้าจัดหางาน และกลไกราคาของระบบเศรษฐกิจที่เป็นตัวจัดสรรแรงงานภายในประเทศระหว่างภาคภูมิศาสตร์

แห่งความก้าวหน้าของระบบเศรษฐกิจ กิจกรรมต่าง ๆ ในเขตชนบทและในเขตเมืองได้พัฒนาให้มีความทันสมัยมากขึ้น ระบบการขนส่งคมนาคม ตลอดจนความใกล้ชิดของชนบทกับเมืองได้ลดแคบลงในแง่ของการติดต่อและการสื่อสารระหว่างกัน ทว่าความเหลื่อมล้ำในเกือบทุกด้านยังคงเป็นปรากฏการณ์ที่ไม่อาจขจัดให้หมดไปได้จากเศรษฐกิจไทย ความแตกต่างของชนบทกับเมืองจึงเป็นเสมือนอาการของโรคที่ชี้ให้เห็นว่า การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมที่ผ่านมาในหลายทศวรรษยังอยู่ในภาวะที่ไม่น่าพอใจ การวิเคราะห์อุปทานของและอุปสงค์ต่อแรงงาน ทั้งในชนบทและในเมืองจึงมีความเชื่อมโยงกันอย่างใกล้ชิดกับกระบวนการการพัฒนาประเทศ ทั้งในด้านการค้าระหว่างประเทศ ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ การจ้างงาน ตลอดจนเทคโนโลยีที่ใช้ในภาคเกษตรกรรม อุตสาหกรรมหัตถกรรม และพาณิชย์กรรมทั้งในเมืองและชนบท

เงื่อนไขที่สำคัญของทฤษฎีนีโอคลาสสิกก็คือ ความแตกต่างของค่าจ้างระหว่างภาคเศรษฐกิจจะถูกกำจัดให้หมดไป เนื่องจากการย้ายถิ่นของประชากรจากสถานที่แห่งหนึ่งไปยังสถานที่อีกแห่งหนึ่ง ทำให้ตลาดแรงงานอยู่ในภาวะดุลยภาพ งานศึกษาของไทยในแนวนี้พบว่า มีน้อยมากเมื่อเทียบกับการอธิบายผ่านสมมติฐานปัจเจกปัจเจก - ผลักดัน² อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนจัดงานศึกษาที่วิเคราะห์การย้ายถิ่นตามฤดูกาลและการย้ายถิ่นโดยมีสมมติฐานแรงงานส่วนเกินไว้ในหัวข้อนี้ด้วย เพราะถือว่าอยู่ในแนวความคิดกระแสหลักของสำนักนีโอ-

คลาสสิกเช่นกัน งานศึกษาของไทยที่เริ่มต้นพิจารณาในแนวนี้เริ่มด้วย *ประดิษฐ์ ขาสมบัติ (2515)* ซึ่งอธิบายสาเหตุแห่งการเคลื่อนย้ายแรงงานว่าเป็นเพราะการว่างงานในชนบท³ โดยเฉพาะการว่างงานแอบแฝง (Disguised Unemployment) *ประดิษฐ์ ขาสมบัติ (2515)* เห็นว่าการว่างงานในชนบทเป็นการทำงานไม่เต็มที่มีมากกว่า (Underemployment) โดยอ้างอิงงานของอาบ นาคะจัด ซึ่งพบว่าในปี 2504 - 2505 การว่างงานเฉลี่ยจากการทำงานที่ต่ำกว่าระดับหรือไม่เต็มที่มีของชาวนาในภาคอีสานมีอยู่ประมาณ 18 เปอร์เซ็นต์ของวันทำงาน การว่างงานประเภทนี้เป็นไปตามฤดูกาล และจะหมดไปหรือต่ำมากในช่วงฤดูการเพาะปลูกและเก็บเกี่ยว คำอธิบายในเรื่องแรงงานฤดูกาลนี้มักอธิบายว่า ในชนบทมีแรงงานแอบแฝงดังเช่นงานศึกษาของสมนึก ศรีปลั่ง ซึ่งระบุว่า ผลผลิตส่วนเพิ่มของชาวนาในหลายท้องที่ของภาคกลาง ภาคตะวันออก ภาคเหนือ และภาคอีสานไม่แตกต่างจากศูนย์ ($MP_L = 0$) ซึ่งมีนัยว่า ในสังคมเกษตรกรชาวไทยมีแรงงานส่วนเกินอยู่จำนวนหนึ่ง นอกจากนี้มีรายงานผลการสำรวจวิจัยแรงงานชนบทของกรมแรงงานปี 2510 - 11 และปี 2511 - 12 ของภาคอีสานและภาคเหนือ ตามลำดับ พบว่าแรงงานในชนบทมีการว่างงานประมาณ 10 เปอร์เซ็นต์เซ็นต์ของวันทำงานทั้งหมดที่มีได้ใช้ประโยชน์ในการผลิต⁴ *ประดิษฐ์ ขาสมบัติ (2515)* ตั้งข้อสังเกตว่าการว่างงานที่สำรวจโดยสำนักงานสถิติแห่งชาตินั้นต่ำมากก็มีเพียง 1 เปอร์เซ็นต์ เมื่อเทียบกับงานของ

² ความจริงทฤษฎีนีโอคลาสสิกใช้สมมติฐานปัจเจกปัจเจก - ผลักดันเช่นกัน หากใช้ในลักษณะที่อธิบายผ่านตัวแปรทางเศรษฐศาสตร์ นั่นคือความแตกต่างของผลตอบแทนทางเศรษฐกิจ อาทิ ค่าจ้าง เป็นต้น ในขณะที่สมมติฐานปัจเจกปัจเจก - ผลักดันเป็นการอธิบายในแง่โมทัศน์มากกว่า และไม่สามารถวัดในเชิงปริมาณได้

³ คำนิยมที่เขาใช้เป็นของสำนักงานสถิติแห่งชาติ หมายถึงบุคคลที่มีอายุ 11 ปีขึ้นไปที่ไม่ได้ทำงานใด ๆ ทั้งสิ้นในสัปดาห์แห่งการสำรวจ แต่ต้องการทำงานและสามารถทำงานได้

⁴ วันทำงานไม่เต็มก็คือ วันที่คนงานทำงานน้อยกว่าวันละ 5 ชั่วโมงหรือทำงานน้อยกว่า 20 วันต่อหนึ่งเดือน (ดูงานของ นิพนธ์ พัวพงศกร (2527))

อาบ นาคะจัต (*Nakajud (1968)*) หรือกรมแรงงาน (2511 - 2512) ทั้งนี้เพราะปัญหาเรื่องค่านิยมที่ใช้วัดแตกต่างกัน กล่าวคือสำนักงานสถิติแห่งชาตินับเอาบุคคลที่ไม่มีงานทำและกำลังงานแต่ยังหาไม่ได้ เป็น “ผู้ว่างงาน” ในขณะที่รายงานของกรมแรงงาน ใช้ในรูป “ระยะเวลาการว่างงาน” (*Duration of Unemployment*) ต่อคนในแต่ละเดือนเป็นเกณฑ์ โดยเชื่อว่าระยะเวลา 1 ปี บุคคลทำงาน 12 เดือน ในจำนวนนี้เขา/เธอ ทำงานเต็มก็เดือน ไม่ทำงานก็เดือนและทำงานไม่เต็มก็เดือน ตัวเลขที่แตกต่างกันนี้จึงมิได้สะท้อนภาพที่แท้จริงของการว่างงานในชนบทเพราะไม่อาจนำมาเปรียบเทียบกันได้ *ประดิษฐ์ ขาสมบัติ (2515)* เสนอว่า การที่ทำงานไม่เต็มที่นี่เป็นผลทำให้รายได้ของเกษตรกรต่ำ ผลก็คือทำให้คนงาน⁵ ในสาขาเกษตรลดลงและย้ายถิ่นเข้ามาทำงานทำในเมือง ทั้งนี้ เขาตั้งข้อสังเกตว่า หนึ่ง เปอร์เซนต์แรงงานทางเกษตรลดลงเรื่อย ๆ หรือเพิ่มขึ้นในอัตราลดลง เพราะคนงานจำนวนหนึ่งได้ออกจากสาขาเกษตร สอง คนงานในกิจการที่มีใช้เกษตรกรได้เพิ่มขึ้นจาก 608,300 คนในปี 2506 เป็น 818,091 คนในปี 2509 สาม ในเขตพระนคร - ธนบุรี อัตราการเพิ่มของพลเมืองสูงกว่าเขตอื่น ๆ กล่าวคืออัตราการเพิ่มของพลเมืองระหว่างปี 2490 - 2510 เฉลี่ยปีละ 4.7 เปอร์เซนต์ เขาเชื่อว่าเป็นเพราะมีผู้ย้ายถิ่นเข้ามาสู่พระนคร - ธนบุรีมากกว่าเขตอื่น ๆ ⁶ *ประดิษฐ์*

⁵ ผู้เขียนไม่ทราบว่ *ประดิษฐ์ ขาสมบัติ (2515)* หมายถึงอะไร เพราะถ้าเป็นคนงานในภาคเกษตรมักหมายถึง กรรมกร ในไร่นา ซึ่งไร้ที่ดินทำกิน แต่รับจ้างในภาคเกษตรอยู่ คนงานในไร่นากับชาวนาที่เป็นเจ้าของที่ดินอาจเป็นคนละคน แต่ชาวนาขนาดเล็กที่มีที่ดินไม่พอทำกินอาจเป็นคนงานในไร่นาได้ในบางครั้งคราวด้วย

⁶ ข้อสรุปนี้ไม่อาจสรุปได้ เพราะมีผู้ย้ายถิ่นเข้าและออกตลอดเวลาในเขตพระนคร - ธนบุรี อัตราการเกิดของประชากรตามธรรมชาติเป็นสาเหตุสำคัญมากกว่าการย้ายถิ่น (ดู Sternstein (1971) เป็นต้น)

ขาสมบัติ (2515) สรุปว่า แรงงานที่โยกย้ายออกจากสาขาเกษตรหรือในเขตชนบทเข้ามาทำงานใหม่ในเมือง มักเป็นแรงงานที่มีคุณภาพต่ำ โอกาสที่คนเหล่านี้จักหางานในเมืองคือเป็นกรรมกร หรือคนงานประเภทไม่ต้องใช้ฝีมือมากนัก (*Unskilled Labor*) และสาเหตุสำคัญที่ทำให้คนเหล่านี้ต้องละทิ้งถิ่นฐานเข้ามาหางานในเมืองก็เพราะมีการทำงานที่ไม่เต็มทีมากกว่าเป็นการว่างงานในชนบท ซึ่งมีผลให้รายได้ของเกษตรกรต่ำ การย้ายถิ่นไปทำงานที่มีใช้เกษตรกรในเมืองจึงเป็นแหล่งรายได้สำคัญอีกทางหนึ่ง ซึ่งกิจกรรมต่าง ๆ ในเมือง อาทิ ก่อสร้าง อุตสาหกรรมหัตถกรรม การขายปลีกขายส่ง กิจการขนส่ง คนใช้ และกิจการบริการต่าง ๆ เป็นแหล่งรองรับที่สำคัญของแรงงานไร้ฝีมือจากชนบท

ในปี 2515 *ผาสุก พงษ์ไพจิตร (Pongpaichit (1972))* เสนอบทความเรื่องการกำหนดค่าจ้างขั้นต่ำคงที่กับการพัฒนาเศรษฐกิจในประเทศไทย โดยวิเคราะห์นโยบายนี้ต่อภาวะเศรษฐกิจของประเทศ เธอเชื่อว่าในขณะนั้นประเทศไทยมีแรงงานส่วนเกินของคนงานไร้ฝีมืออยู่จำนวนมาก (*Surplus of Unskilled Workers*) และไม่มีสภาพแรงงานที่เข้มแข็ง ซึ่งเป็นไปตามทฤษฎีแรงงานส่วนเกินของ Lewis (1954) เธอเห็นว่าอัตราการเพิ่มขึ้นของประชากรในอัตราร้อยละ 3.2 ต่อปี ทำให้ประเทศไทยมีแรงงานอย่างเหลือเฟือ อุปทานแรงงานไร้ฝีมือที่ว่างงานและทำงานต่ำกว่าระดับในชนบทนี้เป็นสาเหตุที่ทำให้มีการย้ายถิ่นเข้ามาทำงานทำในเขตกรุงเทพฯ - ธนบุรีในฤดูแล้ง⁷ ซึ่งก็สอดคล้องกับความต้องการ

⁷ เธออ้างงานสำรวจของกรมแรงงาน (2508) เพราะบทความของเธอมิได้เป็นการศึกษาการย้ายถิ่นโดยเฉพาะ หากเป็นการศึกษาแนวทางการกำหนดค่าจ้างขั้นต่ำเพื่อให้เหมาะสมกับการพัฒนาเศรษฐกิจ ตามแนวความคิดของทฤษฎีแรงงานส่วนเกินของ Lewis (1954)

ของนายจ้างในเมืองหลวงซึ่งพบว่าตนเองสามารถจ้างคนงานผู้ย้ายถิ่นได้ในอัตราค่าจ้างต่ำ เพราะคนงานเหล่านี้เป็นคนงานไร้ฝีมือและส่วนมากมาจากภาคกลางและภาคอีสานตามลำดับ เธอเชื่อว่า ปัญหาการว่างงานในชนบทนั้นไม่รุนแรงเท่ากับปัญหาการทำงานต่ำกว่าระดับ ซึ่งสอดคล้องกับการวิเคราะห์ของ *ประดิษฐ์ ขาสมบัติ (2515)* แต่เธอเสนอให้มีการตั้งอัตราค่าจ้างขั้นต่ำในเมืองเพื่อปกป้องผู้ย้ายถิ่นไร้ฝีมือ และเพื่อจูงใจให้มีการโยกย้ายแรงงานตามทฤษฎีแรงงานส่วนเกินของ Lewis ซึ่งเธอกำหนดว่าอัตราค่าจ้างขั้นต่ำควรจะเท่ากับ 343.5 บาท และ 221.6 บาท ต่อเดือนสำหรับค่าจ้างถัวเฉลี่ยสำหรับคนงานไร้ฝีมือ และผลผลิตถัวเฉลี่ยของภาคเกษตร ตามลำดับ

ในปี 2516 มีวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโทของรัชนิวรรณ ถาวรจิตต์ (Thavornjit (1973)) ใช้สมการพหุคูณแบบ Step-Wise Regression เพื่อสร้างตัวกำหนดการย้ายถิ่นของไทยโดยการทดสอบการย้ายถิ่นภายในภูมิภาคและระหว่างภูมิภาค งานชิ้นนี้เป็นงานบุกเบิกที่นำเอาแนวความคิด ความแตกต่างของรายได้จากการทำงาน (Earning Differentials) มาใช้ในสมการการย้ายถิ่น ในปี 2516 นี้ มีงานของ *นพพร เรืองสกุล (2516)* ซึ่งเป็นการบุกเบิกการศึกษาการทำงานตามฤดูกาลของชนบทและของเมือง ศึกษาในนามของฝ่ายวิชาการธนาคารแห่งประเทศไทย งานชิ้นนี้ได้ศึกษาการย้ายถิ่นเป็นหลัก หากเป็นการอธิบายความสัมพันธ์ของการใช้แรงงานตามภาคเศรษฐกิจตามฤดูกาลเป็นสำคัญ โดยพิจารณาข้อมูลการสำรวจแรงงานของสำนักงานสถิติแห่งชาติ พ.ศ. 2508 - 2509 และ 2509 - 2510 *นพพร เรืองสกุล (2516)* ตั้งข้อสังเกตเช่นเดียวกับงานทั้งสองชิ้นก่อนหน้าที่ว่า ปัญหาการว่างงานเปิดเผยค่อนข้างต่ำในชนบท เธอเห็นว่าเป็นปัญหาการทำงานต่ำกว่าระดับมากกว่าการว่างงาน ข้อสังเกตที่น่าสนใจของเธอก็คือ โดยส่วนรวม คนในเมืองทำงานนานกว่าคนในชนบทคือเฉลี่ยราว 51 - 52 ชั่วโมงต่อสัปดาห์

ตลอดปี ในขณะที่ชนบททำงานประมาณ 36 - 52 ชั่วโมงต่อสัปดาห์ และภาคเกษตรกรรมก็ได้ทำงานนานกว่าภาคการผลิตอื่น ๆ แม้ในระยะเวลาที่ถือว่า เป็นช่วงงานชุกก็ทำงานอยู่ในระดับปานกลางใกล้เคียงกับจำนวนชั่วโมงเฉลี่ยทุกภาคการผลิตรวมกัน อย่างไรก็ตาม เธอเห็นว่าจำนวนชั่วโมงทำงานอาจมิได้สะท้อนให้เห็นปริมาณที่ทำหรือแรงงานที่ใช้ไป ทั้งนี้เนื่องจากลักษณะงานที่ทำแตกต่างกัน ดังเช่นงานในไร่ นาเป็นงานหนักที่เอาหลังสู้ฟ้าหน้าสู้ดิน ในขณะที่งานด้านการค้ามีความลำบากน้อยกว่า แม้ว่าจะทำงานนานชั่วโมงกว่าก็ตาม

การศึกษาการย้ายถิ่นโดยใช้แนวการวิเคราะห์แบบนี้โอคลาสสิกต่อมาเป็นการศึกษาของ *ประดิษฐ์ ขาสมบัติ (2517)* เป็นงานวิจัยการเคลื่อนย้ายแรงงานจากชนบทเข้าสู่ในเมืองและประโยชน์ที่มีต่ออุตสาหกรรม ซึ่งเป็นการศึกษาโดยการสำรวจแรงงานอพยพในเขตนครหลวง โดยสอบถามคนงานจำนวน 737 คน⁸ และมีสมมติฐานว่าแรงงานอพยพเข้ามาทำงานในประเภทที่ใช้กำลังกายมากกว่าใช้ความรู้ โดยพิจารณาอุตสาหกรรม 7 ประเภทคือ อาหาร สิ่งทอ โลหะ อโลหะและผลิตภัณฑ์เคมี ก่อสร้าง ขนส่ง และบริการ การเก็บข้อมูลในกรุงเทพมหานครทำในระหว่างเดือนมิถุนายนถึงเดือนกรกฎาคม 2516 ซึ่งเป็นช่วงเวลาดันฤดูฝน ดังนั้นจึงมีผู้อพยพที่กลับไปทำนาทำไร่ที่บ้านเดิมจำนวนมาก การศึกษานี้ทำขึ้นก่อนมีการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในเดือนตุลาคม 2516 การวิเคราะห์เป็นแบบพรรณนาวิเคราะห์ เขาพบว่าปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการย้ายถิ่นของชาวชนบทจากภาคเกษตรกรรมเข้ามาทำงานในเมืองหลวง มีหลายปัจจัยที่สำคัญคือ ปัจจัยทางเศรษฐกิจ เช่น

⁸ งานชิ้นนี้จริง ๆ แล้วไม่แตกต่างจากงานศึกษาของนักประชากรศาสตร์เพราะมิได้ใช้ความรู้เศรษฐศาสตร์เท่าใดนัก เขาใช้แบบสอบถามแบบง่าย ๆ เพื่อถามข้อเท็จจริงจากผู้ย้ายถิ่น

รายได้เดิมต่ำ รายได้ไม่เพียงพอ เป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจอพยพของแรงงานทุกสาขาอาชีพ นอกจากนั้นคือการว่างงานเนื่องมาจากฤดูกาลหรือภัยธรรมชาติ การเบียดอาชีพเกษตรกรรมเพราะเห็นว่าเป็นงานหนัก งานไม่มีเกียรติและรายได้ไม่แน่นอน ซึ่งเป็นมูลเหตุให้ชาวนาชาวไร่เลิกอาชีพเกษตรกรรม ส่วนปัญหาที่ดินเสื่อมคุณภาพ การขาดแคลนที่ดินเพื่อการเกษตรและสมาชิกในครอบครัวมีมากขึ้นไปเป็นปัจจัยด้านรองต่อการย้ายถิ่น ปัจจัยที่กล่าวมานี้ในแง่ของประดิษฐ์ ชาสมบัติถือเป็นปัจจัยผลักดันในแง่เศรษฐกิจ ในแง่ปัจจัยดึงดูดของเขา คือความต้องการอยู่ในเมือง ต้องการเห็นความเจริญ เขาพบว่ามอทธิพลต่อผู้ย้ายถิ่นประมาณหนึ่งในสี่ของทั้งหมด⁹ ส่วนปัจจัยการศึกษา ติดตามสามีหรือครอบครัวยังมีอิทธิพลน้อยมาก ส่วนการขยายตัวของงานในภาคอุตสาหกรรมอื่น ๆ ที่มีใช้เกษตรกรรม ประดิษฐ์ ชาสมบัติ (2515) กล่าวว่า ผู้ย้ายถิ่นมิได้กล่าวถึง ในแง่การวิเคราะห์อุปทานของและอุปสงค์ต่อแรงงานผู้ย้ายถิ่น เขาอธิบายว่าอุปทานแรงงานของผู้ย้ายถิ่นขึ้นอยู่กับต้นทุนของการอพยพซึ่งมีปัจจัยหลัก ๆ 3 ปัจจัย คือ หนึ่ง วิธีการหางานในเมืองซึ่งพบว่าผู้อพยพมีสารสนเทศดีมากก่อนตัดสินใจย้ายถิ่นจากญาติมิตรที่ทำงานในเมืองหลวง สอง ค่าใช้จ่ายในการหางาน อาทิ ค่าเดินทาง ที่พัก อาหาร นายหน้าและค่าประกันการทำงาน เป็นต้น และสาม รายได้เดิมและค่าเสียโอกาส (Foregone Earning) ปัจจัยทั้งสามประการเป็นองค์ประกอบสำคัญ

⁹ ปัจจัยนี้ในงานที่ใช้สร้างฟังก์ชันตัวกำหนดการย้ายถิ่นพบว่าไม่มีนัยสำคัญทางสถิติ ส่วนปัจจัยที่ประดิษฐ์ ชาสมบัติ พบว่าไม่สำคัญนั้น งานชิ้นก่อน ๆ หนึ่งนี้พบว่ามีความสำคัญแทบทั้งนั้น นั่นคือ ปัจจัยดึงดูดมอทธิพลเหนือกว่าปัจจัยผลักดัน ดังนั้น เราสังเกตได้ว่า ตัวกำหนดการย้ายถิ่นในเชิงปริมาณสามารถให้คำอธิบายที่แตกต่างจากงานเชิงคุณภาพ (ดู สมบูรณ์ ศิริประชัย (2528) บทที่ 3)

ของอุปทานของแรงงานผู้ย้ายถิ่นที่จะตัดสินใจย้ายถิ่นเข้าทำงานในเมืองหลวง ส่วนในด้านอุปสงค์ต่อแรงงานต่อผู้ย้ายถิ่นของนายจ้างในเมืองก็ขึ้นอยู่กับปัจจัยต่าง ๆ คือหนึ่งเพศ นายจ้างมีความต้องการเพศชายมากกว่าเพศหญิง สองอายุ นายจ้างพอใจจ้างแรงงานที่มีอายุ 20 - 24 ปี สูงสุด สาม ฐานะการสมรส ไม่พบว่ามีความแตกต่างระหว่างคนโสดกับคนมีครอบครัว ยกเว้นอุตสาหกรรมสิ่งทอ ที่ต้องการหญิงโสดมากกว่า สี่ ระดับการศึกษา การศึกษาชั้นนี้พบว่าแทบไม่มีความสำคัญสำหรับนายจ้างในเมือง เพราะนายจ้างไม่คำนึงถึงคุณวุฒิของผู้สมัคร ห้า ประสิทธิภาพและการฝึกอบรม ผู้ย้ายถิ่นมาจากภาคเกษตรกรรมนั้นมักไม่มีความรู้และประสิทธิภาพ นายจ้างจึงให้ฝึกงานโดยได้เงินเดือนต่ำในลักษณะทำงานไปด้วยฝึกงานไปด้วย (On-the-Job Training) ในปี 2516 ดูเหมือนปัญหาแรงงานกำลังได้รับความสนใจอย่างมากจากนักวิชาการและเจ้าหน้าที่ของรัฐ *หน่วยการอุตสาหกรรม ฝ่ายวิชาการ-ธนาคารแห่งประเทศไทย (2516)* ศึกษาการแก้ปัญหาการว่างงาน และปัญหาการใช้แรงงานไม่เต็มที่ โดยยกงานของ Rosenstein - Rodan (1954) มาเป็นกรอบการวิเคราะห์ กล่าวว่า เศรษฐกิจของภาคอีสานขึ้นอยู่กับ ข้าวเหนียวและปอแก้ว ซึ่งในปีใดที่เกิดความล้มเหลวในการผลิตหรือมีปัญหาด้านการส่งออก ประชากรในภาคนี้ต้องหารายได้ด้วยการเคลื่อนย้ายไปหางานทำในเมืองหลวง ภาคกลาง และภาคใต้เป็นสำคัญ *หน่วยการอุตสาหกรรม (2516)* แสดงความเห็นใจว่า แรงงานจากภาคอีสานมักถูกกดค่าจ้างแรงงานให้ต่ำกว่าภาคอื่น ๆ¹⁰ ทั้งนี้โดยเชื่อว่านายจ้างคิดว่าคนอีสานมาทำงานเพื่อ “มีรายได้” หรือทำงานชั่วคราวนอกฤดูกาลการเพาะปลูกเท่านั้น สาเหตุที่ต้องดิ้นรนไปหางานทำในเมืองหลวงหรือภาคกลาง หน่วยการ

¹⁰ ไม่มีทฤษฎีหนุนหลังคำอธิบายนี้ ยิ่งกว่านั้น ข้อเท็จจริงเชิงประจักษ์ก็ไม่สามารถสรุปได้เช่นนี้

ตารางที่ 1

ดัชนีรายได้ตัวเฉลี่ย (มีชดเชย) ในภาคต่าง ๆ ของประเทศไทย ปี 2511/2512

(สำหรับตัวราคาอาณานิคมมีค่าเท่ากับ 100)

ภูมิภาค	ตัวเมือง	หมู่บ้าน	เฉลี่ยแต่ละภาค
กรุงเทพฯ	268	180	247
ภาคกลาง	200	119	126
ภาคใต้	193	67	83
ภาคเหนือ	173	75	81
ภาคอีสาน	218	72	77
รวมตัวเมืองและหมู่บ้าน	-	-	100

ที่มา : การสำรวจเศรษฐกิจและสังคม 2511/2512 ตัวเลขปรับโดย ดร.เอื้อย อัสตรา มีสุข
เพื่อสะท้อนรายได้

อุตสาหกรรม (2516) วิเคราะห์ว่าเป็นเพราะประชากรในภาคนี้มีรายได้ต่อหัวต่ำมาก เมื่อปี 2510 เท่ากับ 1,564 บาท เพิ่มขึ้นเป็น 1,744 บาท ในปี 2515 เท่านั้น รายได้นั้นน้อยกว่าประชากรในภาคกลางประมาณครึ่งหนึ่ง และรายได้ที่เพิ่มขึ้นนี้น่าจะอยู่ในสาขาการค้าและบริการมากกว่าสาขาเกษตรกรรม ดังนั้น *หน่วยการอุตสาหกรรม (2516)* เชื่อว่า ภาวะการว่างงานและความยากจนที่มีความรุนแรงในภาคนี้ เป็นปัจจัยที่ทำให้แรงงานต้องดิ้นรนไปแสวงหารายได้เพิ่มเติมจากภาคอื่น ๆ เป็นประจำ

ในปี 2518 *อัมมาร์ สยามวาลา (Siamwala (1975))* เสนอบทความที่น่าสนใจว่าด้วยการวิเคราะห์เสถียรภาพ ความจำเป็นเชิงโครงสร้างและการกระจายรายได้ในเศรษฐกิจไทยนับตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 บทความนี้มีได้ศึกษาการย้ายถิ่นโดยตรง หากพาดพิงถึงสาเหตุการย้ายถิ่นอย่างแอบแฝง นั่นคือประเด็นการกระจายรายได้ระหว่างเมืองกับชนบท *อัมมาร์ สยามวาลา* นำตัวเลขการศึกษา ราย

ได้ของ *เอื้อย มีสุข* มาวิเคราะห์อีกทอดหนึ่ง ตัวเลขชุดนี้คำนวณและปรับจากการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของไทย ปี 2510/2511 ของสำนักงานสถิติแห่งชาติ ตัวเลขรายได้ตัวเฉลี่ยนี้สะท้อนถึงความเหลื่อมล้ำในการกระจายรายได้ระหว่างภูมิภาค

ข้อมูลในตารางที่ 1 สะท้อนให้เห็นความเหลื่อมล้ำในการกระจายรายได้อย่างชัดเจน *อัมมาร์ สยามวาลา* อธิบายสาเหตุแห่งความไม่เท่าเทียมนี้ว่าเป็นเพราะนโยบายของรัฐบาลเป็นสำคัญ ที่สำคัญยิ่งคือการบิดเบือนอัตราการค้าระหว่างภาคชนบทกับ **ภาคตัวเมือง (Terms of Trade)** โดยการกดราคาข้าวภายในประเทศผ่านการเก็บพรีเมียมข้าวเพื่อให้ราคาข้าวในเขตตัวเมืองต่ำ ทั้งนี้เพราะถือว่าข้าวเป็นสินค้าที่คนงานบริโภคเป็นหลัก (Wage good) ซึ่งมีผลทำให้ค่าจ้างถูกลงด้วย และอัตรากำไรในภาคนายทุนหรือภาคสมัยใหม่หรือภาคตัวเมืองสูงขึ้น หมายความว่ารายได้เฉลี่ยในภาคตัวเมืองชักสูงขึ้น ส่วนอีกเหตุผลหนึ่งเป็นเพราะการเก็บภาษีแบบคดโกง อย่างไรก็ตาม

ก็ตามอัมมาร์ สยามวาลา เห็นว่าคำอธิบายที่ว่านั้นยังไม่เพียงพอ และตั้งคำถามขึ้นว่า ทำไมเมื่อการเคลื่อนย้ายทางภูมิศาสตร์ในประเทศไทยมีมาก โดยเฉพาะในระยะไม่กี่ปีมานี้ (หมายถึงก่อนปี 2518) ช่องว่างที่กว้างมากระหว่างชนบทกับเมืองจึงไม่ลดลง? ทำไมจึงไม่มีการอพยพอย่างมากมายจากชนบทที่มีรายได้ต่ำเข้าไปในบริเวณตัวเมืองที่มีรายได้สูง? อย่างน้อยเพื่อลดความแตกต่างด้านรายได้ระหว่างภาคเศรษฐกิจทั้งสองลง คำตอบของอัมมาร์ สยามวาลา ก็คือเพราะโครงสร้างความต้องการแรงงานโน้มถ่วงเป็นอย่างมากในอาชีพที่สูงกว่าสืบเนื่องจากกระบวนการพัฒนาอุตสาหกรรม นั่นคือมีแนวโน้มว่ามีแรงงานที่มีความชำนาญ เคลื่อนย้ายเข้าสู่เมืองในจำนวนน้อยเกินกว่าที่จะทำให้ค่าจ้างในตัวเมืองต่ำลงได้¹¹ และเหตุผลสำคัญอีกประการหนึ่งคือระดับการศึกษาที่มีความไม่เสมอภาคระหว่างภาคเศรษฐกิจและระหว่างชนชั้นหรือระหว่างสาขาอาชีพนั่นเอง คำถามของอัมมาร์ สยามวาลาที่ว่า ทำไมจึงไม่มีชาวชนบทอพยพเข้าไปในอาชีพที่มีรายได้สูง? คำตอบของผู้เขียนก็คือมีผู้อพยพไปในอาชีพที่มีรายได้สูง แต่จะต้องเป็นบุตรหลานผู้มีอำนาจเงินหรืออำนาจราชการ ซึ่งสามารถส่งบุตรหลานของตนไปศึกษาในเมืองและทำงานในภาคเศรษฐกิจแบบทางการ (Formal Sectors) ส่วนลูกหลานชาวบ้านที่มีการศึกษาเพียงประถมปีที่ 4 ก็ย่อมไม่สามารถเข้า

¹¹ คำตอบในเรื่องนี้ก็คือผู้มีการศึกษาน้อยจากชนบทสามารถเข้าไปในภาคเศรษฐกิจที่ไม่เป็นทางการ (Informal Sectors) ซึ่งจ่ายค่าจ้างในอัตราต่ำกว่าภาคที่เป็นทางการ (Formal Sectors) แม้ว่าจะมีผู้ย้ายถิ่นจำนวนมากก็ตาม อัตราค่าจ้างก็ยังสามารถแตกต่างกันได้มาก เพราะในภาคเศรษฐกิจไม่เป็นทางการใช้แรงงานที่ไม่มีทักษะ อีกทั้งแรงงานเหล่านี้เป็นแรงงานตามฤดูกาลและแรงงานที่ไป ๆ มา ๆ ระหว่างชนบทกับเมือง ดังนั้นความแตกต่างนี้สามารถดำรงอยู่ได้ ครอบคลุมแรงงานผู้ย้ายถิ่นเป็นไปในลักษณะนี้

ไปทำงานในกิจการแบบทางการได้ เพราะไม่มีคุณสมบัติเพียงพอ คำตอบนี้สามารถค้นพบได้จากงานวิจัยในระยะหลัง อาทิ *อภิชาติ อภิชาติ อัจฉฤทธิ์รงค์ และคณะ (2527)* เป็นต้น

ในช่วงกลางทศวรรษ 2513 ก่อนการเกิดวิกฤตการณ์ทางการเมืองครั้งร้ายแรงของไทย เมื่อเดือนตุลาคม 2516 ในวันที่ 14 กุมภาพันธ์ มีการประกาศกระทรวงมหาดไทยประกาศกำหนดอัตราค่าจ้างขั้นต่ำครั้งแรกในประเทศไทย อัตราวันละ 12 บาท หรือเดือนละ 312 บาท สำหรับลูกจ้างรายเดือน โดยใช้บังคับเฉพาะในเขตท้องที่ 4 จังหวัดคือ กรุงเทพมหานคร สมุทรปราการ นนทบุรีและปทุมธานี มีผลบังคับใช้เมื่อพ้น 60 วัน นับตั้งแต่วันประกาศในราชกิจจานุเบกษาและบังคับใช้แก่กิจการทุกอย่าง ทุกขนาด ยกเว้นภาคเกษตรกรรม ต่อมามีการปรับอัตราค่าจ้างขั้นต่ำหลายครั้งหลายครา ในปี 2517 - 2518 มีการศึกษาผลของอัตราค่าจ้างขั้นต่ำหลายชิ้น อาทิ *เอกชัย อธิคมนันท์ (2517) หน่วยภาวะธุรกิจฝ่ายวิชาการ ธนาคารแห่งประเทศไทย (2518)* เป็นต้น ในปี 2517 นั้นมีวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาเอกของ *สาวตรี กาญจนกฤษร (Garnjana-Goonchorn (1974))* ศึกษาตัวกำหนดการย้ายถิ่นของคนต่างจังหวัดเข้าสู่กรุงเทพมหานครโดยสร้างแบบจำลองฟังก์ชันการย้ายถิ่นแบบสมการเดี่ยว ใช้ทฤษฎี Gravity Model และนีโอคลาสสิก

ปี 2519 มีการศึกษาการอพยพแรงงานเข้าสู่ นครหลวงโดยพิจารณาควบคู่กับสำนักงานบริการจัดหางานโดยหน่วยภาวะธุรกิจ ส่วนการเกษตรและอุตสาหกรรม *ฝ่ายวิชาการ ธนาคารแห่งประเทศไทย (2519)* ซึ่งอรรถาธิบายว่าการย้ายถิ่นเนื่องจากมีผู้ต้องการแสวงหาโชค¹² หรือโอกาสปรับปรุงให้ชีวิต

¹² งานวิจัยเกือบทุกชิ้น ปฏิเสธสมมติฐานนี้ ส่วนสำคัญเพราะชาวชนบทเป็นผู้ไม่ชอบรับความเสี่ยง และอาจกล่าวได้ว่าไม่มีสิทธิ์เสี่ยง (ดู สมบูรณ์ ศรีประชัย (2528))

ความเป็นอยู่ดีขึ้นกว่าเดิม ในกรณีเช่นนี้จะเห็นว่า ท้องถิ่นปลายทางจะมีส่วนดึงดูดให้บุคคลย้ายถิ่นหรือ เพราะสภาวะเรื้อรังแล้วทุกซอกทุกในท้องถิ่นเดิมผลักดันให้ย้ายถิ่นออก โดยที่ปัจจัยทั้งสองนี้มักเกี่ยวพันกัน การอธิบายในส่วนนี้เหมือนพวกสมมติฐานปัจจัยดึงดูด - ผลักดัน ส่วนที่แตกต่างก็คือ *หน่วยภาวะธุรกิจ (2519)* เห็นว่า ภาวะการว่างงานแอบแฝงหรือ การว่างงานตามฤดูกาลมีอยู่มาก¹³ โดยเฉพาะท้องถิ่นที่แห้งแล้งและไม่มีการปลูกพืชหมุนเวียน นอกจากนี้งานอื่นนอกจากเกษตรกรรมมีอยู่น้อย จึงปรากฏว่าในแต่ละปีมีแรงงานจากท้องถิ่นหลังไหลเข้านครหลวงเป็นจำนวนมาก ยิ่งกว่านั้นความเจริญ

ของเมืองหลวงและความสมบูรณ์ของบริการของรัฐก็เป็นปัจจัยดึงดูดที่สำคัญ ข้อมูลที่น่าสนใจของสำนักงานจัดหางานของรัฐกับจำนวนผู้สมัครงาน แสดงให้เห็นว่าแรงงานย้ายถิ่นจากภาคอีสานมีบทบาทโดดเด่นที่สุด

สาเหตุสำคัญที่มีการย้ายถิ่นค่อนข้างสูงเป็นประวัติการณ์ในปี 2518 นั้นเพราะเกิดอุทกภัยร้ายแรงในภาคใต้ของไทย ส่วนในปี 2519 การย้ายถิ่นลดลงค่อนข้างมาก *หน่วยภาวะธุรกิจ (2519)* วิเคราะห์ว่าเป็นเพราะปัจจัย 2 ปัจจัย ประการที่หนึ่งคือสภาพดินฟ้าอากาศ ในฤดูกาลผลิตปี 2518/2519 ค่อนข้างดี โดยเฉพาะในภาคอีสาน และ ประการที่สอง

ตารางที่ 2

จำนวนผู้สมัครงานที่สำนักงานจัดหางานของรัฐในเขตกรุงเทพมหานคร

จำแนกตามภูมิภาค เดิม

จำนวนผู้สมัครงาน	2516	2517	2518	2519 ^{1/}	อัตราเพิ่ม± (%)		
					2517/16	2518-17	2519/182
จำนวนผู้สมัครงาน	49,001 (100.0)	61,201 (100.0)	63,959 (100.0)	31,152 (100.0)	24.9	4.5	-20.8
จำนวนแรงงานจากกรุงเทพมหานคร	43,130 (88.0)	51,121 (83.5)	43,929 (68.7)	25,046 (80.4)	18.5	-14.1	-4.5
จำนวนแรงงานอพยพ	5,871 (12.0)	10,080 (16.5)	20,030 (31.3)	6,106 (19.6)	71.7	99.7	-53.5
จากภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	4,174	8,029	11,617	3,188	92.4	44.7	-57.8
จากภาคอื่น ๆ	1,697	2,051	8,413	2,918	20.9	310.2	-47.6

1/ บ.ค. - ม.ย.

2/ เปรียบเทียบระยะเวลาเดียวกัน (บ.ค. - ม.ย.)

ที่มา ฝ่ายวิจัยแรงงาน กองวิชาการและวางแผน กรมแรงงาน กระทรวงมหาดไทย

¹³ *หน่วยภาวะธุรกิจ (2519)* มีได้อธิบายว่าภาวะการว่างงานแอบแฝงกับการว่างงานตามฤดูกาล เป็นเรื่องเดียวกันหรือไม่ แต่เข้าใจว่าคงให้มีความหมายเดียวกัน ซึ่งในงานวิชาการเศรษฐศาสตร์พัฒนา การว่างงานแอบแฝงไม่จำเป็นต้องเป็นสิ่งเดียวกันกับการว่างงานตามฤดูกาล

ตารางที่ 3

จำนวนผู้สมัครงานที่สำนักจัดหางานเอกชนในกรุงเทพมหานคร

จำแนกตามภาคที่อพยพมา ปี 2518 (ม.ค. - พ.ย.)

ภูมิภาค	จำนวน			ร้อยละของยอดรวม		
	รวม	ชาย	หญิง	รวม	ชาย	หญิง
ภาคกลาง (รวมกรุงเทพมหานคร)	3,477	2,036	1,441	24.7	23.3	27.1
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	702	428	274	5.0	4.9	5.2
ภาคตะวันออก	8,621	5,376	3,245	61.4	61.5	61.1
ภาคเหนือ	893	686	207	5.4	7.8	3.9
ภาคใต้	358	217	141	2.5	2.5	2.7
รวม	14,051	8,743	5,308	100.0	100.0	100.0

ที่มา : กองการจัดหางาน กรมแรงงาน กระทรวงมหาดไทย

เป็นเพราะนโยบายผันเงินในสมัยรัฐบาลศึกษาธิการิ์ ปราโมช ทำให้คนมีงานทำในชนบทในฤดูแล้ง ไม่จำเป็นต้องเข้ามาหางานในกรุงเทพฯ และในปี 2519 งบประมาณผันเงินนี้ได้เพิ่มขึ้นจากปี 2518 อีก 1,000 ล้านบาทเป็น 3,500 ล้านบาท ส่วนข้อมูลของฝ่ายสำนักงานเอกชนในเขตกรุงเทพมหานครก็ชี้ชัดว่ามีผู้ย้ายถิ่นเข้ามาหางานจำนวนมาก ทั้งนี้มาจากภาคอีสานสูงสุด รองลงมาคือภาคกลาง ซึ่งพิจารณาจากข้อมูลข้างบนในตารางที่ 3 ข้อสังเกตที่สำคัญของหน่วยภาวะธุรกิจ (2519) ก็คือผู้ใช้บริการจัดหางานของรัฐส่วนมากมีภูมิลำเนาในเขตกรุงเทพฯ ในขณะที่ผู้มีภูมิลำเนานอกเขตกรุงเทพฯ ใช้บริการจากสำนักงานเอกชนมากกว่า กล่าวโดยสรุป หน่วยภาวะธุรกิจ (2519) เห็นว่า การย้ายถิ่นเป็นปัญหาที่เกิดจากการจ้างงานในภูมิภาคที่มีขอบเขตจำกัด แรงงานรุ่นใหม่ ๆ มีปัญหาในการทำมาหาเลี้ยงชีพ ทางออกก็คือการอพยพเข้ามาหางานทำในกรุงเทพมหานคร ในปี 2521 มีวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาเอกของ

ประดิษฐ์ ขาสมบัติ (Chasombuti (1978)) ซึ่งศึกษาการกระจายตัวใหม่ของประชากรในภาคเกษตรกับนอกภาคเกษตร โดยสร้างสมการรายได้ ค่าจ้าง และสมการการโยกย้ายแรงงานจากภาคเกษตรกรไปนอกภาคเกษตร แบบจำลองที่เขาสร้างสรุปได้ว่า ประการแรก การอพยพแรงงานหรือไม่ขึ้นอยู่กับความแตกต่างของรายได้ระหว่างสาขาอุตสาหกรรม ระหว่างอาชีพ หรือระหว่างท้องถิ่น ในระหว่างสาขาเกษตรกรรมกับสาขาอุตสาหกรรม เป็นเพราะรายได้จากสาขาเกษตรเพิ่มช้ากว่าสาขาอุตสาหกรรม ประการที่สอง ความแตกต่างของรายได้ขึ้นอยู่กับระดับการลงทุน ทั้งทุนกายภาพและทุนมนุษย์ แต่เหตุที่ยังมีการโยกย้ายแรงงานจากสาขาเกษตรไปสู่การผลิตในสาขาอื่น ๆ ในระดับดำนั้น ทั้ง ๆ ที่รายได้แตกต่างกันมาก ก็เพราะคุณภาพของแรงงานสาขาการเกษตรมีคุณภาพต่ำ การเปลี่ยนอาชีพใหม่ทำได้ยาก หรือเสี่ยงต่อการว่างงาน ประดิษฐ์ ขาสมบัติ (2521) จึงสรุปว่า แรงงานส่วนใหญ่จึง

จมน้ำอยู่ภายในภาคเกษตรกรรม

นับตั้งแต่ปี 2520 การศึกษาการย้ายถิ่นได้ภาพที่แจ่มชัดกว่าเดิม เพราะมีงานศึกษาลาดแรงงานชนบทที่ลึกซึ้งขึ้นเรื่อย ๆ เริ่มตั้งแต่งานของ *Bertrand (1977)* เป็นต้นมาซึ่งศึกษาลาดแรงงานในชนบทอย่างจริงจัง และดูเหมือนว่านักเศรษฐศาสตร์ไทยที่สนใจปัญหาแรงงานและการย้ายถิ่นจักมีความคิดคล้ายตามงานของ *Bertrand (1977)* โดยตลอด ทั้งนี้อาจเป็นด้วยแนวการศึกษาและข้อค้นพบในงานของเขา ก่อนข้างสอดคล้องกับความเชื่อของนักเศรษฐศาสตร์ไทยอยู่แล้ว นั่นคือปฏิเสธความเชื่อดั้งเดิมที่ว่า ในเขตชนบทมีการว่างงานแอบแฝงอยู่ และชาวนาชาวไร่มีการว่างงานเป็นระยะเวลาอันยาวนานในฤดูแล้ง หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งตลาดแรงงานในชนบทเป็นตลาดที่ไม่มีประสิทธิภาพเพราะมีผู้ว่างงาน การศึกษาของ *Bertrand (1977)* และงานต่อมาปฏิเสธ ทฤษฎีแรงงานส่วนเกินและพบว่าการเกษตรกรไทย ทั้งชาย หญิงและเด็ก ต่างก็มีส่วนช่วยในการผลิตอย่างเข้มข้นในฤดูเพาะปลูกและฤดูเก็บเกี่ยว (Peak Season) และจะมีเวลาว่างในฤดูแล้งที่เว้นว่างจากการผลิตในช่วงสั้น ๆ (Slack Season) ซึ่งช่วงนี้ความต้องการของแรงงานจะหดตัวลง ตามอุปสงค์ที่มีต่อแรงงานที่ลดลง ผลอันหนึ่งก็คือมีการโยกย้ายแรงงานไปทำกิจกรรมอื่น ๆ อาทิ การทำงานนอกภาคเกษตร การไปรับจ้างทำงานในเขตเกษตรกรรมก้าวหน้า และการย้ายถิ่นเข้ามาหางานทำในเมืองหลวงและเมืองต่าง ๆ ในภูมิภาคนั้น ๆ งานวิชาการที่ยอมรับแนวการวิเคราะห์นี้ อาทิ *Bertrand (1977 ; 1980)* *World Bank (1978 ; 1980 ; 1983)* *Paitoonpong(1978)* ไชยศ ไชยมั่นคง (2521) รัชนิวรรณ, อุทัยศรี (2521 2523ข 2523ข 2525) จิรายุ อิศรางกูร ณ อยุธยา (2522) ประดิษฐ์ ขาสสมบัติ (2522 2526) *Bertrand and Squire (1980)* สังคีต พิริยะรังสรรค์และคณะ(2524) นิพนธ์ พัวพงศกร (2523 2524ก 2524ข 2526 2527) นิพนธ์ พัว-

พงศกร และนิตยา ภัสสรศิริ (2527) ทองโรจน์ อ่อนจันทร์ และยงยุทธ แฉล้มวงษ์ (2526) จำลอง อติกุล (2526) *Parnwell (1984)* และ *Trairatvorakul (1984)* เป็นต้น

งานศึกษาในกลุ่มนี้ได้ข้อสรุปที่ปฏิเสธการว่างงานแอบแฝง (หรือการใช้แรงงานต่ำกว่าระดับ) ซึ่ง *นิพนธ์ พัวพงศกร (2523 2527)* ได้สำรวจความรู้เรื่องนี้โดยมีความเห็นเช่นเดียวกับงานของ *Bertrand (1977)* ทว่า สิ่งที่น่าสนใจและเกี่ยวโยงกับการย้ายถิ่นก็คือในบางเดือนชาวนามีปัญหาขาดแคลนแรงงาน แต่บางเดือนซึ่งอยู่ในฤดูแล้ง หรือนอกฤดูทำนา และเก็บเกี่ยวจักมีแรงงานส่วนเกิน การว่างงานประเภทนี้จึงเป็นการว่างงานตามฤดูกาล ซึ่งส่วนหนึ่งได้ย้ายถิ่นเข้ามาหางานทำในกรุงเทพมหานคร (ระหว่างเดือนมกราคม - มีนาคม) ซึ่งตรงกับการสำรวจแรงงานรอบแรกของสำนักงานสถิติแห่งชาติ¹⁴ ส่วนในรอบสองสำรวจในฤดูฝน (มิถุนายน - กันยายน) ตัวเลขในปี 2517 ของสำนักงานสถิติพบว่าจำนวนผู้อยู่ในกำลังแรงงานระหว่างฤดูแล้งกับฤดูฝนต่างกัน 30 เปอร์เซ็นต์ ยิ่งในกรณีภาคอีสาน จำนวนแรงงานต่างกันมากถึง 49 เปอร์เซ็นต์ *นิพนธ์ พัวพงศกร (2523)* อธิบายว่าเป็นเพราะอัตราเข้ามาในกำลังแรงงาน (Labor Force Participation Rate) ซึ่งตัวเลขการสำรวจแรงงานชี้ให้เห็นว่า แรงงานส่วนมากลดลงในฤดูแล้ง เพราะสตรีถอนตัวออกจากกำลังแรงงาน ทั้งนี้เนื่องจากอัตราการเข้ามาในกำลังแรงงานของสตรีในฤดูแล้งต่ำกว่าในฤดูฝนถึง 19 เปอร์เซ็นต์ ในขณะที่อัตราของผู้ชายต่างกันเพียง 10 เปอร์เซ็นต์ *นิพนธ์ พัวพงศกร (2523)* สรุปว่า ข้อมูลที่ได้ศึกษามานั้น มิได้แสดงว่ามี การว่างงาน

¹⁴ สำนักงานสถิติแห่งชาติได้เปลี่ยนคำนิยามในปี 2517 โดยนิยามผู้ไม่อยู่ในกำลังแรงงานให้ครอบคลุมถึงผู้ทำงานโดยไม่ได้รับค่าจ้างหรือผลตอบแทนอื่น ๆ ซึ่งทำงานน้อยกว่าสัปดาห์ละ 20 ชั่วโมง หรือผู้ที่ไม่หางานทำเพราะคิดว่าไม่มีงาน

แอบแฝงและการว่างงานปกตಿಯ่างรุนแรง ตรงกันข้าม ประจักษ์พยานจากข้อมูลการสำรวจแรงงานชี้ชัดว่า อุปทานของแรงงานขยายตัวในฤดูฝนเพื่อตอบสนอง กับอุปสงค์ต่อแรงงานที่เพิ่มขึ้นโดยการโอนแรงงาน สตรีและเด็กมาช่วยงานในไร่ นา เมื่อถึงฤดูแล้ง สตรี และเด็กเหล่านี้จะถอนตัวออกจากตลาดแรงงานหัน ไปทำงานอื่น ๆ เช่น งานบ้าน เลี้ยงลูก เรียนหนังสือ ฯลฯ และส่วนหนึ่งอพยพเข้ามาหางานทำในเมือง- หลวงและการทำงานนอกภาคเกษตร อาทิ อุตสาห- กรรมหัตถกรรม กิจกรรมก่อสร้าง ซึ่งก็มีกขขยายตัว ในฤดูแล้ง เพราะเป็นช่วงที่เหมาะสมในการดำเนินกิจ การ ดังนั้นเหตุผลหรือสาเหตุของการอพยพแรง งานระหว่างภาคจากเขตชนบทเข้าสู่กรุงเทพมหานคร จึงเป็นไปตามฤดูกาล ซึ่งเป็นกรปรับตัวของอุปทาน ของและอุปสงค์ต่อแรงงานในชนบทเป็นด้านหลัก และสอดคล้องกับตลาดแรงงานในเมือง ปัจจัยที่ สำคัญต่อการย้ายถิ่นจึงเป็นปัจจัยที่แวดล้อมด้วยจำนวน ประชากรและแรงงานในชนบท การใช้แรงงาน ในชนบทตามฤดูกาลและตามลักษณะของพืชที่เพาะ- ปลูก ตลอดจนการว่างงานที่เกิดขึ้นเพราะมีอุปสงค์ ต่อแรงงานซึ่งหดตัวลงในฤดูแล้ง ปัจจัยดังกล่าวนี้ เป็นสาเหตุสำคัญต่อการย้ายถิ่นของชาวชนบทเข้า สู่กรุงเทพมหานครตามฤดูกาลและถือเป็นแนวความ คิดกระแสหลักของนักเศรษฐศาสตร์ไทยที่มีกรอบ ความคิดแบบนี้โอคาสติกเป็นพื้นฐาน

งานศึกษาที่ริเริ่มอธิบายด้วยแนวนี้คือ Bertr- and (1977) ซึ่งอาจถือเป็นแม่แบบของงานชิ้นต่อ ๆ มา *World Bank (1978)*¹⁵ ซึ่งศึกษาตลาดแรงงานทั้ง ชนบทและเมืองพบว่า อัตราค่าจ้างในประเทศไทยมิ ได้แปรเปลี่ยนไปตามทักษะเท่านั้น หากยังขึ้นอยู่กับ สถานที่ เพศ ประสบการณ์ที่สะสมมา และขึ้นกับว่า

เป็นกิจการของต่างชาติหรือคนไทย อย่างไรก็ตาม สิ่งที่น่าสนใจคือความแตกต่างของค่าจ้างระหว่างภาค เศรษฐกิจและภาคภูมิศาสตร์ของแรงงานไร้ฝีมือ (unskilled workers) ไม่แตกต่างกันมาก ข้อมูลอัตรา ค่าจ้างในระดับภูมิภาคค่อนข้างหายาก และไม่น่าไว้ วางใจนัก ถึงกระนั้นก็ตาม เจ้าหน้าที่ที่ศึกษาของ ธนาคารโลกชุดนี้เห็นว่าอัตราค่าจ้างในกรุงเทพมหานคร สูงกว่าทุกส่วนของประเทศไทย โดยเฉพาะอัตรา ค่าจ้างในบริษัทก่อสร้างหลัก ๆ ซึ่งว่า ค่าจ้างที่จ่ายให้ แรงงานไร้ฝีมือในภาคเหนือและภาคอีสานต่ำกว่าใน ภาคกลางประมาณ 15 ถึง 20 เปอร์เซ็นต์ ส่วนใน เขตกรุงเทพมหานครสูงกว่าทุก ๆ ส่วนในภาค กลาง World Bank (1978) ระบุว่า ความแตกต่าง ของค่าจ้างระหว่างภูมิภาคนั้นมีอยู่จริง ทว่ามีขนาด เล็กอย่างสมบูรณ์ ดังนั้นหากต้องการโน้มน้าวให้ มีการย้ายถิ่นจกต้องมีพรีเมียม (Premium) โดยไม่นำ ต้นทุนทางการเงิน จิตใจ ของการเคลื่อนย้ายเข้ามา เกี่ยวข้อง ตลอดจนต้นทุน ค่าครองชีพ งานชิ้นนี้ ยังกล่าวต่อไปว่า ความแตกต่างของค่าจ้างระหว่าง ภาคเศรษฐกิจมีอยู่จริง แต่มีขนาดเล็กมาก กล่าวคือ อัตราค่าจ้างของแรงงานไร้ฝีมือถัวเฉลี่ยในกิจการ ก่อสร้างต่ำกว่าในภาคอุตสาหกรรมหัตถกรรมเล็ก น้อย และในกลุ่มอุตสาหกรรมหัตถกรรมและสิ่งทอ มีอัตราค่าจ้างถัวเฉลี่ยต่ำสุด ความแตกต่างนี้ราย งานของธนาคารโลกระบุว่าเป็นเพราะองค์ประกอบ ของเพศในหมู่คนงาน และประสบการณ์ที่สั่งสมของ คนงานเป็นส่วนสำคัญ กล่าวคือในภาคอุตสาหกรรม หัตถกรรม มิได้เป็นเช่นเดียวกับกิจการ ก่อสร้าง ค่าจ้างคนงานเพิ่มขึ้นตามชั่วโมงการทำงาน ในขณะที่อัตราค่าจ้างในกิจการก่อสร้างอาจต่ำกว่า ในตอนแรกและสูงกว่าในภายหลัง เหตุผลที่รายงาน ของธนาคารโลกวิเคราะห์ก็คือ เพราะคนงานก่อสร้าง มารับจ้างทำงานชั่วคราวในช่วงฤดูแล้ง พอเริ่มต้น ฤดูฝนเขาก็จะกลับบ้านไปทำงานในไร่ นาในฤดูการ เพาะปลูก ซึ่งเป็นคำอธิบายว่าเพราะเหตุใดค่าจ้างใน

¹⁵ รายงานชิ้นนี้เตรียมโดย Swadesh Bose, Lyn Squire, Richard Sabot, Trend Bertrand และ Parita Sucbsaeng

กิจการก่อสร้างจึงต่ำกว่าภาคเศรษฐกิจอื่นโดยเปรียบเทียบ *World Bank (1978)* เสนอว่าค่าจ้างในกิจการก่อสร้างน่าจะเป็นเครื่องชี้ถึงราคาอุปทานของแรงงานได้ดีกว่าค่าจ้างในภาคอุตสาหกรรมหัตถกรรม ซึ่งขึ้นอยู่กับชั่วโมงการทำงาน ความแตกต่างของค่าจ้างระหว่างเพศหญิงและชายมีเล็กน้อย ซึ่งไม่ทราบว่าเป็นเพราะประสิทธิภาพไม่เท่ากันหรือเพราะการเลือกที่รักมักที่ชังระหว่างเพศ อย่างไรก็ตาม สิ่งที่มีความเด่นชัดกว่าก็คือ ความแตกต่างของค่าจ้างตามความเป็นเจ้าของ ซึ่งมีมากกว่าตามเพศ นั่นคือในอุตสาหกรรมที่ชาวต่างชาติเป็นเจ้าของมีการจ่ายค่าจ้างมากกว่าอุตสาหกรรมของคนไทยถึง 48 เปอร์เซ็นต์ ทว่ารายงานระบุว่าความแตกต่างนี้อาจตัดออกไปได้ เพราะกิจการของบริษัทต่างชาติมีส่วนน้อยมากในกิจการอุตสาหกรรมทั้งหมด¹⁶ รายงานจึงสรุปในส่วนนี้ว่า แม้ความแตกต่างนี้สามารถชี้ถึงความแตกต่างของค่าจ้างตามทฤษฎีตลาดแรงงานที่ไร้ความเป็นปึกแผ่น (Segmented Labor Market) แต่เมื่อเทียบกับลักษณะไร้ความเป็นปึกแผ่นสำหรับตลาดแรงงานคนงานไร้ฝีมือทั้งหมดที่ไม่ใช่ภาคเกษตรกรรมแล้ว มีนัยสำคัญเพียงเล็กน้อยเท่านั้น

ในประเด็นความแตกต่างของค่าจ้าง รายงานของธนาคารโลกฉบับนี้กล่าวว่า ผลตอบแทนของแรงงานในภาคเศรษฐกิจเมืองที่มีได้จ่ายค่าจ้าง (Urban non - wage sector) กับค่าจ้างที่จ่ายให้แรงงานไร้ฝีมือในเมือง (Urban unskilled labor) นั้น ข้อมูลการศึกษาชาวสโลวาคในวัย 25-34 ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พบว่ารายได้จากการทำงาน

ของผู้จ้างตนเองตกวันละ 19.8 บาท สูงกว่าอัตราค่าจ้างที่เป็นอยู่ในขณะนั้นของคนงานในกิจการก่อสร้างประมาณ 20 เปอร์เซ็นต์ ซึ่งได้รับค่าจ้างวันละ 16 บาท ถ้าเปรียบเทียบกับพวกหาบเร่ ซึ่งใช้แรงงานตนเองเป็นหลักนั้น รายได้จากการทำงานหาเลี้ยงชีพตกวันละ 16.3 บาท ซึ่งเกือบเท่ากับค่าจ้างในกิจการก่อสร้าง นักวิชาการ ธนาคารโลกสรุปว่า เมื่อเป็นเช่นนี้ผลตอบแทนของแรงงานในภาคที่มีได้จ่ายค่าจ้างก็มีอัตราเท่า ๆ กับค่าจ้างที่จ่ายให้แรงงานไร้ฝีมือในเมือง ดังนั้นอัตราค่าจ้างของแรงงานไร้ฝีมือก็ย่อมขึ้นอยู่กับอุปทานของและอุปสงค์ต่อแรงงาน ความเชื่อที่ว่าอัตราค่าจ้างสูงกว่าราคาอุปทานของแรงงานจากพลังที่มีไหลมาจากตลาด จึงไม่อาจปักเชื้อได้โดยปราศจากข้อโต้แย้ง ความเห็นในส่วนนี้แสดงให้เห็นว่านักเศรษฐศาสตร์ของธนาคารโลกกลุ่มนี้เชื่อว่า พลังตลาดจากกลไกราคาเป็นตัวกำหนดอัตราค่าจ้างอย่างแท้จริง สิ่งที่น่าสนใจในงานวิจัยชิ้นนี้อีกประเด็นหนึ่ง คือความแตกต่างของอัตราค่าจ้างของแรงงานไร้ฝีมือระหว่างภูมิภาคและระหว่างภาคเศรษฐกิจ¹⁷ รายงานวิเคราะห์ว่าข้อมูลเท่าที่มีอยู่แสดงว่าความแตกต่างมีไม่มากอย่างสมบูรณ์ และไม่สามารถซื้ออย่างแข็งแกร่งว่าเป็นตลาดแรงงานไร้ความเป็นปึกแผ่นและไม่มี การเคลื่อนย้ายแรงงานระหว่างภูมิภาคและภาคเศรษฐกิจ แต่ข้อมูลกลับชี้ชัดว่ามีการเคลื่อนย้ายค่อนข้างสูง ซึ่งหมายความว่าอุปทานของแรงงานมีการตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลง โอกาสของการหารายได้และความผันแปรของอัตราค่าจ้างระหว่างภูมิภาคและภาคเศรษฐกิจค่อนข้างมาก โดย

¹⁶ ข้อเท็จจริงอ้างอิงงานของ Sarkar (1974) เรื่องโครงสร้างอุตสาหกรรมในเขตกรุงเทพมหานคร ซึ่งถกเถียงอย่างเคร่งครัดแล้ว การที่มีกิจการของชาวต่างชาติเมื่อเทียบกับกิจการของคนไทย มิได้แสดงว่ากิจการของบริษัทต่างชาติไม่มีอิทธิพลต่อกิจการของคนไทย เพราะการจ่ายค่าจ้างสูงกว่าอาจเป็นการดึงเอาแรงงานที่มีทักษะสูงซึ่งมีน้อยอยู่แล้วในประเทศไทยให้รวมศูนย์ที่อุตสาหกรรมของชาวต่างชาติ

¹⁷ รายงานฉบับนี้ให้ความสนใจกับแรงงานไร้ฝีมือ (unskilled labor) ค่อนข้างสูง แต่สิ่งที่ต้องระมัดระวังก็คือ ชาวต่างชาติในประเทศไทยส่วนมากเป็นเจ้าของกิจการเอง กรรมกรในไร่ นา หรือชาวไร่รับจ้างมีน้อยเมื่อเทียบกับชาวไร่ที่เป็นเจ้าของที่ดินทั้งขนาดเล็กและขนาดกลาง กรรมกรในไร่ นา หรือชาวไร่รับจ้างอาจจะเป็นผู้ไร้ที่ดินหรือชาวไร่ขนาดเล็กก็ได้

เฉพาะแรงงานไร้ฝีมือซึ่งมักไม่อยู่ที่ใดนาน ๆ ยกเว้นว่าตลาดแรงงานจะถูกบิดเบือนและอัตราค่าจ้างถูกควบคุมในบางลักษณะจากนายจ้าง ลูกจ้างหรือรัฐบาล¹⁸

รายงานฉบับนี้กล่าวว่า ด้วยหลักฐานเชิงปริมาณที่กระจัดกระจายของการย้ายถิ่นที่มีอยู่¹⁹ ซึ่งว่า ความสำคัญของการเคลื่อนย้ายนั้นเป็นการย้ายถิ่นชั่วคราวที่ตอบสนองการเปลี่ยนแปลงระยะสั้นในตลาดแรงงาน หลักฐานชี้ชัดว่าเนื่องจากระดับการเคลื่อนย้ายแรงงานในระดับสูงนั้นเป็นการตอบสนองต่อสิ่งจูงใจทางเศรษฐกิจเป็นด้านหลักของผู้ย้ายถิ่น การย้ายถิ่นจึงเป็นการเคลื่อนย้ายแรงงานตามฤดูกาลตลอดช่วงฤดูแล้ง ซึ่งมีความสำคัญอย่างสูงในจังหวัดที่มีการเพาะปลูกข้าวเป็นหลัก โดยเฉพาะในภาคกลางและภาคอีสาน ซึ่งย้ายถิ่นเข้ากรุงเทพฯ - ธนบุรีเป็นประจำทุกปี รายงานของธนาคารโลกสรุปว่า การย้ายถิ่นจากชนบท - เมืองแบบชั่วคราวมักกลายเป็นการย้ายถิ่นถาวร ถ้าหากผู้ย้ายถิ่นได้รับงานที่ตนเองพอใจ²⁰

กล่าวโดยสรุปในส่วนการย้ายถิ่น รายงานธนาคารโลกฉบับนี้สรุปว่า หลักฐานกระแสรายงานกระจาย

¹⁸ งานวิจัยนี้ในบางประเด็นยังคลุมเครือ ดังเช่นกรณีนี้ รายงานไม่สามารถชี้ชัดว่า “แรงงานไร้ฝีมือ” ที่กล่าวถึงบ่อย ๆ นั้นเป็นชาวนาชาวไร่ที่ย้ายถิ่นเข้ามาทำงานชั่วคราว หรือเป็นชาวรับจ้างซึ่งสามารถเคลื่อนย้ายได้อย่างอิสระตลอดทั้งปี

¹⁹ เราได้สำรวจความรู้เรื่องนี้ในงานวิจัย พบว่ามีงานวิจัยอย่างน้อย 12 ชิ้นที่ศึกษาในเชิงปริมาณตัวกำหนดการย้ายถิ่น (สมบูรณ์ ศิริประชัย (2528))

²⁰ ประเด็นนี้ได้แย้งได้ และหลักฐานเรื่องนี้ไม่มีข้อยุติดังงาน อภิชาติ จำรัสสุทธิรงค์ (2526 ก) ซึ่งพบว่าผู้ย้ายถิ่นจากหมู่บ้านทางข้างย้ายถิ่นไป ๆ มา ๆ ระหว่างสถานที่ทั้งสองแห่ง และการย้ายถิ่นอย่างถาวรก็มีใช้กระบวนกรง่าย ๆ เพราะบ้านและที่พำนักในกรุงเทพมหานครมิใช่มีราคาถูก ๆ ยกเว้นย้ายถิ่นเข้ามาในสลัม

ตัวของการย้ายถิ่นและความแตกต่างของค่าจ้าง ทำให้ได้ข้อสังเกต 3 ประการ ซึ่งค่อนข้างน่าสนใจ กล่าวคือ ประการที่หนึ่ง ความแตกต่างของค่าจ้างระหว่างภูมิภาคค่อนข้างมีขนาดเล็กอย่างสมบูรณ์ และค่อนข้างมีเสถียรภาพ อีกทั้งอัตราการย้ายถิ่นจากชนบทสู่เมืองค่อนข้างต่ำ แม้ว่าแรงงานจะมีการตอบสนองต่อความผันแปรของโอกาสต่าง ๆ ของการทำงานหารายได้ก็ตาม ประการที่สอง ผู้ย้ายถิ่นจากชนบทสู่เมืองสามารถหางานทำได้ค่อนข้างง่ายและอัตราการว่างงานก็มักมีอัตราต่ำด้วยคล้าย ๆ กับประชากรในถิ่นปลายทาง และ ประการที่สาม ความแตกต่างของค่าจ้างระหว่างภาคเศรษฐกิจไม่ใหญ่มาก โดยเฉพาะในภาคเศรษฐกิจที่มีรายได้จากภาคที่ไม่จ่ายค่าจ้างในเมือง พบว่าไม่แตกต่างจากอัตราค่าจ้างของแรงงานไร้ฝีมือในเมืองอย่างมีนัยสำคัญ โดยนัยนี้ รายงานสรุปอย่างมั่นใจว่า ตลาดแรงงานสำหรับแรงงานไร้ฝีมือที่มีใช้เกษตรกรรมโดยเฉพาะในเมืองหลวงมีอิสระเสรีโดยเปรียบเทียบ เพราะไม่ถูกบิดเบือนจากการเข้าตลาดแรงงาน จากการมีส่วนร่วมและจากตัวกำหนดของอัตราค่าจ้าง ทั้งนี้เพราะอัตราค่าจ้างเป็นไปตามพลังอุปทานของและอุปสงค์ต่อแรงงาน รายงานของธนาคารโลกเชื่อว่าตลาดจัดสรรแรงงานอย่างมีประสิทธิภาพ นั่นคืออัตราค่าจ้างมิได้อยู่เหนือราคาอุปทานของแรงงานไร้ฝีมืออย่างมีนัยสำคัญ

ในปี 2521 *ศราวุฑ์ ไพฑูรย์พงศ์ (Paitoonpong (1978))* เสนอบทความเรื่องการวางแผนกำลังงานและการจ้างงานในการพัฒนาชนบทของไทย โดยทบทวนผลงานการศึกษาปัญหาการว่างงานและการทำงานต่ำกว่าระดับในชนบท และตีความข้อมูลจากการสำรวจแรงงานของสำนักงานสถิติแห่งชาติ เขาพบว่า ยังไม่มีข้อสรุปที่สามารถยุติในขณะนั้นในเรื่องการดำรงอยู่และขนาดของการทำงานต่ำกว่าระดับและการว่างงานในเขตชนบท ทั้งนี้เพราะงานวิชาการที่มีอยู่ ยังให้คำตอบที่ไม่น่าพอใจ ถึงกระนั้น

ก็ตามสิ่งที่เป็นประเด็นสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการว่างงานตามฤดูกาลก็คือ กำลังแรงงานในชนบทยังมีรายได้และประสิทธิภาพการผลิตต่ำมากเมื่อเทียบกับภาคเศรษฐกิจอื่น ๆ ดังนั้นในแผนพัฒนาฯ ทั้งฉบับที่ 3 และ 4 จึงมุ่งแก้ปัญหาที่การว่างงานตามฤดูกาลและยกระดับฐานะความเป็นอยู่ของชาวนาชาวไร่ ด้วยมาตรการต่าง ๆ บทความนี้เสนอนโยบายและมาตรการที่น่าสนใจไว้เป็นจำนวนมาก ทว่ามีได้พยายามวิเคราะห์รากเหง้าของปัญหาความยากจนและความล้มเหลวของชนบท โดยเฉพาะการเคลื่อนไหวของแรงงานชนบทในการประหังชีวิตจากการทำนอกรไรราน เพราะเป็นที่ทราบกันดีว่าล้าพังการทำการเกษตรโดยอาศัยรายได้จากพืชไร้เพื่อดำรงชีพยอมไม่พอเพียง จึงต้องประกอบกิจกรรมอื่น ๆ ด้วย

ปัญหาดังกล่าวมีการศึกษาโดย *ไชยยศ ไชยมั่นคง* (2521 ข) เสนอบทความวิเคราะห์ปัญหาการมีงานทำของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งเป็นการวิเคราะห์ปัญหาความยากจน การว่างงาน การทำงานต่ำกว่าระดับและการว่างงานหลังฤดูการเก็บเกี่ยว ซึ่งเป็นเกษตรกรที่รอฤดูกาลเพาะปลูก ปัญหาที่คือเราจะนับจำนวนคนกลุ่มนี้เป็นผู้ว่างงานหรือไม่? ตรงจุดนี้เป็นปัญหาของค่านิยมที่ใช้ว่าจะให้ความหมายของ “ผู้ว่างงานเปิดเผย” หมายถึงอะไร? *ไชยยศ ไชยมั่นคง* (2521 ข) ตั้งคำถามว่า การที่งานหลังฤดูเก็บเกี่ยวลดลงนั้น คนเหล่านี้ไปอยู่ที่ไหนและไปทำอะไร? คำตอบของเขาก็คือ ชาวนาชาวไร่ เหล่านั้นจะไปทำงานสาขาออกภาคการเกษตร และอีกส่วนหนึ่งอพยพเข้ามาหางานทำชั่วคราวในกรุงเทพมหานครว่าเขามิได้ศึกษาเรื่องนี้เป็นงานวิจัยโดยตรง หากเป็นการตั้งข้อสังเกตจากตัวเลขในสำมะโนประชากร และการสำรวจแรงงานของสำนักสถิติแห่งชาติเท่านั้น เขาสรุปว่า ปัญหาความยากจนในภาคนี้เป็นปัญหาหลักที่ต้องรีบแก้ไข โดยเฉพาะการว่างงานของชาวนาชาวไร่ในระหว่างฤดูการเพาะปลูกติด

ไป *ไชยยศ ไชยมั่นคง* (2521 ข) มิได้เห็นคล้อยตามรายงานศึกษาของธนาคารโลก (World Bank 1978) เพราะเขาเชื่อว่าปัญหาการว่างงานการทำงานต่ำกว่าระดับเป็นปัญหาที่ดำรงอยู่ในชนบทไทย

ธนิ์วรรณ อุทัยศรี (2521) เสนอบทความเรื่องแรงงานและการจ้างงานในชนบท บทความนี้เป็นการวิเคราะห์ในแนวเดียวกับงานของ *Bertrand* (1977) และ *World Bank* (1978) ซึ่งเห็นว่าตลาดแรงงานในชนบทมีประสิทธิภาพและเป็นไปตามแรงผลักดันของอุปทานและอุปสงค์ต่อแรงงานตามฤดูกาล โดยเฉพาะในฤดูแล้ง แรงงานเด็กและสตรี จะอดตัวออกจากกำลังแรงงานในขณะที่ฤดูฝนหรือฤดูเพาะปลูกและเก็บเกี่ยว อุปสงค์ต่อแรงงานจะมืมาก ทำให้มีการย้ายถิ่นกลับของผู้ย้ายถิ่นชั่วคราวในฤดูแล้ง

จิรายุ อิศรางกูร ณ อยุธยา (2522) เสนอบทความเกี่ยวกับแรงงาน โดยสามารถโยงเข้ากับปัญหาการย้ายถิ่น กล่าวคือเป็นปัญหาที่พัวพันกับหลาย ๆ ปัจจัยที่สำคัญคือ อัตราพลเมืองที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ความจำกัดของการขยายพื้นที่เพาะปลูก และการใช้กลวิธีในการพัฒนาแบบที่ผ่านมา ปัจจัยหลัก ๆ ดังกล่าว ทำให้เกิดปัญหาในลักษณะลูกโซ่ กล่าวคือ ชาวนาชาวไร่ที่อยากจนเมื่อไร้ที่ดินทำกิน²¹ ก็จักบุกกรุกทำลายป่าไม้ โดยเฉพาะป่าสงวนเพื่อบุกเบิกที่ดินใหม่ ซึ่งจะให้ผลร้ายในระยะยาว อีกด้านหนึ่งจะมีการอพยพของชนหนุ่มสาวจากชนบทสู่เมืองเพื่อหางานทำมากขึ้น หากปริมาณงานในเมืองสร้างขึ้นมาไม่ทัน ก็จะเกิดปัญหาการว่างงานติดตามมา

²¹ ความเชื่อเช่นนี้ยังไม่มืหลักฐานการศึกษาที่แท้จริงสนับสนุน แต่เป็นที่ยอมรับกันว่าทำให้เกิดการย้ายถิ่นระหว่างชนบทกับชนบท รวมถึงนายทุนท้องถิ่นที่มีความเชื่อมโยงกับนักการเมืองในเมืองหลวง และอิทธิพลมืต่าง ๆ ที่ทำให้การบุกกรุกทำลายป่าไม้ยังคงดำเนินต่อไป

ประดิษฐ์ ขาสมบัติ (2522) เสนอบทความ ลักษณะการจ้างงานและรายได้ในชนบทซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ ระดับปริญญาเอก เขาสรุปว่าการลงทุนในอุตสาหกรรมหัตถกรรมมิได้กระจายไปสู่ชนบท โรงงานต่าง ๆ ล้วนตั้งอยู่ในเมือง การลงทุนในลักษณะเช่นนี้ก่อให้เกิดการจ้างงานสำหรับคนที่อาศัยอยู่ในเมืองเป็นส่วนใหญ่ ชาวชนบทหรือชาวนาชาวไรจะมีโอกาสทำงานในโรงงานต่าง ๆ น้อยมาก นอกจากย้ายถิ่นเข้ามาทำงานในเมือง หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือย้ายยอมรับว่าการลงทุนเป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดรายได้ต่างกัน มาตรการของรัฐบาลนั่นเองที่สร้างให้ภาคอุตสาหกรรมหัตถกรรมที่ตั้งกระจุกในเมืองมีผลตอบแทนต่อแรงงานสูงกว่า หรือรายได้ของคนในสาขาเกษตรต่ำกว่ารายได้ของผู้ทำงานนอกภาคเกษตรมาก

ในปี 2523 มีบทความที่น่าสนใจมากบทความหนึ่งซึ่งอาจถือเป็นบทความที่มีอิทธิพลต่อแนวความคิดของนักเศรษฐศาสตร์ไทยค่อนข้างมาก *Bertrand and Squire (1980)* ศึกษาตลาดแรงงานไทยโดยโต้ตอบแนวคิดที่ยอมรับกันมานานว่า ในชนบทไทยมีการว่างงานแอบแฝง และตลาดแรงงานทวิลักษณ์ (Dualistic Labor Market) ในกรณีตลาดแรงงานทวิลักษณ์ในเมืองระหว่างภาคเศรษฐกิจไม่เป็นการและภาคสมัยใหม่ *Bertrand and Squire (1980)* พยายามแสดงให้เห็นว่าทฤษฎีนี้มีปัญหาในการประยุกต์ใช้กับกรณีตลาดแรงงานในเมืองของไทย ทั้งคู่สรุปว่าแบบจำลองทวิลักษณ์มิใช่ปัจจัยสำคัญในตลาดแรงงานไทย กล่าวคือในแบบจำลองชนิดนี้ดุลยภาพดำรงอยู่ได้ก็ด้วยการบิดเบือนตลาดแรงงานด้วยต้นทุนของการว่างงานหรือการใช้ประโยชน์ของทรัพยากรอย่างไรประสิทธิภาพ ทว่า การวิเคราะห์ของทั้งคู่ชี้ว่า ประเด็นสำคัญของตลาดแรงงานไทยเป็นไปตามพลังอุปทานของและอุปสงค์ในบริบทของภาวะไร้ดุลยภาพแบบพลวัต นั่นคือฤดูกาลในกิจกรรมทางเกษตร การเปลี่ยนแปลงพืชที่เพาะปลูก

ตามความเชี่ยวชาญในภูมิภาค สภาวะความไม่แน่นอนของการผลิตซึ่งขึ้นอยู่กับดินฟ้าอากาศ ตลอดจนการลงทุนในโครงสร้างพื้นฐานทั้งในชนบทและเมือง ล้วนเป็นปัจจัยต่อการปรับตัวตลาดแรงงาน การปรับตัวนี้ทั้งคู่เห็นว่าเกิดขึ้นในสภาพแวดล้อมซึ่งประชากรส่วนใหญ่ของครอบครัวชนบทที่มีที่ดินเป็นของตนเองและการทำงานนอกภาคเกษตรโดยเฉพาะเป็นเรื่องการปรับตัวของแรงงานภายในครอบครัวและสภาพแวดล้อมโดยคำนึงถึงต้นทุนการปรับตัวและต้นทุนของสารสนเทศเป็นสำคัญ การตัดสินใจย้ายถิ่นนั้นเป็นเรื่องการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต และมักเป็นเรื่องการปรับตัวโครงสร้างของสินทรัพย์ของครอบครัว นั่นคือเป็นการย้ายถิ่นเพื่อสร้างรายได้ให้แก่ครอบครัวที่อยู่เบื้องหลัง²² *Bertrand and Squire (1980)* สรุปอย่างเชื่อมั่นว่า ตลาดแรงงานมีประสิทธิภาพมาก และไม่มีหลักฐานที่สื่อแสดงว่ามีปัญหาการว่างงาน การทำงานต่ำกว่าระดับและการจัดสรรทรัพยากรที่ผิดพลาดในตลาดแรงงานไทย

ส่วนงานของ *Bertrand (1980)* ซึ่งศึกษาปัจจัยและราคาผลิตผลเกษตรกรรมของไทย อันเป็นงานชิ้นเดียวกับ *Bertrand (1977)* ชี้ให้เห็นว่านโยบายของรัฐบาลเป็นผู้สร้างการบิดเบือนอัตราทางการค้าระหว่างเมืองกับชนบท โดยเฉพาะการเก็บพรีเมียมข้าว

ในช่วงปี 2523 นี้ *รัชนิวรรณ อุทัยศรี (2523 ก 2523 ข)* เสนองาน 2 ชิ้น บทความแรกเป็นเรื่องนโยบายการจ้างงานที่เหมาะสมของรัฐบาลในการลดระดับความยากจนในเขตชนบท ส่วนบทความหลังเป็นเรื่องภาวะการมีงานทำในชนบทของประเทศไทย บทความแรกเกี่ยวข้องกับการย้ายถิ่นในแง่ที่ว่า เธอเสนอให้มีการพิจารณาคัดเลือกกลุ่มเป้าหมายและ

²² ข้อเสนอนี้เป็นไปตามทฤษฎีทุนมนุษย์ เพราะสมาชิกในครอบครัวที่มีทำงานในเมือง มีหน้าที่ต้องส่งเงินที่ได้จากการทำงานมาให้ครอบครัว หรือการรับเงินมัดจำจากการส่งลูกสาวหรือลูกชายให้เป็นคนงานในโรงงานอุตสาหกรรมในเมือง

เลือกนโยบายที่เหมาะสมต่อผู้ยากจนในชนบท เหตุผลหนึ่งก็คือเพื่อชะลอการเคลื่อนย้ายแรงงานของชาวชนบทเข้าสู่เขตเมือง บทความนี้จึงเป็นเพียงการเสนอแนะนโยบายและมาตรการต่าง ๆ ในขณะที่บทความหลังนั้นศึกษาภาวะการมีงานทำของชาวนาชาวไร่ โดยศึกษาจากข้อมูล 3 แหล่ง หนึ่ง สถิติการสำรวจแรงงานที่ราชอาณาจักร สอง การสำรวจแรงงานในชนบท (ปี 2520) ของกรมแรงงาน และสาม การสำรวจเฉพาะพื้นที่ เช่นการศึกษาการทำงานนอกไร่ (Off-Farm Employment) *รัชนีวรรณ อุทัยศรี (2525 ข)* ให้ภาพการทำงานตามฤดูกาล ชั่วโมงการทำงานและอัตราค่าจ้าง เธอสรุปว่าในฤดูแล้งจะมีเกษตรกรที่รอฤดูกาลเก็บเกี่ยวจำนวนหนึ่งทำงานนอกไร่และเคลื่อนย้ายไปทำงานในเขตเกษตรกรรมกึ่งหน้า เขตชลประทานและเข้าไปหางานทำในเมือง ข้อสังเกตที่น่าสนใจของเธอคือ เธอเชื่อว่าในอนาคตจะมีจำนวนแรงงานรับจ้าง (Hired Labor) ในชนบทมากขึ้น²³ เพราะสาเหตุความเติบโตอย่างรวดเร็วของพลเมือง การเลือกใช้เทคโนโลยีตลอดจนการสูญเสียที่ดินของชาวนาชาวไร่ขนาดเล็กทั้งสามปัจจัยอาจทำให้ในชนบทมีปัญหาการว่างงานรุนแรงขึ้น ซึ่งมีได้เกิดจากฤดูกาลเท่านั้น หากเพราะว่าในภาคอุตสาหกรรมหัตถกรรมในเมืองก็ไม่สามารถขยายตัวให้รองรับกับแรงงานเคลื่อนย้ายได้ เพราะมักเน้นการผลิตที่ใช้ทุนหนาแน่นบวกกับการเลือกใช้เทคโนโลยี ซึ่งอาจต้องใช้แรงงานมีฝีมือมากกว่าไร้ฝีมือ

สังคิต พิริยะรังสรรค์และคณะ (2524) ศึกษาแรงงานในอุตสาหกรรมก่อสร้าง ซึ่งเป็นกิจการที่มีความสำคัญค่อนข้างสูงในเขตกรุงเทพมหานคร และมีความเชื่อว่าผู้ย้ายถิ่นจำนวนไม่น้อยได้เข้ามาทำงานอยู่ในกิจการนี้ ทั้งนี้ด้วยเหตุผล 2 ประการ คือ

²³ ตัวเลขกรรมกรรับจ้างในไร่เป็นประเด็นที่น่าสนใจมาก ทว่าในขณะที่ยังไม่มีการศึกษาเรื่องนี้อย่างจริงจัง

ลักษณะของงานที่สามารถรับแรงงานที่ไร้ฝีมือได้ค่อนข้างเต็มที่ และกลไกของตลาดการจ้างงานประเภทนี้มีอยู่กระจุกกระจายทั่วไป ซึ่งทำให้การเข้าสู่กิจการก่อสร้างเป็นไปได้ด้วยความง่ายดาย²⁴ ตัวเลขในปี 2523 สภาพัฒนาเศรษฐกิจฯ ประมาณการว่ามีคนงานก่อสร้างจำนวน 111,500 คนในเขตกรุงเทพมหานคร และกรรมกรก่อสร้างนี้ได้รับค่าจ้างในอัตราต่ำมาก การศึกษาของ*สังคิต พิริยะรังสรรค์ และคณะ (2524)* เป็นการสุ่มตัวอย่างกรรมกรจำนวน 500 ตัวอย่าง คือ จำนวนคนโสด 198 คน เป็นชายร้อยละ 72.25 หญิงร้อยละ 24.75 และจำนวนผู้สมรสแล้วจำนวน 302 คน เป็นชายร้อยละ 69.87 หญิงร้อยละ 30.13 แต่สภาพข้อเท็จจริงภาคสนามพบว่าสัดส่วนหญิงกับชายมีจำนวนใกล้เคียงกัน เนื่องจากสามีภรรยา มักทำงานในที่ทำการก่อสร้างเดียวกัน สาเหตุหลักของการย้ายถิ่นเข้ากรุงเทพมหานคร งานวิจัยชิ้นนี้พบว่ามีอยู่ 2 ประการคือ หนึ่ง เข้ามาทำงานในช่วงที่ว่างจากการทำเกษตรและแสวงหาโชค คิดเป็นร้อยละ 27.23 สอง เกิดจากความล้มเหลวทางการเกษตร ซึ่งมีทั้งที่เกิดจากผลผลิตสูงไม่พอกับภาวะค่าครองชีพ ทำให้หันเหเปลี่ยนอาชีพจากงานเกษตรมาเป็นแรงงานอุตสาหกรรม มีร้อยละ 25.36 อีกส่วนหนึ่งเป็นเพราะไม่มีที่ดินทำกิน เนื่องจากถูกยึดหรือสาเหตุอื่น ซึ่งมีผลให้ต้องเข้ามาทำงานก่อสร้าง คิดเป็นร้อยละ 12.89 *สังคิต พิริยะรังสรรค์และคณะ (2524)* สรุปว่าจากสาเหตุทั้ง 2 ประการมีแนวโน้มว่าจะกลายเป็นกรรมกรในเมืองถาวรค่อนข้างสูง (ดูตารางที่ 4) งาน

²⁴ ข้อสังเกตก็คืองานชิ้นนี้มีอคติทางวิชาการตั้งแต่ต้นโดยเชื่อว่า การสูญเสียที่ดินของเกษตรกรเป็นแรงผลักดันให้ชาวนาชาวไร่ละทิ้งไร่ นา แปรสภาพเป็นแรงงานอพยพเข้ามาในภาคตัวเมือง ทั้งในส่วนกลาง หัวเมือง และไปตระเวนออกกลาง แม้ว่าปรากฏการณ์นี้จะมีส่วนจริง แต่การศึกษาทางวิชาการเชิงประจักษ์ยังไม่อาจสรุปเช่นนี้ได้

ตารางที่ 4

เหตุผลในการย้ายถิ่น เข้ามา เป็นกรรมกรก่อสร้าง

เหตุผล	ชาย		หญิง		รวม	
	จำนวน	%	จำนวน	%	จำนวน	%
1. เพียงเข้ามาทำงานตามฤดูกาล	85	24.71	46	33.58	131	27.23
2. ทำงานไม่ได้ผล	94	27.33	28	20.44	122	25.36
3. ไม่มีที่ดินทำกิน	39	11.34	23	16.79	62	12.89
4. แสวงโชค	84	24.42	15	10.95	99	20.58
5. อื่น ๆ	42	12.21	25	18.25	67	13.93
รวม	344	100	137	100	481	100

- หมายเหตุ : (1) สาเหตุอื่น อาทิ ติดตามญาติ ต้องการรายได้เพิ่ม เบื่ออาชีพเดิม
 (2) ต้องการหารายได้พิเศษช่วงหยุด เหมอมและไม่มีงานทำ
 (3) ติดเฉพาะคนที่มีได้มีภูมิลำเนาเดิมในกรุงเทพมหานคร

ชั้นนี้พยายามโน้มน้าวให้ผู้อ่านเชื่อว่าคนงานก่อสร้างที่เป็นผู้ย้ายถิ่นนั้นเป็นผู้ล้มละลายจากภาคชนบทและเข้ามาทำงานเพื่อให้นายจ้างขูดรีดเหตุผลง่าย ๆ ที่ *สังคิต พิริยะรังสรรค์และคณะ (2524)* ระบุก็คือ กรรมกรก่อสร้างแต่เดิมประกอบอาชีพเกษตรกรรม งานวิจัยชั้นนี้มีจุดอ่อนหลายประการที่สำคัญคือการจำแนกเหตุผลของการย้ายถิ่น โดยเฉพาะความคลุมเครือและความไม่ชัดเจนของผู้ศึกษาเองในประเด็นสาเหตุแห่งการย้ายถิ่น ทำให้เหตุผลที่ได้จากกรรมกรก่อสร้างเป็นแบบง่าย ๆ และไม่อาจสาวให้เห็นถึงมิติด้านลึกของความซับซ้อนของตลาดแรงงานระหว่างเมืองกับชนบท วิธีการสำรวจในลักษณะนี้ทำให้คำตอบที่ได้เป็นเรื่องของการวินิจฉัยทางคุณค่าเป็นเกณฑ์

ในปี 2525 นี้มีบทความของ *เอกชัย อธิคมนันท์ (2525)* ซึ่งให้รายละเอียดโครงสร้างแรงงานและค่า

จ้างที่แจ่มชัดขึ้นทั้งในภาคชนบทและเมือง โดยเฉพาะการกล่าวถึงการสำรวจโครงสร้าง ค่าจ้างแรงงานในประเทศไทยของธนาคารแห่งประเทศไทย *เอกชัย อธิคมนันท์ (2525)* แสดงให้เห็นว่าค่าจ้างถัวเฉลี่ยของลูกจ้างไร้ฝีมือในกรุงเทพมหานครสูงกว่าทุกภาค²⁵ ภาคที่มีค่าจ้างรองลงมาจากกรุงเทพฯ คือภาคใต้ ซึ่งสูงไล่เลี่ยกับภาคกลาง ภาคเหนืออยู่ในเกณฑ์ต่ำ แต่ยังคงสูงกว่าค่าจ้างในภาคอีสาน ความแตกต่างนี้เป็นผลจากการกำหนดอัตราค่าจ้างขั้นต่ำระหว่างภูมิภาคของรัฐบาลในกิจการก่อสร้างนี้เป็นอุตสาหกรรมที่สามารรถรองรับการอพยพของชาวชนบทได้เป็นอย่างดี

²⁵ การสำรวจนี้ยอมรับว่าเป็นการยากที่จะแยกอย่างเด็ดขาดว่า ลูกจ้างคนใดเป็นจำพวกแรงงานไร้ฝีมือ กึ่งฝีมือ หรือมีฝีมือ นอกจากกำหนดคร่าว ๆ ด้วยค่าจ้างระดับหนึ่ง การสำรวจนี้ปัจจุบันมีครั้งล่าสุดคือ ครั้งที่ 4 ปี 2525/26

สุชาติ ภิระกุล และ ปรีชา พลอยคณีย์ (2525) ศึกษากิจการก่อสร้างและแนวทางแก้ปัญหาการก่อสร้างเพื่อพิสูจน์ปี 2513 และประสบกับภาวะชบเซาอย่างหนักในปี 2517 ซึ่งเป็นช่วงวิกฤติการณ์น้ำมันครั้งแรก ต่อมา มีการจัดตั้งการเคหะแห่งชาติซึ่งดำเนินงานในปี 2517 และการใช้นโยบาย “เงินผัน” ในปี 2518 ทำให้กิจการนี้กระเตื้องขึ้นบ้างจนมาพบกับภาวะชะงักงันอีกครั้งในปี 2522 อันเป็นวิกฤติการณ์น้ำมันครั้งที่สอง สุชาติ ภิระกุล และ ปรีชา พลอยคณีย์ (2525) พบว่าการผลิตสาขาการก่อสร้างเป็นการผลิตภาคหนึ่งที่ได้รับการใช้แรงงานได้มากและมีแนวโน้มขยายตัวเพิ่มขึ้น สังเกตว่าจำนวนการจ้างงานสาขาการก่อสร้าง คิดเป็นสัดส่วนกับการจ้างงานทั้งสิ้นมีประมาณร้อยละ 1.5 ซึ่งมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นจากร้อยละ 1.1 ในปี 2518 เป็นร้อยละ 1.9 ในปี 2523 ที่สำคัญคือแรงงานก่อสร้างเป็นประเภทคนงานไร้ฝีมือ ดังการสำรวจโครงสร้างค่าจ้างแรงงานในประเทศไทยประจำปี ตัวอย่างในปี 2524/25 พบว่าการก่อสร้างมีจำนวนคนงานไร้ฝีมือคิดเป็นสัดส่วนต่อจำนวนคนงานทั้งสิ้นเท่ากับร้อยละ 71.7 ขณะที่สัดส่วนคนงานมีฝีมือคิดเป็นร้อยละ 28.3 ข้อสรุปของทั้งคู่ก็คือ การก่อสร้างยังเป็นกิจการที่สามารถรองรับการอพยพของแรงงานเกษตรในช่วงนอกฤดูการเกษตรได้ค่อนข้างดี ทั้งนี้เพราะกิจการนี้จะมีฤดูตรงกันข้ามกับฤดูกาลของภาคเกษตร ดังนั้นเราอาจสรุปว่า การย้ายถิ่นของชาวชนบทเข้ามาในกรุงเทพมหานครน่าจะแปรผันตามความถี่ของกิจการก่อสร้างทั้งภาครัฐบาลและภาคเอกชน ซึ่งเป็นช่วงที่อุปสงค์ต่อแรงงานไร้ฝีมือในเมืองมีสูง เพราะภาคนี้สามารถดูดซับแรงงานไร้ฝีมือค่อนข้างสูงด้วย ซึ่งแน่นอนค่าจ้างย่อมโน้มตัวต่ำเป็นธรรมดา เพราะมีอุปทานแรงงานจำนวนมาก แต่ค่าจ้างจะเพิ่มตามประสบการณ์ มิใช่เพิ่มตามชั่วโมงทำงานเหมือนอุตสาหกรรมหัตถกรรม

ธนิวรรณ อุทัยศรี (2525) เสนอบทความความ

เจริญเติบโตของอุตสาหกรรมแรงงานรับจ้างและความล้าหลังในชนบท เหยอมรับว่าการพัฒนาเศรษฐกิจในรอบสองทศวรรษที่ผ่านมาก่อให้เกิดลักษณะการขยายตัวทางเศรษฐกิจที่มีผลทำให้โครงสร้างเศรษฐกิจขาดความสมดุล และก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจระหว่างกลุ่มชนและภูมิภาคต่าง ๆ

ทั้งนี้เพราะการขยายตัวทางเศรษฐกิจและการบริการขั้นพื้นฐานทั้งด้านเศรษฐกิจและสังคม โดยเฉพาะการกระจายผลผลิตมักกระจุกตัวในภาคกลางเท่านั้น ภาคอื่น ๆ ยังมีสภาพโครงสร้างเศรษฐกิจล้าหลัง ฉะนั้น ความเป็นอยู่ตลอดจนรายได้โอกาสการมีงานทำในภาคต่าง ๆ ยกเว้นภาคกลางยังขาดความมั่นคงและขึ้นอยู่กับความไม่แน่นอนของเศรษฐกิจการเกษตรแบบชนบท ปัญหาหลักที่เรากล่าวถึงคือ โครงสร้างการเกษตรที่ผลิตตามฤดูกาล ปัญหาการขยายพื้นที่เพาะปลูก ประสิทธิภาพการผลิตต่ำ ปัญหาที่ดินทำกิน แหล่งน้ำ หนี้สิน และผลตอบแทนราคาผลิตผลที่ไม่เป็นธรรม ปัญหาเหล่านี้ทำให้ภาคเกษตรกรรมในชนบทล้าหลังกว่าสาขาเศรษฐกิจอื่น ๆ ธนิวรรณ อุทัยศรี (2525) กล่าวว่าเมื่อพิจารณาจากโครงสร้างอุตสาหกรรมของไทย พบว่าสามารถรองรับแรงงานส่วนเพิ่มได้น้อยกว่าภาคเกษตรกรรมมาก เธอเชื่อว่าความไม่สมดุลของโครงสร้างทางเศรษฐกิจระหว่างภาค ซึ่งมีผลต่อโครงสร้างการจ้างงานในปัจจุบัน ก่อให้เกิดแรงผลักดันให้ชาวชนบทจำนวนไม่น้อยจำเป็นต้องอพยพย้ายถิ่นจากภูมิลำเนาเดิมเข้าสู่เขตเมืองเพื่อแสวงหางานทำ เพื่อหารายได้และสร้างฐานะความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นกว่าเดิม บางคนถึงกับทิ้งไร่นาเพื่อไปหาอาชีพที่ดีกว่าหรือไปทำงานในตะวันออกกลาง²⁶ เธอเห็นว่าแรงงานรับจ้างเป็นตัว

²⁶ ในขณะที่ยังไม่มีการศึกษาการที่ชี้ให้เห็นว่ามีความเชื่อมโยงระหว่างผู้ย้ายถิ่นจากชนบทเข้าสู่เมือง และจากเมืองย้ายถิ่นไปตะวันออกกลาง ซึ่งเป็นหัวข้อที่น่าจะศึกษาวิจัยอย่างลุ่มลึกในอนาคต

เชื่อมระหว่างภาคอุตสาหกรรมและเกษตรกรรม โดยอ้างอิงของ *Chamrathirong et.al (1979)* ในรายงานฉบับนี้ของ อภิชาติ จำรัสสุทธิรงค์และคณะ พบว่าผู้ย้ายถิ่นจากภูมิลำเนาอื่น ๆ เข้ากรุงเทพฯ เป็นแรงงานวัยหนุ่มสาว ซึ่งอพยพมาเพราะเหตุผลทางเศรษฐกิจ โดยทั่วไปผู้ชายมักทำงานในสถานประกอบการเป็นแรงงานฝีมือหรือกึ่งฝีมือ ส่วนฝ่ายหญิงทำงานด้านบริการหรือคนรับใช้ตามบ้านเรือน ผู้ย้ายถิ่นส่วนมากที่มีงานรออยู่ก่อนการย้ายถิ่น ส่วนผู้หญิงมักจะนำเรื่องครอบครัวเข้ามาเกี่ยวข้องกับกรณีตัดสินใจย้ายถิ่น *รัชนิวรรณ อุทัยศรี (2525)* สรุปว่าแรงงานรับจ้างจึงทำหน้าที่เชื่อมระหว่างภาคอุตสาหกรรมและภาคเกษตรกรรม²⁷ ขณะเดียวกันเป็นเครื่องวัดความไม่สมดุลระหว่างภาคทั้งสองด้วย เพราะตราบไคที่มีการย้ายถิ่นของแรงงานระหว่างภาคเศรษฐกิจเกิดขึ้น เรามักพบว่าแรงงานนั้นย้ายจากภูมิลำเนาเดิมที่มีความล้าหลังกว่าไปสู่ที่ที่เจริญกว่า ซึ่งเป็นแหล่งที่มีงานทำและรายได้ดีกว่าในท้องถิ่นเดิม²⁸ ในขณะเดียวกันแรงงานที่อพยพจากชนบทเข้าสู่เขตเมืองเพื่อแสวงหางานทำในภาคอุตสาหกรรมก็ด้วยเหตุผลสำคัญคือยกระดับฐานะความเป็นอยู่ของตนให้ดีขึ้นกว่าในอดีตที่ผ่านมา

รัชนิวรรณ อุทัยศรี (2525) ก่อนข้างด่วนสรุปเมื่อเธอนำตัวเลขเหตุผลการย้ายถิ่นจากงานของ *Chamrathirong et.al. (1979)* มาตีความ ในจำนวนเหตุผลการย้ายถิ่นมีผู้ตอบว่าย้ายถิ่นเพราะเบื่อหน่าย

²⁷ ในรายงานวิจัยของ *Chamrathirong et.al. (1979)* ไม่สามารถที่จะอนุมานว่าเป็นแรงงานรับจ้าง เพราะแท้ที่จริงคนกลุ่มนี้เป็นชาวเขาชาวไร่ที่อยู่ก่อนแล้ว การย้ายถิ่นมาทำงานชั่วคราวนอกภาคเศรษฐกิจและภาคภูมิศาสตร์เป็นการสร้างรายได้เสริม ผู้เขียนไม่พบว่างานวิจัยชิ้นนี้จักสามารถแยกแยะระหว่างแรงงานรับจ้างกับชาวเขาชาวไร่ที่เป็นเจ้าของที่ดินเอง

²⁸ ข้อสรุปนี้ไม่เป็นจริงเสมอ การย้ายถิ่นจากเมือง-หลวงสู่เมืองอื่น ๆ ก็มีเช่นกัน

ชีวิตในชนบทร้อยละ 10.9 ซึ่งเธอสรุปทันทีว่าเพราะผู้ย้ายถิ่นจำนวนไม่น้อย ไม่มีความพอใจความเป็นอยู่ในชนบท ปรากฏการณ์เช่นนี้แสดงว่าภาคเกษตรกรรมไม่ได้เป็นความหวังของประชาชนอีกต่อไป การทิ้งไร่นาไปหาอาชีพอื่นที่มั่นคง และให้ผลตอบแทนที่ดีกว่า จะเป็นทางออกที่คนชนบทคิดกันทั่วไป²⁹

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เสนอการวิเคราะห์ชนบทไทยปี 2525 ซึ่งเป็นการศึกษาที่มุ่งเน้นที่ปัญหาพื้นที่ยากจนและปัญหาชนบทที่เฉพาเจาะจงมากกว่าที่ผ่านมา ทั้งนี้โดยผ่านกองศึกษาภาวะเศรษฐกิจและเผยแพร่การพัฒนา มีโมฆิต ปันเปี่ยมรัษฎ์ เป็นผู้อำนวยการกองฯ หน่วยงานนี้เป็นผู้บุกเบิกการศึกษาชนบทในระดับจุลภาคซึ่งเน้นเฉพาะพื้นที่เพื่อเป็นแนวทางการพัฒนาชนบทยากจนต่อไป ในตอนต้นปี 2525 มีการเสนอรายงานการวิเคราะห์แรงงานชนบท มีส่วนที่พาดพิงถึงการย้ายถิ่นโดยตรง ทว่าการศึกษาย้ายถิ่นหรือที่ใช้ในรายงานว่าเป็น “แรงงานอพยพ” นั้น กองศึกษาภาวะเศรษฐกิจฯ เน้นหนักที่การอพยพชั่วคราวในทุกภูมิภาคทั้งภาคเหนือตอนบน ภาคเหนือตอนล่าง ภาคอีสาน ภาคกลาง และภาคใต้ ทั้งที่เป็นการอพยพแรงงานจากชาวชนบทล้าหลังสู่เขตการเกษตรก้าวหน้า การเคลื่อนย้ายแรงงานไปตัดอ้อยในภาคตะวันตก³⁰ และการเคลื่อนย้ายแรงงานเข้ามาในกรุงเทพมหานคร ซึ่งเป็นหัวข้อที่อยู่ในงานวิจัยชิ้นนี้ *ไชยยงค์ มงคลกิจงาม (2525)* ซึ่งเป็นผู้ศึกษาร่วมในการศึกษานี้ชี้ให้

²⁹ ข้อสรุปที่มองนี้อาจชักพาให้หลงผิด เพราะเป็นการตัดสินใจที่ค่อนข้างง่ายเกินไป และอีกประการหนึ่งลำพังตัวเลขเพียงร้อยละ 10.9 ของผู้ตอบคำถามทั้งหมดไม่อาจทำให้เราสรุปว่าชนบทและการทำไร่บาเป็นสิ่งที่มืดมดสำหรับชาวเขาชาวไร่

³⁰ การเคลื่อนย้ายแรงงานระหว่างชนบทกับชนบทนี้เป็นเรื่องหนึ่งที่น่าจะมีการทำวิจัยในระดับลึกต่อไปในอนาคต

เห็นว่าในกรณีตำบลท่าไทร อำเภอเมืองใน จังหวัดอุบลราชธานี ที่ย้ายถิ่นเข้ากรุงเทพมหานครมีลักษณะและมูลเหตุอย่างไร กรณีทำไทรนี้เป็นตัวอย่างที่น่าสนใจมาก ซึ่งชี้ให้เห็นว่าความยากจนเป็นมูลเหตุสำคัญที่ทำให้ชาวตำบลท่าไทรอพยพออกไปทำงานนอกท้องถิ่น เพื่อหารายได้เป็นเงินสดมาใช้ในการดำรงชีวิตประจำวัน เกือบทั้งหมดจะอพยพมาหางานทำในกรุงเทพมหานคร เช่น ขับรถแท็กซี่ สามล้อและบริการตามบ้าน การอพยพนี้ทำกันอย่างเป็นระบบ โดยมี การบริการทางด้านการขนส่ง การหาที่พักอาศัย อาหารและซักเสื้อผ้า ซึ่งดำเนินโดยชาวท่าไทร สิ่งที่น่าสนใจประการหนึ่งจากการศึกษาของ *ไชยรงค์ มงคลกิจงาม (2525)* คือการอพยพของชาวท่าไทรมิได้เป็นไปตามฤดูกาลในหน้าแล้ง หากเป็นการอพยพของผู้ย้ายถิ่นเป้าหมาย (Target Migrants) ตามการจำแนกของ *Nelson (1976)* มากกว่า และชาวบ้านท่าไทรมีลักษณะการเลียนแบบอาชีพค่อนข้างสูง

นิพนธ์ พัวพงศกร (2526) เสนอบทความที่น่าสนใจเรื่องตลาดแรงงานในกรุงเทพมหานคร โดยพิจารณาลักษณะสำคัญบางประการของตลาดแรงงานในกรุงเทพมหานคร 3 ประการ ประการแรก คือ ปัญหาการว่างงานในกรุงเทพฯ ซึ่งสูงกว่าภูมิภาคอื่น ๆ ประการที่สอง ลักษณะการเกษตรกรรมในประเทศไทย โดยเฉพาะในภาคเหนือและภาคอีสานยังพึ่งน้ำฝนเป็นหลัก มีการทำนาปีละครั้งและมีรายได้ต่ำมาก ดังนั้นในระหว่างฤดูแล้งหรือเดือนที่ว่างจากงานในไร่นาของตน พบว่ามีเกษตรกรอพยพเข้ามาหางานทำในกรุงเทพฯ เป็นจำนวนมากในระหว่างเดือนกุมภาพันธ์ถึงพฤษภาคม ส่วนเดือนที่มีผู้อพยพน้อยที่สุดคือเดือนกรกฎาคมถึงกันยายน เพราะอยู่ในช่วงการทำนาทำไร่ *นิพนธ์ พัวพงศกร (2526)* วิเคราะห์เรื่องนี้จากข้อมูลของสำนักงานสถิติแห่งชาติ ซึ่งสำรวจการย้ายถิ่นจากต่างจังหวัดเข้ามาสู่กรุงเทพมหานครของผู้ย้ายถิ่นถาวรและกึ่งถาวร³¹ ซึ่งมีประมาณเกือบหนึ่งแสนคน โดยประมาณร้อยละ 50 ของผู้

ย้ายถิ่นให้เหตุผลว่าเข้ามาทำงานเพราะว่างจากงานเกษตร เขาตั้งข้อสังเกตว่า ผู้ย้ายถิ่นชั่วคราว ในแต่ละปีคงมากกว่านั้น เพราะสำนักงานสถิติสำรวจในเดือนพฤศจิกายนถึงธันวาคม ซึ่งเป็นช่วงฤดูเก็บเกี่ยว ก่อนที่จะถึงฤดูแล้งในช่วงเดือนกุมภาพันธ์ถึงพฤษภาคม ดังนั้นเมื่อถึงวันสำรวจในปีถัดมาผู้ย้ายถิ่นชั่วคราวเหล่านั้นส่วนมากอพยพกลับไปทำไร่ทำนาแล้ว เขาลองสมมติให้จำนวนผู้ย้ายถิ่นชั่วคราวในช่วง 8 เดือน เท่ากับจำนวนผู้ย้ายถิ่นที่เข้ามาหางานทำ เพราะการว่างงานจากงานเกษตรในเดือนตุลาคม ก่อนการสำรวจ ปรากฏว่าอาจมีผู้ย้ายถิ่นชั่วคราวเข้ากรุงเทพมหานครถึงปีละหนึ่งแสนคน ประการที่สาม เป็นเรื่องการได้แย่งจำนวนผู้ย้ายถิ่นเกินกว่า 5 ปี

ภาวดี ทองอุไทย และ เมธี ครองแก้ว (2526)

เสนอการวิเคราะห์การขยายตัวของกรุงเทพมหานคร ตัวอย่างของความเหลื่อมล้ำในการพัฒนาเศรษฐกิจ ปัจจัยหนึ่งที่สำคัญคือการย้ายถิ่นของต่างจังหวัดและการเพิ่มขึ้นของประชากรตามธรรมชาติ โดยเฉพาะการย้ายถิ่นจากชนบทเข้าสู่เมือง ซึ่งทวีความสำคัญขึ้นเรื่อย ๆ ข้อสรุปของทั้งคู่ก็คือกรุงเทพมหานครเป็นศูนย์กลางสำคัญที่ดึงดูดให้ผู้ย้ายถิ่นทุก ๆ ภาคเข้ามาในบริเวณนี้ ซึ่งมีทั้งที่เป็นการย้ายถิ่นระยะยาว 5 ปี และการย้ายถิ่นตามฤดูกาลในฤดูแล้ง ซึ่งประมาณกันว่าการย้ายถิ่นตามฤดูกาลมีประมาณ 100,000 คน เหตุผลสำคัญเนื่องมาจากกลยุทธ์การพัฒนาที่ไม่สมดุล และเน้นหนักการพัฒนาที่รวมศูนย์ในเขตเมืองหลวง ตลอดจนทศวรรษที่ผ่านมา ซึ่งเป็นคำอธิบายที่แพร่หลายมากในหมู่นักเศรษฐศาสตร์-นีโอคลาสสิก

³¹ คำนิยามนี้เป็นข้อบกพร่องที่สำคัญเพราะในการสำรวจของสำนักงานสถิติแห่งชาติ ผู้ย้ายถิ่นที่เจนกับนั้นควรจัดเป็น “ผู้ย้ายถิ่นชั่วคราว” (Recent Migrants) มิใช่ผู้ย้ายถิ่นถาวรหรือกึ่งถาวร คำนิยามที่สำนักงานสถิติใช้ เป็นคำนิยามของ Lee (1966)

ในปี 2526 มีการสัมมนาระดับชาติเรื่องทิศทางการและนโยบายการมีงานทำ ซึ่งจัดโดยคณะกรรมการแผนพัฒนาทรัพยากรมนุษย์และการจ้างงาน สำนักคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ร่วมกับกรมแรงงาน และ ILO-ARTEP เมื่อเดือนมิถุนายน 2526 การสัมมนานี้มีรายงานผลการวิเคราะห์งานศึกษาและวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีงานทำ ซึ่งเป็นเอกสารประกอบการสัมมนาฉบับที่ 3 ในรายงานมีเรื่องที่ว่าด้วยการว่างงานตามฤดูกาล ซึ่งกล่าวถึงการอพยพแรงงานตามฤดู รายงานชี้ว่า ผลอย่างหนึ่งของการทำการเกษตรตามฤดูกาลและเขตเศรษฐกิจที่มีความแตกต่างกันมาก ทำให้เกิดการเคลื่อนย้ายแรงงานชั่วคราวไปสู่แหล่งที่มีงานเป็นจำนวนมาก การอพยพนี้มีทั้งภายในภูมิภาคและออกนอกภูมิภาค ซึ่งเป็นทั้งการอพยพจากชนบทสู่ชนบทและจากชนบทสู่เมือง สาเหตุการอพยพนั้นรายงานระบุว่าเกิดขึ้นจากความจำเป็นอย่างแท้จริง เพราะเชื่อว่าประชาชนในชนบทของไทยมีวัฒนธรรมท้องถิ่นที่สืบเนื่องกันมานาน นั่นคือการรักถิ่นฐานบ้านเกิดของตนเอง มักไม่ยอมเคลื่อนย้ายออกไปจากท้องถิ่นของตนโดยง่าย แม้ว่าท้องถิ่นอื่นจะมีสภาพความเป็นอยู่ที่อุดมสมบูรณ์กว่าก็ตาม³² รายงานชิ้นนี้มีได้ศึกษาการย้ายถิ่นใหม่หากแต่เป็นการอ้างอิงงานก่อนหน้านี้อีก 3 ชิ้นคือ *Textor (1961) Chamratrithirong et al. (1979) และ Panpiemras and Krusuansombat (1982)*

ในปี 2527 นิพนธ์ พัวพงศกร และ นิตยา ภัตสรศิริ (2527) ได้ทำงานการย้ายถิ่น ซึ่งทำอย่างย่อมาก อีกทั้งยังสรุปว่าการตัดสินใจอพยพเป็นไปตามที่พยากรณ์ไว้ในทฤษฎีการอพยพ ซึ่งทั้งคู่อ้างอิงงานของ

Sjaastad (1962) และ Harris and Todaro (1970)³³ งานที่ทั้งคู่นำมาทบทวนคือ *Arnold and Cochrane (1980) Fuller et al. (1983) Panpiemras and Krusuansombat (1984) Prasartkul (1977) Chamratrithirong et al. (1976) Garnjana-Goonchorn (1974) และ Thavornchit (1973)*

เหตุผลการย้ายถิ่นเข้าสู่กรุงเทพมหานครนั้น การศึกษาส่วนหนึ่งเป็นการสำรวจของผู้ศึกษาแต่ละคน ซึ่งมีตัวอย่างค่อนข้างน้อย ทว่านับตั้งแต่ปี 2517 เป็นต้นมาสำนักงานสถิติแห่งชาติได้สำรวจการย้ายถิ่นของประชากรเข้าสู่กรุงเทพมหานครอย่างถาวรหรือกึ่งถาวรภายใน 2 ปี การศึกษาทำอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน (รายงานสำรวจมิได้ตีพิมพ์ในปี 2522 - 2523) ซึ่งมีรายละเอียดดังตารางที่ 5

ข้อสังเกตคือการนำข้อมูลชุดนี้ไปใช้อ้างอิงจำเป็นต้องทำด้วยความระมัดระวัง เพราะเหตุผลในหลายข้อนั้นเป็นเหตุผลที่นักวิชาการจำนวนมากไม่ถือเป็นการย้ายถิ่นเพราะผู้ย้ายถิ่นตามการจำแนกนี้มีให้ผู้ย้ายถิ่น อาทิ เพราะหน้าที่การงาน เป็นต้น

นอกเหนือจากการสำรวจการย้ายถิ่นเข้ากรุงเทพมหานครที่ครอบคลุมผู้ย้ายถิ่นชั่วคราวแล้ว ข้อมูลที่น่าสนใจในระดับมหภาคคือ สำมะโนประชากรและเคหะ ซึ่งครั้งล่าสุดคือการสำรวจที่ครอบคลุมปี 2518 - 2523 นั้นได้เพิ่มเติมคำถามเกี่ยวกับการย้ายถิ่น 5 ปี และตลอดชีวิต³⁴ ในกรณีกรุงเทพมหานคร เหตุผลในสำมะโนประชากรและเคหะพบว่าปัจจัยทางเศรษฐกิจยังครองความสำคัญ ส่วนการศึกษาต่อและการย้ายตามบุคคลในครัวเรือนก็มีความสำคัญเช่นกัน แต่เป็นด้านรองเพียงเล็กน้อย ดังพิจารณา

³³ ผู้เขียนคิดว่า นิพนธ์ พัวพงศกร และ นิตยา ภัตสรศิริ ไม่น่าจะสรุปเช่นนั้นได้ เพราะเป็นการตีความเกินไป ผู้เขียนพบว่ายังไม่มีงานในเมืองไทยที่ศึกษาการย้ายถิ่นโดยใช้ทฤษฎีทั้งสองอันนี้เลย

³⁴ คำถามนี้เพิ่งเริ่มใช้ในการสำรวจสำมะโนประชากรและเคหะ 2523

³² งานชิ้นนี้สร้างความสับสนให้ผู้ศึกษาไม่น้อย เพราะใช้คุณค่าทางวัฒนธรรมและสถาบันทางสังคมเป็นเกณฑ์วินิจฉัย

ตารางที่ 5

จำนวนผู้ย้ายถิ่น

จำแนกตาม เหตุผลของการย้ายถิ่นเข้ากรุงเทพมหานครทุกกลุ่มอายุ

ทั้งสองเพศ^{4/}

	รวม	เปลี่ยนงาน	หางานทำ เพราะ ว่างจากการ เกษียณ	ศึกษาต่อ	เพราะหน้าที่ การงาน	ติดตาม คู่สมรส	ติดตามหัวหน้า ครัวเรือน	อื่น ๆ
	(100)	(38.2)	(16.2)	(11.5)	(2.3)		(25.1)	(6.7)
2517	70,624	26,997	11,434	8,129	1,577	-	17,734	4,753
	(100)	(15.1)	(29.8)	(28.3)	(1.7)		(23.8)	(1.2)
2518 ^{1/}	64,458	9,763	19,180	18,265	1,115	-	15,336	798
	(100)	(11.4)	(42.2)	(14.6)	(2.4)		(28.7)	(0.7)
2519	67,705	7,691	28,559	9,906	1,597	-	19,461	491
	(100)	(18.4)	(42.1)	(12.6)	(2.6)		(23.4)	(0.9)
2520	92,105	16,925	38,788	11,610	2,366	-	21,578	838
	(100)	(10.8)	(52.4)	(9.7)	(2.6)		(22.9)	(1.6)
2521	93,824	10,161	49,180	9,072	2,436	-	21,463	1,512
	(100)	(4.8)	(56.2)	(15.2)	(2.1)		(20.6)	(1.1)
2524	122,875	5,945	69,057	18,721	2,575	-	25,245	1,332
	(100)	(20.6)	(37.6)	(17.0)	(2.3)	(7.8)	(11.4)	(3.3)
2525 ^{2/}	93,957	19,388	35,297	16,017	2,146	7,331	10,742	3,036
	(100)	(23.8)	(35.0)	(14.5)	(2.1)	(8.3)	(12.3)	(4.0)
2526 ^{3/}	94,679	22,570	33,156	13,742	2,026	7,849	11,617	3,719

หมายเหตุ 1/ ตัวเลขรวมของรายงานสำรวจรวมคิด เพราะรายงานว่ามีจำนวนผู้ย้ายถิ่นเพียง 59,458 คน

2/ นับตั้งแต่ปี 2524 มีการเพิ่มเติมเหตุผลอีกหนึ่งข้อคือติดตามคู่สมรส

3/ ในปีที่มีการเปลี่ยนแปลงคำนิยาม กล่าวคือกรุงเทพมหานครให้มีพื้นที่ครอบคลุมจังหวัดนนทบุรี ปทุมธานี และสมุทรปราการ

4/ ตัวเลขในวงเล็บ เป็นร้อยละ

จากข้อมูลในตารางที่ 6 ซึ่งเป็นกรณีการย้ายถิ่นของผู้มีอายุตั้งแต่ 5 ปี โดยโยกย้ายมาจากพื้นที่เขตเทศบาลเข้ามาในกรุงเทพมหานคร หรือการย้ายถิ่นจากเมืองสู่เมือง

ส่วนผู้ย้ายถิ่นจากเขตชนบทซึ่งเป็นสิ่งที่เราสนใจพบว่าแบบแผนของเหตุผลการย้ายถิ่นเปลี่ยนแปลงไป กล่าวคือเหตุผลของการหางานทำมีลักษณะสูงเด่นที่สุดเกือบร้อยละ 50 ของผู้ย้ายถิ่นจากเขตชนบท ในขณะที่การย้ายตามบุคคลในครัวเรือน และเพื่อศึกษา

มีบทบาทลดน้อยลงอย่างเห็นได้ชัด ข้อมูลนี้ยืนยันความเชื่อของเราที่ว่าชาวชนบทที่ย้ายถิ่นเข้ามานั้น เป็นเพราะปัจจัยทางเศรษฐกิจอย่างปราศจากข้อสงสัย ดังพิจารณาจากข้อมูลของสำมะโนประชากรและเคหะ 2523 ในตารางที่ 7

งานที่ศึกษาในแนวนี้อิงคลาสสิกอีกชิ้นหนึ่งเป็นวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาเอกของ *สุนันทา เสียงไทย (Siengthai (1984))* วิทยานิพนธ์ชิ้นนี้เป็นการศึกษาการเคลื่อนย้ายแรงงานระหว่างภาคเศรษฐกิจ

ตารางที่ 6

ผู้ย้ายถิ่นที่มีอายุตั้งแต่ 5 ปีขึ้นไป จำแนกตามเหตุผลของ
การย้ายถิ่นจากพื้นที่ เขตเทศบาล เข้ากรุงเทพมหานคร (%)

เหตุผลของการย้ายถิ่น	รวม	ชาย	หญิง
เพื่อการศึกษา	24.8	26.1	23.7
ย้ายตามบุคคลในครัวเรือน	22.0	14.0	29.3
เปลี่ยนสถานภาพสมรส	3.0	1.6	4.3
หางานทำ	27.9	27.5	28.0
ได้งานทำ โอนเปลี่ยนงาน	4.3	4.6	4.0
ย้ายตามหน้าที่การงาน	5.5	8.9	2.3
ย้ายเนื่องจากไม่ทราบสาเหตุ	0.5	0.5	0.5
กลับบ้าน	0.5	0.6	0.5
ย้ายที่อยู่อาศัย	2.0	2.6	1.6
บวช	0.3	0.6	0.1
อื่น ๆ	4.8	8.7	1.2
ไม่ทราบ	4.4	4.3	4.5
จำนวน	119,858	56,784	63,074

และความแตกต่างของรายได้จากการทำงานในตลาดแรงงานของเมือง ซึ่งเน้นการศึกษาที่ชาวสลัมในเขตกรุงเทพมหานคร โดยเลือกศึกษาจากสลัม 3 แห่ง สัมภาษณ์ชาวสลัมจำนวน 221 คน ข้อค้นพบของเธอก็เช่นเดียวกับงานอื่น ๆ ซึ่งระบุว่า เหตุผลการย้ายถิ่นหรือมูลเหตุจูงใจการย้ายถิ่นเป็นเพราะเหตุผลทางเศรษฐกิจเป็นส่วนใหญ่ กล่าวคือคนเหล่านี้มีแนวโน้มเคลื่อนที่จากพื้นที่ที่มีผลิตภาพต่ำไปสู่พื้นที่ที่มีผลิตภาพสูง ซึ่งมีโอกาสต่าง ๆ ทางเศรษฐกิจในเมืองเป็นเหตุผลหลักของการเลือกสถานที่ปลายทาง ในจำนวนตัวอย่างของผู้ที่มีได้เกิดใน

เมืองหลวงมีร้อยละ 72 ของผู้ชาย และร้อยละ 48 ของผู้หญิงที่เข้ามาหางานทำในกรุงเทพฯ สิ่งที่น่าสนใจคือผู้หญิงเคลื่อนย้ายด้วยเหตุผลครอบครัวมากกว่าผู้ชาย ซึ่งมีประมาณร้อยละ 35 ในขณะที่ผู้ชายมีเพียงร้อยละ 12 เท่านั้น ส่วนเหตุผลของการย้ายถิ่นเข้ามาอยู่กับญาติมีจำนวนร้อยละ 2 สำหรับผู้ชาย และร้อยละ 6 สำหรับผู้หญิง ส่วนเหตุผลการศึกษาต่อมีสัดส่วนต่ำคือร้อยละ 9 และร้อยละ 6 สำหรับผู้ย้ายถิ่นชายและหญิงตามลำดับ นอกเหนือจากนี้เป็นเหตุการณ์โยกย้ายงาน ผู้ย้ายถิ่นส่วนมากและที่มิใช่ผู้ย้ายถิ่นในตัวอย่างของเธอเคลื่อนย้ายเข้า

ตารางที่ 7

ผู้ย้ายถิ่นที่มีอายุ 5 ปีขึ้นไป จำแนกตามเหตุผลของ
การย้ายถิ่นจากพื้นที่นอก เขตเทศบาล เข้ากรุงเทพมหานคร (%)

เหตุผลของการย้ายถิ่น	รวม	ชาย	หญิง
เพื่อการศึกษา	14.2	16.3	12.4
ย้ายตามบุคคลในครัวเรือน	15.3	8.4	21.4
เปลี่ยนสถานภาพสมรส	2.2	0.9	3.3
หางานทำ	48.9	47.7	50.1
ได้งานทำ โอนเปลี่ยนงาน	5.9	6.1	5.8
ย้ายตามหน้าที่การงาน	3.8	6.1	1.7
ย้ายเนื่องจากไม่ทราบสาเหตุ	0.4	0.3	0.4
กลับบ้าน	0.2	0.2	0.2
ย้ายที่อยู่อาศัย	0.6	0.7	0.5
บวช	0.5	1.0	0.1
อื่น ๆ	4.6	9.2	0.5
ไม่ทราบ	3.4	3.1	3.6
จำนวน	213,049	100,293	112,756

ตารางที่ 8

มูลเหตุจูงใจการย้ายถิ่น จำแนกตามเพศ

มูลเหตุจูงใจ	รวม	ชาย	หญิง
ตัวอย่างรวม	170 (100.0)	100 (100.0)	69 (100.0)
โอกาสต่าง ๆ ของการจ้างงานที่ดีกว่า	106 (62.4)	73 (72.3)	33 (47.8)
การเคลื่อนย้ายตามครอบครัว	36 (21.2)	12 (11.9)	24 (34.8)
เพื่อศึกษาคู่	15 (8.8)	9 (8.9)	6 (8.7)
เพื่อพักกับญาติ	6 (3.5)	2 (2.0)	4 (5.8)
อื่น ๆ	7 (4.1)	5 (3.0)	2 (2.9)

หมายเหตุ : ตัวเลขในวงเล็บ เป็นร้อยละ

มาในลักษณะครั้งเดียว และในจำนวนผู้ย้ายถิ่นที่มีวิชาชีพชาวกรุงเทพฯ มีจำนวน 8 ใน 10 คน ที่อพยพมาจากเขตชนบท และมากกว่ากึ่งหนึ่งนั้นเป็นการอพยพมาจากภาคกลาง ตัวอย่างจากการสำรวจของเธอมีลักษณะคล้ายคลึงกับการค้นพบของสำนักงานสถิติแห่งชาติที่สำรวจผู้ย้ายถิ่นเข้ามากรุงเทพมหานคร สุรนันทาเสียงไทย แสดงตารางมูลเหตุจูงใจการย้ายถิ่นปรากฏในตารางที่ 8 ทว่าที่น่าแปลกใจก็คือ เธอสรุปว่า ข้อมูลชุดนี้ยืนยันข้อเสนอของลี้ที่ว่า การย้ายถิ่นลดลงตามระยะทาง (Lee (1966))

(2) ทฤษฎีนีโอมาร์กซิสต์: ความไม่เสมอภาคของเมืองระหว่างศูนย์กลางกับดาวบริวาร³⁵

การอธิบายเหตุผลและกระบวนการย้ายถิ่นที่ผ่านมาทั้งสมมติฐานปัจจัยดึงดูด-ผลักดัน และทฤษฎีนีโอคลาสสิก ทั้งที่เป็นแบบจำลองเศรษฐกิจทวิลักษณ์ แรงงานส่วนเกินและการย้ายถิ่นตามฤดูกาลนั้น สิ่งหนึ่งที่มักขาดหายไปคือการวิเคราะห์ถึงโครงสร้างหรือโครงกรอบของระบบเศรษฐกิจของเมืองและชนบทภายในประเทศ และที่เชื่อมต่อกับระบบเศรษฐกิจของโลก โดยเฉพาะการแปรเปลี่ยนของวิถีการผลิตภายในสังคม กระบวนการพัฒนาอุตสาหกรรมและความเป็นเมืองที่กระจุกตัวเพียงเมืองใดเมืองหนึ่งจนกลายเป็นประเทศเล็ก ๆ ในประเทศใหญ่ หรือปรากฏการณ์ของ “เมืองหัวโต” (Primate City) ในตอนนี้เราจะให้ภาพทฤษฎีที่อธิบายการกระจุกตัวและความเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วของเมืองในหมู่ประเทศโลกที่สาม ในกรอบของทฤษฎีนีโอมาร์กซิสต์ หลังจากนั้นจะพิจารณางานวิชาการที่

ใช้กรอบนี้วิเคราะห์กระบวนการย้ายถิ่นจากชนบทเข้าสู่กรุงเทพมหานคร ซึ่งมีงานอยู่ไม่มากนัก และถ้านับกันจริง ๆ แล้ว มีงานวิชาการที่ใช้ระเบียบวิธีการศึกษาทำนองนี้มีไม่เกิน 5 ชิ้น อย่างไรก็ตามงานที่อยู่ในข่ายการสำรวจคือ *London (1977;1980) Douglass (1979 ; 1981 ; 1984) Luther (1978) ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2521 2528) สุธี ประศาสน์เศรษฐ (2521) สุรเดช ชำรงไทย (2521) เอค เวลส์ (2521) แอนดรู เทอร์ตัน (2521) แอนสท์ อุทธรย์ (2521) ฮันส์ ลูเธอร์ (2521) Walton (1978) ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ (2522) Phongpaichit (1980) รัชสรร์ ณะพรพันธุ์ (2523) เสมท์ จามริก (2524) กนก วงศ์ตระพ่วน (2525) วิทยากร เชียงกุล (2526) Fuller et.al.(1983) Korff (1983a ; 1983b) ไกวัลย์ กังสนันท์ (2527) และ กฤษ เพิ่มทันจิตต์ (2528)*

การวิเคราะห์ในแนวนี้เริ่มต้นด้วยการพิจารณาว่าในประเทศด้อยพัฒนาหรือประเทศโลกที่สามมักมีเมืองใดเมืองหนึ่งที่มีการรวมศูนย์กิจกรรมทางเศรษฐกิจและมีประชากรมากกว่าเมืองอื่น ๆ แนวโน้มเช่นนี้เป็นลักษณะของการกระจุกตัวของเมืองและความไม่เสมอภาคระหว่างภูมิภาค (Urban Agglomeration and Regional Disparities) ซึ่งทำให้เมืองใดเมืองหนึ่งนั้นมีลักษณะเป็นศูนย์กลาง ขณะที่เมืองรอบนอกหรือเมืองอื่น ๆ ภายในประเทศมีความเจริญเติบโตอย่างเชื่องช้า ทั้งนี้เพราะเมืองดังกล่าวักเป็นที่รวมตัวของภาคอุตสาหกรรม พาณิชยกรรม เกษตรกรรมและภาคเศรษฐกิจอื่น ๆ ดังนั้นเมืองเอกนี้จักกลายเป็นเมืองที่มีการกระจุกตัวในแง่ช่องว่าง และผู้ย้ายถิ่นจะย้ายถิ่นจากเมืองอื่น ๆ เข้าสู่เมืองนี้เรื่อย ๆ トラบเท่าที่คิดว่ายังมีโอกาสที่ดีกว่าของการย้ายถิ่น

Gilbert and Gugler (1982) ให้ภาพกระบวนการพัฒนาของเมืองในประเทศโลกที่สามว่ามักเกิดปรากฏการณ์ของความไม่เสมอภาคในแง่ช่องว่างร่วมสมัย นั่นคือการเปลี่ยนแปลงสังคมและเศรษฐกิจมีความสัมพันธ์กับความไม่เสมอภาคทางภูมิ-

³⁵ การวิเคราะห์ส่วนนี้อาศัยกรอบทฤษฎีจากงานเขียนของ *Gilbert and Gugler (1982)* เป็นเครื่องหมาย เพราะเห็นว่าสามารถสื่อและขยายความเข้าใจกระบวนการความไม่เสมอภาคของเมืองศูนย์กลางกับชนบทได้แจ่มชัด

ศาสตร์ ความไม่เสมอภาคนี้มีความเชื่อมโยงกับแบบจำลองทางเศรษฐกิจของการพัฒนาเศรษฐกิจ ซึ่งผลประการหนึ่งที่สำคัญคือเกิดความไม่เท่าเทียมของการกระจายรายได้อย่างรุนแรง ทั้งคู่เห็นว่าปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในหมู่ประเทศโลกที่สามที่มีแบบแผนการกระจุกตัวในแง่ช่องว่าง (Patterns of Spatial Concentration) และความไม่เสมอภาค (Inequality) มีลักษณะ 3 ประการคือ หนึ่ง มีความแตกต่างของสังคมเศรษฐกิจระหว่างเมืองกับชนบท สอง มีความไม่เสมอภาคทางสังคมเศรษฐกิจระหว่างภูมิภาคภายในประเทศ และ สาม มีดีกรีของเมืองใดเมืองหนึ่งที่ครอบงำโครงสร้างเมืองของประเทศหรือลักษณะอาการที่เรียกว่า “เมืองหัวโต” (Primate City)

1) ความไม่เสมอภาคระหว่างเมืองกับชนบท ซึ่งเห็นได้ชัดเจนจากมาตรฐานการครองชีพระหว่างพื้นที่ทั้งสองแห่ง โดยเฉพาะในชนบทซึ่งประชากรส่วนใหญ่อาศัยอยู่นั้นมีคุณภาพชีวิตต่ำกว่าเมืองมาก อาทิ การบริการสังคม โครงสร้างพื้นฐาน สาธารณูปโภค สาธารณสุข ตลอดจนผลตอบแทนจากการทำงาน ซึ่งมักพบว่ารายได้ต่อหัวของชนบทต่ำมากเมื่อเทียบกับเขตเมือง

2) ความไม่เสมอภาคระหว่างภูมิภาค ซึ่งเป็นลักษณะโดดเด่นของเมืองในประเทศโลกที่สาม ไม่ว่าจะเป็นการให้สาธารณสุขมูลฐาน โรงเรียน มหาวิทยาลัย กิจกรรมอุตสาหกรรม สถาบันการเงิน เมืองขนาดใหญ่นี้จักมีความเหนือกว่าในทุก ๆ ด้าน ลักษณะความแตกต่างที่แจ่มชัดคือ รายได้ระหว่างภูมิภาค ซึ่งไม่มีแนวโน้มว่าจะมีความเสมอภาคในอนาคต

3) ลักษณะเมืองหัวโต ในเมืองนี้จักเป็นศูนย์รวมของสรรพสิ่งตั้งแต่กิจกรรมขนาดใหญ่ของอุตสาหกรรม พาณิชยกรรม โครงสร้างพื้นฐานทางสังคม ทั้งด้านสาธารณูปโภค สาธารณสุข ตลอดจนสิ่งอำนวยความสะดวกสบายต่าง ๆ กรุงเทพมหานคร

เป็นตัวอย่างของเมืองหัวโตที่เด่นชัดที่สุด ทว่าลักษณะเมืองหัวโตมิใช่เป็นปรากฏการณ์เฉพาะในหมู่ประเทศด้อยพัฒนาเท่านั้น ในหมู่ประเทศพัฒนาแล้วก็มีเช่นกัน ถึงกระนั้นก็ตามเมืองหัวโตนี้เป็นปัญหาทางสังคมเศรษฐกิจทั้งของประเทศด้อยพัฒนาและพัฒนาแล้ว

การวิเคราะห์กระบวนการการกระจุกตัวของช่องว่างและกระบวนการของเมืองมีความสัมพันธ์กับความไม่เสมอภาคต่าง ๆ อย่างแนบแน่น ในแง่แนวคิดสามารถจำแนกได้เป็น 2 กลุ่มความคิดซึ่งมีการนำมาใช้วิเคราะห์สังคมไทย คือ กลุ่มแบบจำลอง ศูนย์กลาง-บริวารของฟรีดแมน (Friedman's Centre-Periphery Model) และกลุ่มแนวความคิดนีโอมาร์กซิสต์ (Neo-Marxist Approach) ก่อนที่จะใช้แนวการวิเคราะห์แบบหลัง ผู้เขียนขอทบทวนแบบจำลองศูนย์กลาง-บริวารของฟรีดแมน ทั้งนี้เพราะงานวิชาการที่ศึกษาการย้ายถิ่นของไทยได้ใช้แบบจำลองนี้ด้วย อาทิ London (1977 ; 1980) Douglass (1979; 1981; 1984) เป็นต้น

แบบจำลองศูนย์กลาง-ดาวบริวาร (The Centre-Periphery Model)

แบบจำลองนี้พัฒนาโดย Friedman ซึ่งเป็นการพัฒนาแนวความคิดมาจากการผสมผสานแบบจำลองเศรษฐศาสตร์พัฒนาด้วยการเปลี่ยนแปลงช่องว่าง แบบจำลองของเขามีการยอมรับอย่างกว้างขวางตั้งแต่ทศวรรษ 2503 แม้กระทั่งในปัจจุบันนี้ แบบจำลองเป็นการสร้างคำอธิบายแบบอรรถวิสัย (Normative Model) ซึ่งแบ่งระบบการวิวัฒนาการของช่องว่างและความไม่เสมอภาคของประเทศเป็นสี่ขั้นตอนโดยมีวิวัฒนาการมาจากการตกเป็นเมืองขึ้นของประเทมหาอำนาจมาก่อน การเปลี่ยนแปลงสี่ขั้นตอนนั้นมีดังนี้ ขั้นตอนที่หนึ่ง ภูมิภาคที่มีได้ถูกขูดรีดซึ่งมีการตั้งถิ่นฐานในชนบทอย่างกระจุกกระจาย ประชากรถูกควบคุมจากอำนาจของเจ้าอาณานิคม ผู้ตั้งถิ่นฐานในชนบทมีหน้าที่ประกอบกิจกรรมเหมืองแร่

และเกษตรกรรม ในขณะที่ในเมืองศูนย์กลางมีพัฒนาการในรูปบริการและบริหารกิจการเหล่านั้น เมืองต่าง ๆ เหล่านี้ทำหน้าที่การค้าระหว่างประเทศกับชาวต่างชาติ ขั้นตอนหนึ่งนี้ระบบของเมืองโดยทั่วไปประกอบด้วยศูนย์กลางภูมิภาคต่าง ๆ ซึ่งมีความอิสระซึ่งกันและกันเพียงเล็กน้อย ขั้นตอนที่สอง เป็นการเริ่มต้นกระบวนการพัฒนาอุตสาหกรรม (Industrialization) และมีการกระจุกตัวของการลงทุนในเมืองใดเมืองหนึ่งที่เป็นเมืองหลัก ความไม่เสมอภาคจะขยายตัวขึ้น ทรัพยากรต่าง ๆ จะหลั่งไหลพุ่งพรูเข้ามาในภูมิภาคที่มีศักยภาพนี้ จะทำให้เมืองนี้กลายเป็นศูนย์กลางและเมืองอื่น ๆ เป็นเพียงดาวบริวาร ซึ่งเป็นลักษณะทวิลักษณ์ เมืองศูนย์กลางจะมีการพัฒนาที่รวดเร็ว ในขณะที่เมืองดาวบริวารจะมีภาวะชะงักงันหรือเจริญลง และเป็นการริเริ่มให้เกิดภาวะเมืองหัวโตในที่สุด ขั้นตอนที่สาม มีการพัฒนาอุตสาหกรรมในขั้นอยู่ตัว (Industrial Maturity) ขณะเดียวกันจิตสำนึกทางการเมืองในเมืองดาวบริวารก็เพิ่มขึ้นด้วย ในลักษณะต่อต้านการกระจุกตัวช่องว่างของเมืองศูนย์กลางที่สะสมความมั่งคั่งไว้เพียงแห่งเดียว ในที่สุดรัฐบาลกลางก็จกพยายามใช้นโยบายพัฒนาภูมิภาคเพื่อลดความกดดันของเมืองดาวบริวารและลดความไม่เสมอภาคระหว่างภูมิภาคเพื่อให้ความสมดุลระหว่างช่องว่างมากขึ้น เมืองในจังหวัดต่าง ๆ ในตอนนี้จกมีบทบาทในด้านกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่คอยช่วยกระตุ้นให้ภาคเกษตรกรรมกระจายอยู่รอบ ๆ บริเวณภูมิภาคต่าง ๆ ซึ่งฟรีดแมนเห็นว่า ความยากจนยังมีได้ถูกจัดออกไป แต่ถูกจำกัดอยู่ในบางพื้นที่มากกว่าที่จะเป็นในด้านเมืองดาวบริวารทั้งหมด ในขั้นตอนสุดท้าย จกมีการรวมศูนย์ช่องว่างทางเศรษฐกิจต่าง ๆ ซึ่งเป็นการรวบรวมระดับชาติที่มีประสิทธิภาพในการจัดสรรสถานที่ต่าง ๆ ให้แก่หน่วยผลิต ทั้งนี้มีการพัฒนาความเจริญเติบโตต่อหน่วยผลิตที่มีศักยภาพ และลดความไม่สมดุลระหว่างภาคเศรษฐกิจให้น้อยที่สุด แนวความคิด

ของฟรีดแมนเป็นการมองวิวัฒนาการของระบบเศรษฐกิจช่องว่างของประเทศด้อยพัฒนาโดยมีลักษณะที่เน้นการเลือกใช้กลยุทธ์แบบการพัฒนาเมืองหลักแบบเน้นความเจริญเติบโตที่ศูนย์กลาง (Growth Centre) ซึ่งมีการนำมาใช้ในหมู่ประเทศด้อยพัฒนา³⁶ แบบจำลองของฟรีดแมนนั้นมีจุดอ่อนที่สำคัญหลายประการ ซึ่ง Gilbert and Gugler (1982) วิเคราะห์ว่ามีอย่างน้อย 5 ประการ ซึ่งทำให้เห็นว่าแบบจำลองนี้ยังไม่สมบูรณ์พอ ถึงกระนั้นก็ตาม แนวการวิเคราะห์ของเขาก็เป็นประโยชน์ซึ่งชี้ให้เห็นถึงลักษณะด้อยพัฒนาของเมืองดาวบริวารที่คอยเจือจุนให้ศูนย์กลางสามารถเจริญเติบโตไปเรื่อย ๆ จุดอ่อนของเขาถูกแก้ไขโดยแนวความคิดของนีโอมาร์กซิสต์ ซึ่งทำให้การวิเคราะห์กระชับและรัดกุมขึ้น

การตีความของนีโอมาร์กซิสต์ (Neo-Marxist Interpretation)

แนวการวิเคราะห์ที่มองผ่านวิวัฒนาการของช่องว่างและความด้อยพัฒนานั้นยังมีได้พัฒนาอย่างสมบูรณ์ในความเห็นของ Gilbert and Gugler (1982) แต่งานทฤษฎีเหล่านั้นชี้ให้เห็นถึงทฤษฎีบางประการที่สำคัญ อาทิ การขูดรีดเอามูลค่าส่วนเกิน แนวความคิดของวิธีการผลิตหลักของสังคมนิยม โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตในสังคมนิยม และบทบาทของรัฐ เป็นต้น สิ่งที่เป็นข้อแตกต่างระหว่างนีโอมาร์กซิสต์กับแบบจำลองของฟรีดแมนคือ การนำเอาการวิเคราะห์ชนชั้นและการเน้นที่การควบคุมมูลค่าส่วนเกิน ทั้งคู่กล่าวว่ามีข้อแตกต่างที่สำคัญของการวิเคราะห์ทั้งสองสำนักคือกำไร

³⁶ แนวการวิเคราะห์นี้เริ่มต้นมีการกล่าวอย่างจริงจังในการประชุมของ UNCRD (1976) ซึ่งเสนอแนะให้ประเทศโลกที่สามเลือกใช้กลยุทธ์ในการพัฒนาเมืองหลัก ในประเทศไทยมีการยอมรับกลยุทธ์นี้อย่างสันทิใจและนำมาใช้ในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5 โดยมีเมืองหลักในภาคต่าง ๆ ทั้ง 4 ภาค

และทุนที่โยกย้ายมาจากเมืองดาวบริวารมาที่เมืองศูนย์กลางนั้น มิได้มีการระบอบอย่างชัดเจนว่าทรัพยากรของชาตินี้ถูกควบคุมโดยชาวต่างชาติหรือนายทุนในเมืองศูนย์กลางในแบบจำลองของฟรีดแมน ข้อเด่นของแบบจำลองนีโอมาร์กซิสต์อีกประการหนึ่งคือการผูกโยงให้โครงสร้างช่องว่างภายในหมู่ประเทศโลกที่สามเป็นส่วนหนึ่งของระบบทุนนิยมโลกทั้งแง่การผลิตและบริโภค (Wallerstein (1974)) กล่าวคือกิจกรรมในภาคเหมืองแร่และภาคเกษตรกรรมในเมืองดาวบริวารจะถูกดูดซับเอามูลค่าส่วนเกินไปโดยวิสาหกิจของบริษัทข้ามชาติ ซึ่งสร้างความสัมพันธ์การผลิตในรูปแบบงานรับจ้าง ในแง่นี้มูลค่าส่วนเกินส่วนหนึ่งจะถูกถ่ายโอนไปต่างประเทศผ่านบริษัทของชาวต่างชาติหรือผ่านความสัมพันธ์ทางการค้าที่ไม่เสมอภาค อีกส่วนหนึ่งจะถูกดูดโดยกลุ่มชนชั้นปกครองภายในเมือง ซึ่งมักกระจุกตัวภายในเมืองหลัก ๆ และแทบมิได้ให้ประโยชน์ต่อเมืองดาวบริวารหรือชนบท แบบจำลองลักษณะนี้มีการแก้ไขให้รัดกุมขึ้นในหลายลักษณะ ประเด็นหนึ่งที่สำคัญคือกลไกของกระบวนการสะสมทุน (Capital Accumulation) ซึ่งเป็นไปตามรูปแบบของทุนนิยมนั้นคือวิธีการผลิตหลักและรองของสังคมเป็นตัวกำหนดการก่อตัวของสังคม (Social Formation) อีกทศอดหนึ่ง การวิเคราะห์ในแนวนี้กล่าวว่า ความขัดแย้งทางสังคม ชนชั้นและความต้องการในการยึดกุมวิธีการผลิตหลักของสังคมเป็นตัวกำหนดความสัมพันธ์ต่าง ๆ ของผู้ที่อยู่ในเมืองและชนบท ซึ่งมีผู้ร่วมในกิจกรรมนี้อย่างน้อยสี่กลุ่มคือ กลุ่มบริษัทข้ามชาติ กลุ่มนายทุนชาติ รัฐ และ คนยากจน Gilbert and Gugler (1982) เห็นว่าในสามกลุ่มแรกเท่านั้นที่มีบทบาทในการตัดสินใจต่าง ๆ และเป็นผู้รักษายกป้องให้ระบบทุนนิยมพัฒนาและขยายตัวต่อไป ทั้งนี้โดยมีความชอบธรรมของระบบทุนนิยมคอยกำกับอยู่ อย่างไรก็ตามประเด็นสำคัญของเรื่องนี้อยู่ที่ว่า ระบบทุนนิยมที่กล่าวถึงมีระดับการพัฒนา

ถึงระดับใด ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มต่าง ๆ จะแปรเปลี่ยนไปตามระบบทุนนิยมที่ครอบงำสังคมอยู่ ไม่ว่าจะเป็นชนชั้นปกครอง กรรมาชีพ ชาวนาชาวไร่ ตลอดจนประชาชนในเขตล้าหลังก่อนหน้าทุนนิยมในชนบทบางส่วน ลักษณะขั้นตอนการพัฒนาการของระบบทุนนิยมนี้ นักวิชาการสำนักนีโอมาร์กซิสต์จำแนกเป็นชุดความแตกต่างของระบบทุนนิยมในประเทศดาวบริวารเป็น 3 ขั้นตอน คือระบบทุนนิยมภายใต้อาณานิคม (Colonialism) ต่อมาจะเป็นทุนนิยมทางการค้า (Commercial Capitalism) ขั้นตอนสุดท้ายจะพัฒนาเป็นทุนนิยมผูกขาด (Monopoly Capitalism)

Castells (1977) อธิบายว่าในระบบทุนนิยมโลกที่ว่านี้ ประเทศโลกที่สามซึ่งเป็นดาวบริวารของประเทศศูนย์กลางจักมีความสัมพันธ์ในลักษณะใด ขึ้นกับขั้นตอนของระบบทุนนิยมของโลก กล่าวคือในขั้นตอนของการตกเป็นเมืองขึ้น ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจโดยเฉพาะมูลค่าส่วนเกินจะถูกยึดหรือดูดไปโดยเจ้าอาณานิคมโดยใช้กำลังทหารผ่านการควบคุมทางการเมือง การค้า การลงทุนและนโยบายเศรษฐกิจอื่น ๆ ที่ควบคุมด้วยเจ้าอาณานิคม ในระบบทุนนิยมทางการค้าแม้ว่าประเทศโลกที่สามจักได้รับเอกราชทางการเมือง มูลค่าส่วนเกินก็ยังคงถ่ายเทไปสู่ประเทศศูนย์กลางอยู่ดี ในรูปการค้าที่ไม่เสมอภาค และในขั้นตอนสุดท้ายซึ่งกลายเป็นทุนนิยมผูกขาดทั้งในด้านอุตสาหกรรมและการเงิน ประเทศดาวบริวารอาจพัฒนาจนกลายเป็นประเทศที่สามารถผลิตสินค้าอุตสาหกรรมและอุตสาหกรรมเกษตรทว่าในขั้นตอนนี้กิจการเหล่านั้นก็ล้วนตกอยู่ในมือบริษัทข้ามชาติในรูปบริษัทลูกหรือบริษัทสาขา มูลค่าส่วนเกินถูกยักย้ายถ่ายโอนอยู่ดีในหลายรูปแบบที่ซับซ้อนยิ่งขึ้น ในรูปค่าเทคโนโลยี ลิขสิทธิ์ สิทธิบัตร กำไรส่งกลับ ตลอดจนการตั้งราคาโอนระหว่างบริษัทลูกกับบริษัทแม่ของบริษัทข้ามชาติ การวิเคราะห์ในแนวนีโอมาร์กซิสต์นี้เน้นที่ระบบทุนนิยม

โลก ขณะเดียวกันพิจารณาบทบาทของประเทศดาวบริวารที่มีการขยายตัวของระบบทุนนิยมควบคู่ไปด้วย หากแต่เป็นทุนนิยมที่พึ่งพาและด้อยพัฒนา โดยเฉพาะการขยายตัวของทุนนิยมในประเทศบริวารซึ่งสร้างกระบวนการความเป็นเมืองมีความแข็งแกร่งยิ่งขึ้น ในความเห็นของ *Gilbert and Gulger (1982)* มีลักษณะ 6 ประการ กล่าวคือ หนึ่ง การย้ายถิ่นเข้าไปในเมืองจะเพิ่มขึ้นในขณะที่รูปแบบของภาคเกษตรก่อนหน้าทุนนิยมค่อย ๆ ถูกทำลายโดยการแทรกซึมของระบบทุนนิยมทางการค้า ซึ่งทำให้วิถีการผลิตในชนบทเปลี่ยนไป ในอีกด้านหนึ่งผู้ย้ายถิ่นที่เข้ามาในเมืองถูกสร้างให้อยู่รอดได้ด้วยอุตสาหกรรมที่ผลิตด้วยฝีมือ ซึ่งถูกทำให้อ่อนแอลงจากสินค้านำเข้าที่ถูกกว่าของประเทศทุนนิยมศูนย์กลาง สอง มูลค่าส่วนเกินที่สร้างขึ้นในประเทศดาวบริวาร จะถูกสูบโดยกลุ่มชนชั้นนายทุนชาติ และตัวแทนของบริษัทข้ามชาติที่มักมีศูนย์กลางอยู่ในเมืองหลัก กระบวนการสูบเอามูลค่าส่วนเกินนี้ขยายไปพร้อมกับการคมนาคมขนส่งและศูนย์กลางของตลาด และความเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วของเมือง-หลวงและเมืองท่า สาม ความจำริญเติบโตของภาคอุตสาหกรรมหัตถกรรมภายในหมู่ประเทศโลกที่สาม ล้วนกระจุกตัวในเมืองที่มีขนาดใหญ่ที่สุด ซึ่งในเมืองนี้ กระบวนการกระตุ้นให้มีการพัฒนาอุตสาหกรรมจักดำเนินโดยข้าราชการของรัฐ ผลก็คือมีการกระจุกตัวของกลุ่มผู้มีรายได้สูงกว่าเมืองอื่น ๆ ดังนั้นจึงไม่น่าสงสัยว่ามูลค่าส่วนเกินจะรวมในเมืองนี้สี่ แรงงานที่เคลื่อนย้ายเข้ามาในเมืองขนาดใหญ่ที่สุด เพื่อทำงานทำและผลิตมูลค่าส่วนเกินในศูนย์กลางของประเทศ ทั้งที่ผ่านแรงงานรับจ้าง (Wage Labor) และผ่านการผลิตสินค้าเล็ก ๆ น้อย ๆ (Petty-Commodity Production) ซึ่งเป็นการสนับสนุนการขยายตัวของภาคทุนนิยม ห้า รัฐแสดงบทบาทในการสนับสนุนการขยายตัวของอุตสาหกรรม โดยสร้างโครงสร้างพื้นฐานต่าง ๆ ภายในเมืองศูนย์กลาง

และสร้างความชอบธรรมให้หน้าที่นี้ดำเนินต่อไปได้ ด้วยการให้บริการทางสังคมผ่านกลุ่มที่คัดเลือกมาแล้ว ทั้งคู่เห็นว่า ระบบทุนนิยมเช่นนี้ต้องการรัฐที่เข้มแข็ง เพื่อค้ำจุนให้กระบวนการสะสมมูลค่าส่วนเกินในภาคเอกชน และเพื่อปกป้องรักษาระบบทั้งรัฐและการผลิตซ้ำในระบบต่อไป หก การเร่งการพัฒนาเมืองหลวง อาจทำให้ภาคเอกชนเริ่มต้นกระจายการลงทุนสู่ภูมิภาค แต่อยู่นอกเหนือหลัก ทั้งนี้เพื่อหลีกเลี่ยงภาวะที่ดินราคาแพง ต้นทุนแรงงานและความคับคั่งของจราจร ซึ่งในแง่นี้รัฐอาจทำหน้าที่กระจายการกระจุกตัวของเมือง

คำอธิบายที่ผ่านมาของสำนักนีโอมาร์กซิสต์นี้ แม้จะเข้าใกล้โลกแห่งความเป็นจริงค่อนข้างมาก ทว่าก็มีจุดอ่อนจำนวนไม่น้อยเช่นกัน โดยเฉพาะประเด็นว่าด้วยบทบาทของรัฐ ความขัดแย้งทางชนชั้น วิถีการผลิตหลักในประเทศดาวบริวาร เป็นต้น ซึ่งเป็นข้อโต้แย้งทางทฤษฎีได้ทั้งสิ้น อีกประการหนึ่ง คำอธิบายเหล่านี้ให้ความสำคัญกับปัจจัยภายนอกประเทศค่อนข้างมาก ดังนั้นทั้งคู่เห็นว่าจะหาคำอธิบายใหม่ที่อธิบายถึงกระบวนการกระจุกตัวของเมืองและภูมิภาค *Gilbert and Guler (1982)* อธิบายโดยใช้แนวความคิดในเรื่องกลยุทธ์การพัฒนาประเทศที่มีการบิดเบือน ในความเห็นของทั้งคู่มีกลยุทธ์ที่สำคัญ 2 ประการคือ การส่งเสริมที่เน้นการส่งออก (Export Orientation Policy) ซึ่งเป็นกลยุทธ์ที่มองออกไปข้างนอก (Outward-Looking Strategy) กับการพัฒนาอุตสาหกรรมทดแทนการนำเข้า (Import Substitution Policy) ซึ่งเป็นกลยุทธ์ที่มองเข้ามาข้างใน (Inward-Looking Strategy) ของกระบวนการพัฒนาอุตสาหกรรมและทำให้ทันสมัย

นโยบายการผลิตเพื่อทดแทนการนำเข้า

กลยุทธ์การพัฒนาอุตสาหกรรมแบบนี้เริ่มต้นภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง โดยเฉพาะเริ่มใน

ลาตินอเมริกา ก่อน หลังจากประเทศต่าง ๆ ได้รับความเอกราชทางการเมือง ก็มีความมุ่งมั่นต้องการให้ประเทศของตนกลายเป็นประเทศที่ก้าวหน้า ทว่ากลยุทธ์การผลิตเพื่อทดแทนการนำเข้ากลับมิได้รับผลสำเร็จ เพราะประเทศโลกที่สามยังคงมีปัญหาในแง่การสร้างงาน ต้องพึ่งพิงเทคโนโลยีจากต่างชาติจำนวนมาก ทั้งยังต้องพึ่งพิงวัตถุดิบและเงินทุนค่อนข้างสูงอีกด้วย และประเทศขนาดกลางและขนาดเล็กมักมีปัญหาในแง่อุตสาหกรรมทารก (Infant-Industry) ซึ่งผลิตสินค้าด้วยราคาสูงกว่าตลาดโลก แต่ที่ยังสามารถดำเนินอยู่ได้ก็ด้วยกำแพงภาษี โควต้าและสิทธิพิเศษนานัปการจากรัฐบาลของตน ผลของกระบวนการพัฒนาอุตสาหกรรมที่เน้นการทดแทนการนำเข้าในหมู่ประเทศด้อยพัฒนาค่อนข้างชัดเจนว่า มักประสบกับความล้มเหลว อย่างไรก็ตาม การพัฒนาอุตสาหกรรมมักอุปถัมภ์ในเขตเมืองที่ใหญ่ที่สุด ซึ่งล้วนเป็นเมืองหลวง ลักษณะเช่นนี้ทำให้เป็นเหตุเป็นผลของการกระจุกตัวอุตสาหกรรมในเมืองเท่านั้น อย่างไรก็ตามก็มักมีปรากฏการณ์ของการกระจายอุตสาหกรรมด้วย แต่ก็ยังอยู่ล้อมรอบบริเวณเมืองหลวงไว้ ทั้งนี้เพราะที่ดินมีราคาแพงขึ้น จราจรคับคั่ง ภาษีในเมืองและการควบคุมมลพิษต่าง ๆ ซึ่งบีบบังคับให้อุตสาหกรรมต่าง ๆ ต้องกระจายอยู่นอกเมือง ซึ่งมีระยะทางเพียงไม่กี่กิโลเมตรเท่านั้นจากนครหลวง ลักษณะเช่นนี้ทั้งคู่เห็นว่าเป็นการปกป้องผลประโยชน์อย่างดียิ่งของอุตสาหกรรมนั้น ๆ เพราะด้านหนึ่งตนได้รับผลประโยชน์จากสาธารณูปโภคต่าง ๆ ของเมืองหลวง และใกล้ตลาดที่มีอำนาจซื้อสูงที่สุด อีกด้านหนึ่งไม่ต้องแบกรับภาระของความไม่ประหยัดของนครหลวงในแง่ต้นทุนของราคาที่ดิน การจราจร ภาษีตลอดจนการควบคุมมลพิษต่าง ๆ ภายในเมือง

กลยุทธ์ของการพัฒนาอุตสาหกรรมทดแทนการเข้ามาในระยะต้นมีความสำเร็จค่อนข้างมาก ทั้งนี้เพราะมีตลาดภายในรองรับอยู่แล้ว ไม่ว่าจะเป็

อุตสาหกรรมสิ่งทอ อาหาร เสื้อผ้า ไฟฟ้า พลาสติก อุตสาหกรรมวิศวกรรมขนาดเบา ประเภทแว็ค ตู้เย็น และสินค้าคงทนเพื่อบริโภคอื่น ๆ ซึ่งตลาดในเมืองใหญ่ที่สุดนี้เป็นตลาดที่รองรับการพัฒนาอุตสาหกรรมทดแทนการนำเข้าเป็นอย่างดี อุตสาหกรรมทดแทนการนำเข้านี้มักใช้วัตถุดิบและเทคโนโลยีจากต่างประเทศ และมักเน้นการผลิตด้วยวิธีใช้ทุนในสัดส่วนสูง ประเทศด้อยพัฒนาที่เลือกกลยุทธ์เช่นนี้พบว่าในระยะเวลาหนึ่งสภาพเช่นนี้เป็นภาวะแก่สังคมมาก เพราะไม่มีแนวโน้มว่าอุตสาหกรรมที่ได้รับการปกป้องจักช่วยตนเองได้ และทำให้ความเจริญก้าวหน้ารวมศูนย์อยู่เพียงเมืองใดเมืองหนึ่งเท่านั้น ความผิดหวังของกลยุทธ์แบบทดแทนการนำเข้าทำให้มีการเสนอให้ใช้นโยบายส่งเสริมการมุ่งขยายสู่ตลาดต่างประเทศ และนี่เป็นที่มาของข้อเสนอจากธนาคารโลก ซึ่งชี้แนะให้ประเทศด้อยพัฒนาทั้งหลายใช้นโยบายส่งเสริมการส่งออก

นโยบายการผลิตเพื่อส่งออก (Export Expansion Policy)

ความล้มเหลวของกลยุทธ์แบบทดแทนการนำเข้าทำให้หลายประเทศหันมาใช้กลยุทธ์เน้นการส่งออกเป็นหลัก ซึ่งก็เป็นการผูกกระชับให้เมืองศูนย์กลางหรือเมืองใหญ่มีความโดดเด่นยิ่งขึ้น เพราะเป็นเมืองของการค้าระหว่างประเทศ การส่งออกที่เชื่อมโยงกับการพัฒนาเมืองหลวงนี้นำไปสู่ลักษณะเมืองหัวโตในไม่ช้า เพราะเมืองนี้จักกลายเป็นช่องทางการค้าระหว่างประเทศทั้งหมด เมืองนี้จักเป็นทั้งท่าเรือท่าอากาศยาน และระบบการโทรคมนาคม ขนส่งทุกชนิดจักรวมศูนย์อยู่ที่เมือง ๆ นี้ ซึ่งอาจเป็นเขตปลอดภัยก็ได้ ความจริงในวิวัฒนาการของการค้าระหว่างประเทศ เมืองทางการค้าที่สำคัญก็มักเป็นเมืองหลวงและเมืองหัวโตในที่สุด อันเป็นเหตุให้ใช้นโยบายการผลิต เพื่อการส่งออกรวมศูนย์อยู่ที่เมืองท่าทางการค้า อย่างไรก็ตาม เมืองหลวงกับเมืองท่าทาง

การค้าไม่จำเป็นต้องเป็นเมืองเดียวกันเสมอ การผลิตเพื่อการส่งออกทำให้ประเทศด้อยพัฒนาต้องพึ่งพิงประเทศทุนนิยมศูนย์กลางมากขึ้น เพราะสินค้าต่าง ๆ ที่ตนผลิตได้มุ่งขายให้กับประเทศที่มีฐานะร่ำรวย แต่สิ่งที่น่าสังเกตก็คือการผลิตสินค้าอุตสาหกรรมหัตถกรรมต่าง ๆ ของประเทศโลกที่สามนั้น เป็นไปด้วยความได้เปรียบโดยเปรียบเทียบที่เกิดจากประสิทธิภาพของแรงงานหรือทุน หรือเป็นการกดราคาปัจจัยให้ต่ำ ในด้านนี้เป็นข้อถกเถียงที่ว่า แรงงานที่ย้ายถิ่นจากชนบทมาเป็นกรรมกรในโรงงานอุตสาหกรรมในเมืองนั้นได้รับค่าจ้างต่ำมาก ซึ่งเป็นเสมือนกองทัพแรงงานที่คอยให้นายทุนในภาคอุตสาหกรรมผลิตเพื่อการส่งออกขูดรีดเอามูลค่าส่วนเกินไปด้วยค่าจ้างที่ต่ำกว่ามูลค่าของผลผลิตส่วนเพิ่มของแรงงาน ประเด็นดังกล่าวอยู่ในกระแสความคิดของกลุ่มนักวิชาการนีโอมาร์กซิสต์ ซึ่งพิจารณาว่า ความได้เปรียบของกลุ่มประเทศอุตสาหกรรมใหม่ (New Industrialized Countries-NICs) นั้นมีความได้เปรียบจากสองด้าน กล่าวคือ **ด้านที่หนึ่ง** มีกองทัพแรงงานราคาถูกจากชนบทคอยค้าจุนให้การผลิตเพื่อการส่งออกในภาคอุตสาหกรรมหัตถกรรมหรืออุตสาหกรรมเกษตรมีต้นทุนที่ต่ำกว่าโดยเปรียบเทียบ อีก **ด้านหนึ่ง** เป็นเพราะสินค้าจำพวกนั้นประเทศพัฒนาแล้วสูญเสียความได้เปรียบโดยเปรียบเทียบเพราะมีต้นทุนแรงงานสูงกว่าและเทคโนโลยีที่ใช้ในการผลิตนั้นอยู่ในขั้นมาตรฐานซึ่งประเทศอุตสาหกรรมใหม่สามารถซื้อหามาได้ในราคาไม่แพงหรือผลิตขึ้นใช้เอง ดังนั้นปรากฏการณ์ของระบบทุนนิยมโลกในหมู่ประเทศศูนย์กลางก็คือใช้นโยบายกีดกันทางการค้าแทน (Protectionist) เพราะตนเองไม่สามารถต่อสู้กับกลุ่มอุตสาหกรรมใหม่ได้

ประเด็นของเธอคือ แม้ว่าเมืองที่สำคัญที่สุดซึ่งมักเป็นเมืองหลวงจะทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางทางการค้าและเป็นดาวบริวารของระบบทุนนิยมโลก ในอีกด้านหนึ่งเมืองหลวงเป็นศูนย์กลางภายในประ

เทศ ซึ่งเมืองอื่น ๆ และชนบททั่วประเทศเป็นดาวบริวาร และมีกองทัพแรงงานจากชนบทซึ่งไร้ฝีมือ เป็นกำลังหลักที่ทำให้สามารถผลิตสินค้าราคาถูกขายตลาดในต่างประเทศ ทั้งนี้เพราะเทคโนโลยีในการผลิตไม่มีความซับซ้อนและไม่จำเป็นต้องคิดค้นขึ้นเอง สามารถใช้คนงานไร้ฝีมือประกอบหรือผลิตได้³⁷ ขณะเดียวกันความรุ่งเรืองของภาคการส่งออกนี้อาจชักพาให้แรงงานได้รับค่าจ้างสูงขึ้น หากว่าความต้องการแรงงานในภาคนี้สูงมากจนอุปทานแรงงานปรับตัวได้ช้ากว่า แต่ข้อเสนอนี้ยังต้องมีการพิสูจน์อีกมาก

งานวิชาการที่ศึกษาระณีประเทศไทยโดยใช้นิเวศความคิดกระแสเริ่มต้นอย่างเป็นทางการเป็นรูปร่างเมื่อใดนั้นไม่มีใครทราบ ผู้เขียนคิดว่างานของ *London (1977 ; 1980)* เป็นงานบุกเบิกในแนวนี้ซึ่งชี้ว่ากรุงเทพมหานครเป็นศูนย์กลางของการควบคุมอำนาจไว้ในมือทั้งหมดและเป็นผู้เก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากภูมิภาคต่าง ๆ ภายในประเทศดังมีลักษณะเป็นปลิงดูดเลือดหรือวัชพืชที่คอยพึ่งพิงต้นไม้อื่นในการดำรงชีวิต โดยเฉพาะนับตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่สอง รัฐบาลไทยมิได้ให้ความสนใจกับการพัฒนาเศรษฐกิจภูมิภาคต่าง ๆ หากแต่เน้นการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจในบริเวณเมืองหลวงและรอบนอกเท่านั้น *London (1977 ; 1980)* เห็นว่ากรุงเทพมหานครเป็นเมืองหัวโตที่มีลักษณะเอารัดเอาเปรียบจังหวัดอื่น ๆ สาเหตุสำคัญมาจากกลยุทธ์การพัฒนา ซึ่งทำให้เมืองหลวงแห่งนี้กลายเป็นกาฝากของประเทศ (Parasitic Primate City) โดยมีคนกลุ่มน้อยที่เป็นชนชั้นปกครองและนายทุนต่าง ๆ เป็นผู้มีบทบาทอยู่เบื้องหลัง เขาพยายามชี้ให้เห็นว่า พัฒนาการของเมือง

³⁷ โปรดอ่านงานของผู้เขียนเรื่อง “การถ่ายทอดเทคโนโลยีจากต่างประเทศเข้าสู่ประเทศไทย : ข้อสังเกตเบื้องต้น” *เอกสารวิชาการ หมายเลข 55* สถาบันไทยคดีศึกษา (กรกฎาคม 2528).

หลวงนี้มีประวัติศาสตร์อันยาวไกล ตั้งแต่สมัยก่อนกรุงรัตนโกสินทร์เสียด้วยซ้ำ ซึ่งเราอาจสรุปว่า แนวการวิเคราะห์ของเขาเป็นการพิจารณาวิวัฒนาการหรือกำเนิดของกรุงเทพมหานครซึ่งเป็นเมืองหัวโตได้อย่างไร และนัยแอบแฝงของการวิเคราะห์นี้ก็คือนครเทพมหานคร กลายเป็นเมืองเดียวที่จูงใจให้ชาวชนบทหรือชาวเมืองในภูมิภาคอื่น ๆ อพยพเข้ามาทำมาหากินหรือเพื่อศึกษาต่อเพื่อไต่เต้าไปสู่สถานะทางสังคมที่สูงขึ้นไปเรื่อย ๆ

งานอีกชิ้นหนึ่งที่ศึกษาเรื่องนี้โดยตรงเป็นการศึกษาของ *Douglass (1978 ; 1979 ; 1981 ; 1984)* งานชุดนี้มีกระแสความคิดอันเดียวกันโดยพิจารณาการย้ายถิ่นจากที่ราบภาคกลางเข้าสู่กรุงเทพมหานคร ซึ่งเป็นงานศึกษาที่อาศัยแนวการวิเคราะห์ในมิติที่ลึกกว่างานก่อนหน้าหลาย ๆ ชิ้น โดยเฉพาะงานชิ้นสุดท้าย *Douglass (1984)* เป็นผลการศึกษาซึ่งสรุปงานทั้งหมดที่ผ่านมา แนวการวิเคราะห์เป็นการผสมผสานการวิเคราะห์สังคมชาวนาไทยในลักษณะใช้ทฤษฎีการเปลี่ยนผ่านของวิธีการผลิตของระบบทุนนิยมจากภายนอกประเทศหรือระบบทุนนิยมโลก เข้าสู่ที่ราบภาคกลาง นับตั้งแต่การเปิดประเทศในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งก่อนหน้านั้นเขาเห็นว่า สังคมเกษตรกรรมแบบศักดินาไทยยังอยู่ในระยะเวลาก่อนหน้าทุนนิยม (Pre-Capitalist Society) เพื่อแสดงให้เห็นว่าชาวนาภาคกลางกลายเป็นดาวบริวารของระบบทุนนิยมโลก และการย้ายถิ่นของชาวนาภาคกลางเข้าสู่เมืองหลวงเป็นการรักษาความอยู่รอดของชาวนายากจนที่สูญเสียที่ดินให้กับเจ้าที่ดิน *Douglass (1984)* จำแนกความสัมพันธ์ทางการผลิตเป็น 5 ชั้นชั้น คือเจ้าที่ดิน (Landlords) ชาวนาพาณิชย์ (Commercial Farmers) ชาวนาทั่วไป (Middle Peasants) ชาวนาส่วนท้าย (Marginal Peasants) และชาวนาที่ไม่มีที่ดินทำกิน (Landless Labourers) เกณฑ์วินิจฉัยง่าย ๆ ของเขาคือชาวนาทั่วไปมีที่ดินถือครองถัวเฉลี่ย 15 -

40 ไร่ ชาวนาส่วนท้ายถัวเฉลี่ยต่ำกว่า 15 ไร่ ดังที่กล่าวไว้แล้วเขาวิเคราะห์เรื่องนี้โดยยึดถือทฤษฎีการขยายตัวหรือการแทรกซึมของระบบทุนนิยมซึ่งทำให้เขาพินิจพิเคราะห์ว่าการย้ายถิ่นเป็นความไม่เสมอภาคทางชนชั้นและความไม่เสมอภาคในแง่มิติของช่องว่างของการพัฒนาในประเทศไทย มีผลทำให้ชาวนาและครอบครัวที่ไร้ที่ดินทำกินต้องหนีความเสื่อมทรามและความชะงักงันทางเศรษฐกิจในชนบทไปสู่สถานที่อื่น ส่วนเจ้าที่ดินและชาวนาร่ำรวยก็พยายามผลักดันเข้าไปในพื้นที่เขตที่ราบสูงซึ่งเป็นเขตป่าสงวนเพื่อแปลงเป็นเขตปลูกพืชไร่ต่าง ๆ *Douglass (1984)* เห็นว่าในขณะที่ชาวนาชาวไร่ขนาดเล็กและยากจนต้องดิ้นรนมาหางานทำในเมือง แต่ชาวนาร่ำรวยและเจ้าที่ดินกลับพยายามหาผลประโยชน์จากการขยายพื้นที่เพาะปลูกไปเรื่อย ๆ ในที่สุดชนชั้นชาวนาที่ด้อยฐานะนี้ต้องละทิ้งมาตุภูมิเข้ามาหางานทำในกรุงเทพมหานครเป็นคนงานไร้ฝีมือ (Unskilled Wage Workers) และชนชั้นกรรมาชีพในเมือง (Urban Proletariats) ซึ่งกระบวนกรโยกย้ายแรงงานไทยจากชนบทเข้าสู่เมืองนี้ จริง ๆ แล้วเริ่มต้นหลังสงครามโลกครั้งที่สอง เมื่อมีการห้ามการอพยพของชาวจีนจากแผ่นดินใหญ่ เขาอ้างงานของ *Elliott (1978)* ที่ว่า ความต้องการแรงงานในเมืองนั้นสอดคล้องกับความเสื่อมทรามทางเศรษฐกิจในชนบท ภาวะที่ไม่อาจขยายพื้นที่เพาะปลูกได้อีกบวกกับการขยายตัวของถนนบนทางที่ทำให้การเดินทางเข้ามากรุงเทพฯ เป็นไปด้วยความสะดวก ดังนั้น จึงมีส่วนกระตุ้นให้มีการย้ายถิ่นจากเขตชนบทเข้ามาสู่เมือง โดยเฉพาะในภาคกลาง ซึ่งนายจ้างในเมืองก็มักมีสถานที่ให้พักด้วย พร้อมอาหารและเครื่องอำนวยความสะดวกอย่างอื่น ซึ่ง *Douglass (1984)* กล่าวว่า ทำให้นายจ้างสามารถจ่ายค่าจ้างในรูปแบบเงินสดน้อยกว่าที่ควรจะเป็น ทำให้มีเงินส่งกลับบ้านน้อยลงไปด้วย กล่าวให้แคบลง สาเหตุแห่งการย้ายถิ่นในแนวการวิเคราะห์ของเขา ระบุว่าชาวนา

ตารางที่ 9

การกระจายของผู้ย้ายถิ่นตามชนชั้นชาวนาในบางจังหวัดของภาคกลาง^{2/}

(เปอร์เซนต์)

ปลายทางผู้ย้ายถิ่น ^{2/}	ชาวนาส่วนท้าย (20 ไร่)	ชาวนาทั่วไป (20-40 ไร่)	ชาวนาพาณิชย์ (มากกว่า 40 ไร่)
บางจังหวัด			
ปลูกข้าว	24	50	31
ไม่ปลูกข้าว	0	0	0
จังหวัดอื่น	34	30	42
กรุงเทพมหานคร	<u>42</u>	<u>20</u>	<u>27</u>
รวม	100	100	100

หมายเหตุ : 1/ จะ เติง เตรา ชัยนาท นครนายก สิงห์บุรี และสุพรรณบุรี

2/ ผู้ย้ายถิ่นนิยามว่าหมายถึงสมาชิกในครัวเรือนซึ่งในขณะปัจจุบันออกจากที่พักประจำ

ที่มา : Kaothien (1978)

ชาวไร่ที่ยากจนและเป็นชาวนาขนาดเล็กมีแนวโน้มการย้ายถิ่นเข้ากรุงเทพมหานครมากกว่าชาวนาพาณิชย์หรือชาวนาทั่วไป โดยอ้างอิงงานของ อูทิส ชาวเคียร (Kaothien (1978)) (ดูตารางที่ 9) ที่ระบุการย้ายถิ่นของชาวนาประเภทต่าง ๆ ตามถิ่นปลายทางในบางจังหวัดของภาคกลาง Douglass (1984) ไม่รีรอที่จะสรุปว่าชาวนาส่วนท้าย ซึ่งสมมติว่าเป็นผู้ไร่ที่ดินทำกินมีแบบแผนการย้ายถิ่นที่โดดเด่นกว่าประมาณสองเท่าเมื่อเทียบกับชาวนาทั่วไปหรือชาวนาพาณิชย์ Douglass (1984) เห็นว่าชาวนาส่วนท้ายและชาวนาไร่ที่ทำกินมีช่องทางโอกาสไม่มากนัก ด้านหนึ่งคือบุตรถูกเข้าไปในเขตป่าสงวนเพื่อบุกเบิกที่ดินใหม่ซึ่งอาจรวมถึงการออกไปรับจ้างทำงานนอกไร่นาของตน อีกด้านหนึ่งคือการส่งสมาชิกในครอบครัวมาทำงานในเมืองเพื่อช่วยให้สมาชิกในครอบครัวดำรงชีพอยู่ได้ ผู้ย้ายถิ่นจากชนบทที่เข้ามาใน

เมืองจึงกลายเป็นแรงงานไร้ฝีมือในเมือง ซึ่ง ณ จุดนี้ Douglass (1984) อ้างงานของ Sarkar (1974) ที่ว่าแรงงานในชนบทที่หลังไหลมาอย่างต่อเนื่องมาทำงานในกิจการที่ไม่ต้องใช้ฝีมือ ผลก็คือทำให้ค่าจ้างโดยทั่วไปที่แท้จริงในเมืองอยู่ในระดับต่ำ ดังนั้นแรงงานผู้ย้ายถิ่นเหล่านี้ในความเห็นของเขาจึงถูกขูดรีดจากการขยายตัวของระบบทุนนิยม เพราะจะกลายเป็นกรรมกรรายวัน หรือเรียกว่าคนหาเช้ากินค่ำ (Causal Labour) และทำงานโดยได้ค่าจ้างประเภทไร้ฝีมือ ซึ่งโอกาสของการยกระดับฐานะความเป็นอยู่เป็นไปได้ยาก เนื่องจากความรู้และทักษะมีเพียงเล็กน้อย ผลสืบเนื่องจะถ่ายทอดส่งต่อไปยังลูกหลานและผู้ย้ายถิ่นเหล่านี้ก็จะรวมตัวอยู่ในสลัมเป็นจำนวนมาก กล่าวโดยสรุปแนวทฤษฎีวิเคราะห์ของ Douglass (1984) ต้องการชี้ให้เห็นว่าระบบการพัฒนาที่ด้อยพัฒนาของระบบทุนนิยมที่เป็นคาบวิวารของ

ชนบทเป็นความสัมพันธ์ที่ไม่เสมอภาคกับศูนย์กลางของเมือง ขณะเดียวกัน ความเสื่อมสลายของสังคมชนบท ทำให้ชาวนาชาวไร่ขนาดเล็กต้องกลายเป็นชาวนาไร้จ้างหรือชาวนาที่ไร้ที่ดิน ซึ่งในที่สุดต้องกลายมาเป็นกรรมกรรับจ้างในเมือง โดยถูกขูดรีดจากทุนนิยมภายในศูนย์กลางของเมืองอีกทอดหนึ่ง

ส่วนงานของ *Luther (1978)* เป็นการอธิบายการเคลื่อนไหวของชาวนาชาวไร่ในประเทศไทย ซึ่งนัยของการวิเคราะห์ในส่วนการย้ายถิ่นอยู่ในกระแสดความคิดเช่นเดียวกับ *Douglass (1984)* เพราะพิจารณาว่าในเขตชนบทของไทยมีปัญหาการต่อสู้ทางชนชั้นระหว่างชาวนายากจนกับนายทุนท้องถิ่น เจ้าที่ดิน เจ้าหน้าทีของรัฐ จนกลายเป็นการต่อสู้ทางการเมืองที่แหลมคมในช่วงประชาธิปไตยเบ่งบานและนำไปสู่การปราบปรามชาวนาชาวไร่ในช่วงปี 2517 - 2519 นอกจากนั้น งานศึกษาของ *สุรเดช ธำรงไทย (2521)* *สุธี ประศาสน์เศรษฐ (2521)* *ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2521 2528)* *เอก เวลส์ (2521)* *แอนสท์ อุเทรทท์ (2521)* *ฮันส์ ลูเธอร์ (2521)* ก็อยู่ในกระแสการวิเคราะห์ในแนวนี้เช่นกัน หากแต่เป็นการพิจารณาบทบาทการเคลื่อนไหวของชาวนาในชนบทเป็นด้านหลัก โดยเน้นที่ปัญหาความยากจนและการสูญเสียกรรมสิทธิ์ในที่ดิน บทความของ *สุรเดช ธำรงไทย (2521)* พยายามกล่าวว่า เศรษฐกิจไทยมีความไม่เสมอภาคในการกระจายปัจจัยการผลิต ในแง่ทุนแรงงาน และเทคโนโลยี ยิ่งกว่านั้นยังถูกรอบงำโดยต่างชาติ บทความนี้เพียงชี้อย่างกว้าง ๆ ว่าความไม่เป็นธรรมทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองมีพื้นฐานมาจากโครงสร้างเศรษฐกิจที่ไม่เสมอภาค ส่วนบทความของ *สุธี ประศาสน์เศรษฐ (2521)* ระบุว่าแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติของประเทศเป็นความล้มเหลวของการพัฒนา เพราะทำให้เกิดความไม่เป็นธรรมในการกระจายรายได้มากยิ่งขึ้น ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจระหว่างเมืองและชนบทกลับมิได้หดตัวลง ในเขตชนบทชาวนา

ชาวไร่มีชีวิตที่ลำบาก ขาดแคลนสิ่งสาธารณสุขุมูลฐาน ในขณะที่ภาคอุตสาหกรรมและบริการในเมืองมีความเจริญเฟื่องฟูอย่างมาก ดังนั้นแผนพัฒนาฯ ที่ผ่านมามีได้ลดช่องว่างระหว่างภูมิภาคหรือภาคเศรษฐกิจ หากแต่เป็นการสร้างความมั่งคั่งให้กับเขตเมืองอย่างแท้จริง โดยกดทับให้ภาคชนบทหรือเกษตรกรรมล้าหลังต่อไป ยิ่งกว่านั้นภาคอุตสาหกรรมที่เฟื่องฟูทำให้ต้องพึ่งพิงต่างชาติมากขึ้นกว่าเดิม

ส่วนงานของฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2521) เป็นการศึกษาโดยใช้แนวการวิเคราะห์แบบวิถีการผลิตแบบเอเชีย โดยวิเคราะห์ว่าภาคเกษตรกรรมของไถ่นั้นชนชั้นชาวนาจะกลายเป็นชนชั้นแรงงานได้หากสามารถทำลายพันธนาการของศักดินา ซึ่งสอดคล้องกับระบบทุนนิยมที่กำลังขยายตัว ดังนั้นแรงงานชาวนาในชนบทจะสามารถเป็นพลังในการเปลี่ยนแปลงสังคมได้หากสามารถทำลายพันธนาการศักดินา งานของ *ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2521)* ชิ้นนี้เป็นงานในแง่แนวความคิดมากกว่างานเชิงประจักษ์ แต่ *ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2528)* เสนอภาพเศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีตได้แจ่มชัดกว่า โดยพิจารณาหมู่บ้านในภาคเหนือ ได้ และอีสาน เพื่อตอบปัญหาการเสื่อมสลายของระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียงชีพสู่ระบบเศรษฐกิจแบบการค้าจนชาวนาชาวไร่มีวิถีการผลิตแบบทุนนิยม ซึ่งส่วนเกินทางเศรษฐกิจต่าง ๆ ก็ถูกสูบเข้าสู่ส่วนกลางคือกรุงเทพมหานคร แนวการวิเคราะห์ของ *ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2528)* นั้น คล้ายคลึงกับภาคทฤษฎีที่เรากล่าวถึงมาแล้วในแง่นีโอมาร์กซิสต์ เพราะศูนย์กลางของระบบศักดินาอยู่ที่เมืองหลวง และมูลค่าส่วนเกินถูกนำมาใช้โดยชนชั้นปกครองอย่างสุรุ่ยสุร่าย มิได้มีการนำกระบวนการสะสมทุนมาผลิตซ้ำในสังคมชนบทอีก ผลก็คือทำให้สังคมชนบทล้าหลัง แต่ความมั่งคั่งกลับรวมศูนย์ในเขตพระนคร ลักษณะนี้เป็นอาการของความไม่เสมอภาคของกระบวนการพัฒนาประเทศในปัจจุบัน ซึ่งหากยอมรับการวิเคราะห์ของเขา ก็อาจสรุปว่า พัฒนา

การของระบบวิธีการผลิตในอดีตได้ส่งทอดให้เกิดความด้อยพัฒนาในสังคมชนบทโดยส่วนรวม และการย้ายถิ่นของชาวนาชาวไร่มาเป็นกรรมกรในเมืองก็มีแนวคิดคล้ายคลึงกับ *Douglass (1978)*

แอนดรู เทอร์ตัน (2521) วิเคราะห์สถานการณ์ในชนบทไทยโดยใช้แนวการวิเคราะห์ว่าสังคมไทยเป็นกึ่งเมืองขึ้นกึ่งศักดินาหรือไม่ แนวความคิดพื้นฐานของเขาพิจารณาว่าการพัฒนาประเทศในช่วง 25 ปี ประสบกับความล้มเหลว ชาวนาในชนบทของไทยมีความยากจนลงและประสิทธิภาพการผลิตก็ยังคงต่ำมาก *แอนดรู เทอร์ตัน (2521)* ชี้ว่า ชาวนาไทยถูกขูดรีดอย่างหนัก ทั้งจากเจ้าที่ดินในรูปเงินกู้และค่าเช่า ขณะเดียวกันถูกขูดรีดจากรัฐบาลของเขาเองในแง่ฟรีเมียมน้ำ รวมทั้งพ่อค้าคนกลางที่กดราคารับซื้อข้าว ขายปุ๋ย และให้กู้ยืมโดยต้องเสียดอกเบี้ยในราคาแพง เขาโยงถึงเรื่องการย้ายถิ่นว่า ชาวนาจึงต้องแปรสภาพเป็นกรรมกรในเมืองเมื่อหมดฤดูทำนา บทความของเขามีได้หยุดอยู่เพียงเรื่องเศรษฐกิจ หากก้าวไปสู่การพิจารณาต่อผู้ของขบวนการลูกฮือของชาวนา ซึ่งอยู่นอกขอบข่ายงานวิจัยของเรา

บทความของ *ฮันส์ ลูเธอร์ (2521)* ซึ่งเป็นบทความที่อยู่ส่วนหนึ่งของ *Luther (1978)* พยายามชี้ชวนให้เราเห็นว่า ความล้มเหลวของการพัฒนาประเทศทำให้การต่อสู้ในชนบทเข้มงวดขึ้น โดยเฉพาะการประจันหน้าระหว่างกลุ่มฝ่ายชาวกักขบวนการชาวนาชาวไร่ ซึ่งเติบโตขึ้นในยุคประชาธิปไตยเบ่งบาน ความยากจนของชาวนาส่วนหนึ่งที่สำคัญมาจากนโยบายของรัฐ ในการกดราคาข้าวภายในประเทศเพื่ออุดหนุนคนในเมือง อย่างไรก็ตาม การวิเคราะห์ของ *ฮันส์ ลูเธอร์* มิได้ก้าวข้ามไปสู่ประเด็นการย้ายถิ่นของชาวนาชาวไร่ หากพยายามชี้ว่าในชนบทไทยปัญหาความรุนแรงเริ่มก่อตัวขึ้นเรื่อย ๆ และนั่นอาจทำให้เกิดการย้ายถิ่นออกจากชนบทสู่เมือง ซึ่งเป็นนัยแอบแฝงของบทความชิ้นนี้เพราะ *ฮันส์ ลูเธอร์ (2521)* เชื่อว่าปัญหาในชนบทไทยที่รุนแรงขึ้น

เกิดจากการขูดรีดอย่างหนักของเจ้าที่ดินที่กระทำต่อชาวนาชาวไร่ ทั้งในรูปค่าเช่าและดอกเบี้ยเงินกู้ บวกกับอิทธิพลของเจ้าหน้าที่รัฐในท้องถิ่นที่เป็นพันธมิตรของเจ้าที่ดินและนายทุนเงินกู้ ชาวนาในบทความนี้จึงต้องจับอาวุธขึ้นสู้เพื่อปลดปล่อยพันธนาการแห่งความเอารัดเอาเปรียบ กล่าวโดยสรุป บทความของเขาจึงอาจให้ภาพที่ดูเหมือนว่าการเช่นฆ่าประทัดประหารและการปฏิวัติเป็นเรื่องหลีกเลี่ยงไม่ได้ในสังคมชนบทของไทย

บทความของ *เอ็ด เวลส์ (2521)* ที่วิเคราะห์โครงสร้างชนชั้นของกำลังแรงงานไทย และลักษณะของสังคมไทยอาจสรุปได้สั้น ๆ ว่าเป็นการพิจารณาว่ากรุงเทพมหานครเป็นศูนย์กลางของการสะสมทุนของประเทศ ซึ่งดูเอาความมั่งคั่งมาจากสังคมชนบททั่วทุกภาค ในศูนย์กลางของระบบทุนนิยมนี้ มีชนชั้นต่าง ๆ อาศัยอยู่ ที่เด่นชัดคือ ชนชั้นกรรมกร นายทุน นายทุนน้อย นายทุนน้อยแบบใหม่ นายทุนน้อยภาคีรัฐบาล ส่วนในชนบทชนชั้นหลักคือชาวนาชาวไร่ การวิเคราะห์ของ *เอ็ด เวลส์ (2521)* พิจารณาการขูดรีดทางชนชั้นผ่านความสัมพันธ์ทางการผลิตที่มีกรุงเทพฯ เป็นศูนย์กลางของระบบทุนนิยม ส่วนชนบทไทยเปรียบเหมือนดาวบริวารของกรุงเทพฯ อีกทอดหนึ่ง ความมั่งคั่งและมูลค่าส่วนเกินต่าง ๆ ก็จะถูกถ่ายโอนเป็นทอด ๆ จากชนบทเข้าสู่เมืองในภูมิภาคและมุ่งสู่เมืองหลวงแห่งนี้ ซึ่งในกรณีของเขาเห็นว่า จะถูกส่งต่อไปยังประเทศศูนย์กลางของระบบทุนนิยมโลกผ่านการค้าระหว่างประเทศอีกทอดหนึ่ง การย้ายถิ่นในการวิเคราะห์ของ *เอ็ด เวลส์ (2521)* จึงมีบทบาทน้อยมาก เพราะแกนหลักของเขาเน้นที่การรักษาความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบทุนนิยมอยู่ทั้งส่วนที่ก้าวหน้าและส่วนที่ล้าหลัง และจริง ๆ แล้วนัยของการวิเคราะห์ชิ้นนี้ก็คือการย้ายถิ่นของชาวนาชาวไร่เป็นเพียงเครื่องมือเสริมให้การสะสมความมั่งคั่งในเมืองดำเนินต่อไป ผ่านการขูดรีดมูลค่าส่วนเกินต่าง ๆ จากชาวนาชนบทเข้าสู่กรุงเทพมหานคร

งานในกลุ่มนี้อีกชิ้นหนึ่งเป็นของแอนสท์ อูเทรทท์ (2521) บทความนี้อาจถือเป็นการวิเคราะห์แบบนีโอ-มาร์กซิสต์ได้อย่างไม่ขัดเขิน เขาเริ่มต้นวิเคราะห์ประเทศไทยจากแผนพัฒนาฯ ฉบับแรกในปี 2504 ที่ผู้นำของไทยเริ่มต้นหันรัฐนาว่าไทยสู่ประเทศทุนนิยม โดยยอมรับคำชี้แนะของเจ้าหน้าที่ธนาคารโลก และได้เริ่มต้นเปิดยุคแห่งการส่งเสริมการลงทุนขึ้นภายในประเทศ กลยุทธ์ที่เลือกใช้คือกระบวนการพัฒนาอุตสาหกรรมที่เน้นการผลิตเพื่อทดแทนการนำเข้าจากต่างประเทศตลอดทศวรรษ 2503 พอในช่วงทศวรรษ 2513 การทดแทนการนำเข้าเริ่มไม่เพียงพอเท่าที่ควร เพราะความจำกัดของตลาดภายในที่มีขนาดเล็ก รัฐบาลไทยได้เริ่มหันเหกลยุทธ์การพัฒนาภาคอุตสาหกรรมโดยเน้นการขยายการส่งออก ทั้งนี้ด้วยการค้นพบว่า แรงงานในประเทศถูกกว่าประเทศเพื่อนบ้าน³⁸ แอนสท์ อูเทรทท์ (2521) เห็นว่าบริษัทข้ามชาติมีส่วนต่อความคืบหน้าของประเทศ-ไทย โดยเข้ามาขูดรีด กอบโกยทรัพยากรธรรมชาติ และมูลค่าส่วนเกินต่าง ๆ ซึ่งทำให้ประเทศไทยมีลักษณะเติบโตแต่ไม่พัฒนา หรือการพัฒนาบนความคืบหน้า เขาระบุว่าในช่วงทศวรรษ 2503 มีชาวนาและคนงานในชนบทลี้ภัยไหลเข้ากรุงเทพมหานครเพิ่มขึ้นตลอดเวลา ซึ่งในความเห็นของเขาถือเป็นกองกำลังแรงงาน (Reservoir) ขนาดยักษ์ของแรงงานไร้ฝีมือ ซึ่งพร้อมที่จะทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมหัตถกรรมที่ตั้งขึ้นใหม่ โดยยอมรับค่าแรงที่ต่ำที่สุด³⁹ เขากล่าวว่าเพื่อรักษาต้นทุนการผลิตในรูปค่า

³⁸ ความจริงนี้มีใช่เป็นเรื่องบังเอิญที่แรงงานในประเทศไทยมีราคาถูก หากแต่เพราะสภาพสังคมเศรษฐกิจที่บิดเบือนโดยรัฐ ให้ค่าจ้างในเมืองถูกกดไว้ให้ต่ำโดยมาตรการต่าง ๆ ที่โดดเด่นที่สุดคือการรักษาราคาข้าว ซึ่งเป็น Wage Good ผ่านมาตรการพรีเอมิชข้าวและการขายข้าวราคาถูกผ่านการเก็บข้าวสำรอง

³⁹ ผู้เขียนมิได้ให้เหตุผลว่าทำไมชาวนาชาวไร่หรือคนงานในชนบทจึงยอมรับค่าจ้างต่ำมากในเมือง

จ้างให้ต่ำที่สุด โรงงานเหล่านี้มักใช้แรงงานในวัยหนุ่มสาว โดยเฉพาะโรงงานสิ่งทอและอิเล็กทรอนิกส์ มักใช้แรงงานสตรีที่ไร้ฝีมือ ซึ่งนายจ้างสร้างที่พักไว้ให้ภายในโรงงานหรือบริเวณใกล้เคียง สภาพความเป็นอยู่ค่อนข้างเลว ส่วนค่าจ้างเมื่อทำงานตลอด 12 ชั่วโมง ตกประมาณ 22 - 23 บาท กล่าวโดยสรุป เขาเห็นว่าลักษณะกลยุทธ์การพัฒนาที่ทำให้ไทยกลายเป็นส่วนหนึ่งของระบบทุนนิยมโลกที่มุ่งพัฒนาอุตสาหกรรมอย่างไม่จำแนก โดยกดราคาค่าจ้างให้ต่ำนั้นสร้างปัญหาทางสังคมอื่น ๆ ที่ติดตามมาหลายประการ ที่เด่นชัดคือเป็นการขูดรีดกรรมกรไทยด้วยค่าจ้างต่ำ อยากรู้ก็ตามสิ่งที่ขัดกันในเมือง ความนี้ก็คือ เขากล่าวว่าปัญหาการว่างงานในเมืองนับวันมีแต่จะเพิ่มขึ้น แต่การลี้ภัยไหลของผู้อพยพในชนบทที่เข้ามาหางานทำในเมืองหลวงก็ยังคงดำเนินต่อไปอย่างไม่หยุดยั้ง

Walton (1979) เสนอบทความวิเคราะห์ปัญหาการพัฒนาและความไม่สมดุลระหว่างภูมิภาคของไทย เขาเห็นว่าความไม่เสมอภาคของรายได้ และผลประโยชน์ระหว่างกรุงเทพฯ กับพื้นที่อื่น ๆ เป็นไปเพราะการเลือกกลยุทธ์การพัฒนาของรัฐบาลไทยที่เน้นการส่งเสริมการลงทุนภาคอุตสาหกรรมที่ตั้งอยู่ในเขตเมืองหลวง และบริเวณรอบ ๆ ในขณะที่ภาคเกษตรมีการขยายตัวของประชากรอย่างรวดเร็ว ปัญหาที่ติดตามมาก็คือขนาดเนื้อที่ถือครองลดลง ปัญหาการเช่าที่ดินและการไร้ที่ทำกินหรือการสูญเสียกรรมสิทธิ์ในที่ดินเพิ่มสูงขึ้น กระบวนการเหล่านี้ทำให้มีการย้ายถิ่นจากชนบทเข้าสู่เมือง เขาวิเคราะห์ว่ากรุงเทพฯ เป็นเมืองหลวงที่มีประชากร 47 ล้านคนในปี 2520 มีขนาดใหญ่กว่าเชียงใหม่ 46 เท่าโดยมีประชากรเพิ่มขึ้นในอัตราร้อยละ 5 ต่อปีตามธรรมชาติ ส่วนเสริมของความเติบโตที่รวดเร็วนี้มาจากการย้ายถิ่นจากชนบทเข้าสู่เมือง Walton (1979) ก็แจกแจงนักวิชาการอื่น ๆ ที่เห็นว่ากรุงเทพฯ กลายเป็นเมืองหัวโต (Primate City) ที่ดึงดูดให้มีการจ้างงาน

ตารางที่ 10

เปอร์เซ็นต์ของประชากรในเขตเมืองใหญ่เมืองที่ใหญ่ที่สุดในปี 2518

ประเทศ	ประชากรทั้งหมด ปี 2520	เปอร์เซ็นต์ของประชากรเมืองเทียบกับ เมืองที่ใหญ่ที่สุดในปี 2518
เอธิโอเปีย	30.2	35
พม่า	31.5	23
เวียดนาม	50.6	24
ฮิอบด์	37.8	39
ไทย	43.8	69
ฟิลิปปินส์	44.5	30
เกาหลี	36.0	41

ที่มา : World Bank (1979) *World Development Report* (Oxford University Press)

ในภาคอุตสาหกรรมมากกว่าเขตอื่น ๆ ความเป็นเมืองที่ใหญ่มากของกรุงเทพฯ นั้นมีลักษณะที่บิดเบือนเป็นอันมาก แม้เทียบกับเมืองหัวโตอื่น ๆ ที่มีขนาดใกล้เคียงกัน ดังปรากฏในตารางที่ 10

การที่กรุงเทพมหานครมีลักษณะเมืองหัวโตเช่นนี้ *Walton (1979)* เห็นว่าเกิดจากการส่งเสริมการลงทุนทั้งนโยบายทดแทนการนำเข้า และมุ่งเน้นขยายการส่งออกซึ่งมุ่งให้การส่งเสริมอย่างเต็มที่โดยละเอียดประณีตของสถานที่ตั้งโรงงานอุตสาหกรรม ดังนั้น อุตสาหกรรมทดแทนการนำเข้าจึงได้ประโยชน์จาก Economics of Agglomeration ของกรุงเทพมหานคร ทั้งนี้เพราะมีตลาดที่มีศักยภาพเหนือกว่า อีกทั้งมีท่าเรือต่าง ๆ ที่พร้อมมูลสำหรับขนส่งปัจจัยการผลิตจากต่างประเทศ ส่วนในกรณีอุตสาหกรรมส่งออก ท่าเรือในกรุงเทพฯ ก็เป็นจุดส่งออกที่ดีที่สุด แม้ว่าในปี 2515 เป็นต้นมาคณะกรรมการส่งเสริมการลงทุนเริ่มตระหนักถึงปัญหา

นี้ แต่การฉีกก็สายเกินแก้เสียแล้ว ตัวเลขของคณะกรรมการส่งเสริมการลงทุนสนับสนุนความเชื่อนี้ว่า อุตสาหกรรมที่ได้รับการส่งเสริมการลงทุนเกือบทั้งหมดตั้งอยู่ในเขตกรุงเทพมหานครและรอบนอก (ดูตารางที่ 11)

ปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ค่าจ้างในเมืองต่ำ ซึ่งส่งเสริมให้มีการลงทุนจากต่างชาติ *Walton (1979)* กล่าวอย่างตรงไปว่าเป็นเพราะนโยบายเก็บภาษีข้าว ทั้งฟรี-เมียมนข้าวและภาษีอื่น ๆ ซึ่งทำให้ราคาข้าวที่ชาวนาได้รับต่ำกว่าตลาดโลก ผลก็คือเป็นการโอนรายได้จากชาวนาให้กับผู้อาศัยในเมือง ด้านหนึ่งเป็นการลดแรงจูงใจในการผลิตสินค้าเกษตร อีกด้านหนึ่งเป็นการให้ประโยชน์ต่อภาคอุตสาหกรรมในเมืองโดยทำให้ค่าครองชีพในเมืองต่ำ ผลก็คือต้นทุนค่าแรงในอุตสาหกรรมก็ย่อมต่ำไปด้วย

ปริษา เปี่ยมพงศ์สานต์ (2522) วิเคราะห์ปัญหาแรงงานชนบทไทยโดยเสนอแนวการวิเคราะห์ที่ได้กระแส

ตารางที่ 11

สถานที่ตั้งโรงงานที่ได้รับการส่งเสริมการลงทุนปี 2503-2520

พื้นที่	จำนวนโรงงาน	% ของทั้งหมด
กรุงเทพฯ และสมุทรปราการ	448	57
จังหวัดอื่น ๆ ในภาคกลาง	216	28
ภาคเหนือ	55	7
ภาคอีสาน	19	2
ภาคใต้	50	6
รวม	788	100

การวิเคราะห์แบบนีโอคลาสสิกของ *Bertrand (1977)* และนักวิชาการจากธนาคารโลก (*World Bank (1978)*) ซึ่งวิเคราะห์ชนบทไทยโดยอาศัยกรอบแบบเศรษฐกิจทุนนิยม *ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ (2521)* เห็นว่าแนวการวิเคราะห์เหล่านี้ **ไม่สามารถ** เข้าถึงรากฐานของปัญหาที่แท้จริงในชนบท นั่นคือโครงสร้างอำนาจที่ดินซึ่งเป็นปัญหาของความขัดแย้งทางชนชั้นของสังคมชาวนาในระบบเศรษฐกิจทุนนิยม เขาเสนอให้พินิจพิเคราะห์ปัญหาของชาวนาชาวไร่จากการวิเคราะห์ชนชั้นของมาร์กซ์ เขาเชื่อว่าในชนบทไทยกำลังเกิดวิกฤตการณ์ เพราะมีชนชั้นแรงงานไร้ที่ดินเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ⁴⁰ ซึ่งทำให้ชาวนาชาวไร่เหล่านี้ต้องดำรงชีพด้วยการเป็นแรงงานรับจ้างในไร่นาทั้งในและนอกหมู่บ้านเดียวกัน หรือภูมิภาคอื่น ๆ *ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ (2521)* มิได้กล่าวพาดพิงถึงแรงงานรับจ้างเหล่านั้นว่าจะมีแนวโน้มการย้ายถิ่นเข้าเมืองมากกว่าหรือน้อยกว่าชาวนาที่เป็นเจ้าของที่ดินเอง

⁴⁰ บทความของเขามีได้ให้ข้อมูลเชิงประจักษ์ต่อการเสนอปรากฏการณ์นี้

ผดุง พษ์ไพจิตร (Phongpaichit (1980)) ศึกษาการเปลี่ยนผ่านสังคมเศรษฐกิจของไทยในช่วงปี 2500 - 2519 ซึ่งกล่าวถึงการย้ายถิ่นจากชนบทเข้าสู่เมืองว่ามีมากขึ้นนับตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่สอง กิจกรรมต่าง ๆ ภายในกรุงเทพมหานครมีการขยายตัวอย่างรวดเร็วทั้งอุตสาหกรรมและพาณิชยกรรม ทำให้ผู้ย้ายถิ่นจากชนบทหลังไหลเข้ามาทำงานทำ เธอเชื่อว่าการขยายความเป็นเมืองของกรุงเทพฯ ตลอดช่วงสองทศวรรษที่แล้วซึ่งมีมูลเหตุมาจากผู้ย้ายถิ่นถาวรจากชนบทเข้ามาในเมืองหลวงประมาณหนึ่งล้านคน ซึ่งล้วนเป็นคนหนุ่มสาวนั้น คนกลุ่มนี้ในความเห็นของเธอกลายเป็น ชนชั้นกรรมาชีพใหม่ในเมือง (New Urban Proletariat Class) อีกส่วนหนึ่งกลายเป็นชนชั้นกลางในเมือง (Urban Middle Class) แม้ว่า *Phongpaichit (1980)* จักมิได้กล่าวอย่างกระฉ่างชัดถึงการมองปัญหาการย้ายถิ่นในแนวนีโอมาร์กซิสต์ แต่วิธีการวิเคราะห์ตลอดจนกระบวนการลำดับโครงสร้างเศรษฐกิจสังคมที่ผ่านมา แสดงว่าเธอยึดถือกรอบการวิเคราะห์นี้ ซึ่งคล้ายคลึงกับงานของ *Douglass (1978 ; 1984)* นั่นคือกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นเมืองหัวโต้นี่เป็นศูนย์รวมของ

การดูดซึมมูลค่าส่วนเกินจากชนบททั่วทุกหัวระแหง มูลค่าส่วนเกินนี้ส่วนหนึ่งอยู่ในมือชนชั้นกลางและชนชั้นสูงในสังคมไทย อีกส่วนหนึ่งถูกถ่ายเทไปยังประเทศทุนนิยมศูนย์กลาง อันได้แก่ประเทศอุตสาหกรรมในทวีปยุโรปและสหรัฐอเมริกา

รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ (2523) เสนอบทความเรื่องวิกฤตการณ์แห่งโครงสร้างและวิกฤตการณ์แห่งเส้นทางการพัฒนาเศรษฐกิจในรอบสองทศวรรษชี้ให้เห็นว่านับตั้งแต่การทำสนธิสัญญาเบาริงและสนธิสัญญาอันไม่เท่าเทียมกันนับตั้งแต่ปี 2398 เป็นต้นมาทำให้รูปแบบการค้าระหว่างประเทศของไทยมีลักษณะเป็นรูปอาณานิคม (Colonial Patterns of International Trade) ซึ่งทำให้ส่วนเกินของแบบเศรษฐกิจ (Economic Surplus) ถูกดูดซับจากภาคชนบทไปสู่ภาคตัวเมือง และอีกส่วนหนึ่งถูกถ่ายเทไปสู่ศูนย์กลางทางเศรษฐกิจ ซึ่งหมายถึงเมืองแม่หรือศูนย์กลางของระบบทุนนิยมโลกโดยผ่านกลไกการค้าระหว่างประเทศ ขณะเดียวกันส่วนเกินทางเศรษฐกิจที่ไหลถ่ายเทจากชนบทสู่เมืองนั้นเป็นส่วนเกินที่ถูกนำไปใช้แลกเปลี่ยนกับสินค้าเข้า ซึ่งส่วนมากเป็นสินค้าฟุ่มเฟือยที่ประชาชนในภาคตัวเมืองสามารถเสพสุขเท่านั้น โดยที่ประชาชนในชนบทเกือบมิได้รับผลพวงของกระบวนการดังกล่าวเลย *รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ (2523)* ชี้ถึงประเด็นเหล่านี้ในแง่พัฒนาของประวัติศาสตร์เศรษฐกิจในระยะหนึ่งศตวรรษที่ผ่านมาได้อย่างกระชับ แม้ว่าเรามีได้กล่าววิเคราะห์การย้ายถิ่นของชาวชนบทเข้าสู่ภาคตัวเมืองโดยตรง แต่ก็เป็นที่เข้าใจได้ว่า วิธีการวิเคราะห์แบบสำนักฟิงพิงนี้ ซึ่งอยู่ในกระแสความคิดของกลุ่มนีโอมาร์กซิสต์ เชื่อว่ากระบวนการย้ายถิ่นเป็นวิธีการถ่ายเทหรือขูดรีดเอาส่วนเกินทางเศรษฐกิจจากชนบทสู่เมือง และเป็นปัจจัยที่ทำให้สภาพความด้อยพัฒนาในชนบทดำรงสืบต่อไป

เสนห์ อามริก (2524) ก็เช่นเดียวกันที่เสนอปัญหาการเมืองของไทย ชี้ให้เห็นอย่างแจ่มชัดว่าแผน

พัฒนาฯ ฉบับต่าง ๆ ที่ผ่านมาเป็นความล้มเหลวของสำนักนีโอบลอสติก เพราะเหตุว่า ได้สร้างความไม่เสมอภาคขึ้นอย่างมากระหว่างภาคชนบทกับภาคตัวเมือง เขากล่าวว่า สาขาที่ล้ำหลังซึ่งหมายถึงภาคชนบทหรือภาคเกษตรกรรมเป็นเพียงเครื่องมือรับใช้ศูนย์กลางของอำนาจและความมั่งคั่งในตัวเมือง-หลวง ซึ่งเป็นผู้กำหนดตลาดที่แท้จริงทั้งในและนอกประเทศ การวิเคราะห์ของเขาก้าวลึกไปกว่างานชิ้นก่อน ๆ ในข้อที่แสดงให้เห็นพลังอำนาจที่ฝังรากลึกในสังคมไทย สามารถรักษาสถานภาพแห่งความไม่สมดุลของระบบเศรษฐกิจไว้ได้อย่างเหนียวแน่น เขากล่าวว่า ความแตกต่างที่สำคัญระหว่างชนบทกับเมืองก็คือ ชาวชนบทมีรายได้ต่ำกว่าภาคเศรษฐกิจอื่น ๆ เป็นอันมาก และมีความยากจนอย่างสมบูรณ์ โดยเฉพาะในภาคเหนือและภาคอีสาน เขาเชื่อว่าความหนักหน่วงของปัญหาความยากจนในชนบทสะท้อนให้เห็นเด่นชัดจากโครงการสร้างงานของรัฐบาลในชนบทในฤดูแล้ง เพื่อยับยั้งการหลั่งไหลเข้ามาหางานในตัวเมืองโดยเฉพาะกรุงเทพมหานคร *เสนห์ อามริก (2524)* เชื่อว่าโครงการดังกล่าวเป็นการลดความกดดันทางการเมืองในระยะสั้น โดยอ้างว่าเพื่อแก้ไขสถานะการว่างงานของชาวนาชาวไร่ในฤดูแล้ง บทความสั้น ๆ ชิ้นนี้ทำให้เราเข้าใจการพัฒนาเศรษฐกิจสังคมของไทยตลอดช่วงสองทศวรรษนี้เป็นอย่างดี นั่นคือสังคมไทยกำลังเดินไปสู่เส้นทางแห่งความเหลื่อมล้ำมากยิ่งขึ้น ความจำเริญเติบโตทางเศรษฐกิจมีบทบาทก็เพียงในภาคตัวเมือง ทว่าในเขตชนบททั่วประเทศยังคงล้ำหลัง ความยากจนดูเหมือนจะเป็นสมบัติติดตัวของชาวนาไทย ในขณะที่อำนาจแบบจารีตนิยมของรัฐข้าราชการก็มีส่วนสำคัญที่ทำให้กระบวนการดังกล่าวดำเนินต่อไปได้ สิ่งที *เสนห์ อามริก (2524)* ทิ้งไว้ให้สืบสาวต่อก็คือ แนวโน้มของการพัฒนาอาจยิ่งเลวร้ายไปกว่าเดิม เพราะบทบาทของรัฐราชการอาจผสมผสานกับผลประโยชน์ของกลุ่มนายทุนขนาดใหญ่

ซึ่งได้ก้าวพ้นไปสู่วิถีทางการเมืองเพิ่มมากขึ้นในสังคมไทย ความเหลื่อมล้ำทางสังคม เศรษฐกิจและการเมืองที่เพิ่มมากขึ้นอาจเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ การย้ายถิ่นของชาวชนบทเข้าสู่ตัวเมืองเป็นเพียงการปิดบังสภาวะปัญหาที่ยังรากลึกแล้วเท่านั้น

กนก วงศ์ตระหง่าน (2525) เสนอบทความซึ่งเป็นงานวิจัยเรื่องการเกิดและการขยายเมืองกรุงเทพฯ วิธีการวิเคราะห์ของเขาเป็นแบบการวิเคราะห์ระบบทุนนิยมโลก ซึ่งมีศูนย์กลางหรือประเทศแม่กับประเทศดาวบริวารหรือประเทศลูก เขาระบุว่าประเทศไทยได้ถูกรวมเข้าสู่ระบบทุนนิยมโลก โดยเป็นเมืองดาวบริวาร ซึ่งเข้าใจว่าคงนับตั้งแต่ประเทศสยามถูกบังคับให้เซ็นสนธิสัญญาเบาริ่งกับอังกฤษในปี 2398 เขากล่าวว่ากรุงเทพฯ จึงกลายเป็นศูนย์กลางที่เชื่อมโยงให้มีการค้าขายระหว่างประเทศ ทั้งการส่งออกและนำเข้า กนก วงศ์ตระหง่าน (2525) เห็นว่าจึงเกิดกระบวนการย้ายถิ่นของแรงงานจากชนบทเข้ามาขายแรงงานในภาคส่งออกและนำเข้า⁴¹ เมืองกรุงเทพฯ ในความเห็นของเขาไม่อาจประยุกต์เข้ากับทฤษฎีของ Weber ที่เมืองเกิดจากการพัฒนาอุตสาหกรรม หากสอดคล้องกับคำอธิบายของ Hobsbawm ที่เมืองเป็นจุดเริ่มต้นของระบบทุนนิยม ทั้งนี้เพราะกรุงเทพฯ เกิดและขยายตัวเป็นแหล่งการส่งออกและการนำเข้า หลังจากที่ประเทศไทยถูกรวมเข้าไปอยู่ภายใต้ระบบทุนนิยมของโลก เขาเชื่อว่าการไหลทะลักของประชาชนจากชนบทเป็นปัจจัยที่สำคัญที่ทำให้กรุงเทพฯ ขยายตัว อย่างรวดเร็วและปัจจัยที่ดึงดูดให้มีกระบวนการนี้เกิดขึ้นเพราะกิจกรรมทางเศรษฐกิจในบริเวณนี้ นอกจากนี้เขายังงานของ Christopher Chase-Dunn แห่งมหาวิทยาลัยจอห์น-

ฮอปกิน ซึ่งพบว่ากรุงเทพมหานครเป็นเมืองหัวโต (Primate City) ตลอดช่วง 36 ปี ตั้งแต่ปี 2486 ถึงปี 2522 กนก วงศ์ตระหง่าน (2525) ใช้แนวการวิเคราะห์ของ Amin โดยระบุว่า กรุงเทพฯ กับภูมิภาคอื่น ๆ มีความสัมพันธ์กันในลักษณะที่ไม่เท่าเทียมกัน (Unequal Relationship) ทำให้เกิดการไหลของทรัพยากรและมูลค่าส่วนเกินจากเมืองในภูมิภาคเข้าสู่กรุงเทพฯ ลักษณะเช่นนี้เรียกว่า “อาณานิคมภายใน” (Internal Colonialism) ด้วยลักษณะอาณานิคมเช่นนี้มีส่วนเสริมให้กรุงเทพฯ มีความเป็นเมืองหัวโตยิ่งขึ้น กล่าวโดยสรุป กนก วงศ์ตระหง่าน (2525) เชื่อว่าด้วยการขยายตัวของกรุงเทพมหานครในฐานะเมืองที่เป็นศูนย์กลางระบบทุนนิยมโลกทำให้เกิดการขยายตัวทางการค้า (Commercialization) โดยเฉพาะการค้าระหว่างประเทศ ซึ่งทำให้มีความต้องการแรงงานมากที่สุด ซึ่งเป็นเหตุผลให้มีการไหลของแรงงานจากชนบทสู่เมือง เขาสรุปว่าคงไม่ผิดความจริง ถ้าจะกล่าวว่าเมืองคือศูนย์กลางของทุนนิยม ที่สำคัญคือเมื่อระบบทุนนิยมโลกได้รวมเอาเมืองในดาวบริวาร หมายถึงกรุงเทพฯ เข้าไปอยู่ในโครงสร้างเดียวกัน

Fuller et. al. (1983) ศึกษาผู้ย้ายถิ่นจากจังหวัดร้อยเอ็ดเข้ากรุงเทพมหานครและเมืองอื่น ๆ ในจังหวัดแถบภาคอีสาน งานชิ้นนี้ยึดกรอบส่วนหนึ่งในแง่ความไม่เสมอภาคของช่องว่าง ซึ่งชี้ว่ากรุงเทพฯ เป็นเมืองหัวโตที่ดึงดูดให้ชาวชนบทหลังไหลเข้าไปหางานทำ โดยเฉพาะประชากรในแถบภาคอีสาน เหตุที่กรุงเทพฯ เป็นเมืองหัวโตนั้นเกิดจากนโยบายของรัฐบาลไทยที่ทำให้เมืองหลวงแห่งนี้กลายเป็นพื้นที่ศูนย์กลาง ทั้งนี้แนวการวิเคราะห์ทำนองเดียวกับ กนก วงศ์ตระหง่าน (2525) ซึ่งพิจารณาว่ากรุงเทพฯ มีการขยายตัวจนถึงทุกวันนี้เป็นไปตามประวัติศาสตร์การค้าของไทย ซึ่งทำให้เมืองนี้เป็นเมืองการค้าของโลก หรือกล่าวในแง่ฝ่ายซ้ายคือเป็นเมืองดาวบริวาร การย้ายถิ่นจากภาคอีสานจึงเป็น

⁴¹ เขามิได้ระบุว่าแรงงานอพยพเริ่มต้นอย่างหนาแน่นเมื่อไร แต่ตีความว่าเขาคงต้องการให้ครอบคลุมตั้งแต่ปี 2500 เป็นต้นมาเมื่อประเทศไทยมีความสัมพันธ์กับระบบทุนนิยมโลกอย่างสูง

ความสอดคล้องทางประวัติศาสตร์ภาคในภูมิภาคนี้ที่มีความยากจนเป็นฐานเดิมอยู่แล้ว บวกกับลักษณะการเพาะปลูกข้าวที่อาศัยน้ำฝน ดังนั้นพอถึงฤดูแล้งจะมีชาวนาชาวไร่อพยพเข้ามาหางานทำเป็นจำนวนมาก

Korft (1983) แสดงให้เห็นว่ากรุงเทพมหานครเป็นเมืองแห่งกาฝาก ซึ่งคอยดูดเอาความมั่งคั่งและส่วนเกินทางเศรษฐกิจจากชนบททั่วประเทศ งานของ *Korft (1983)* ให้รายละเอียดเป็นอย่างดีในเรื่องกรุงเทพฯ กับความสัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจภายในภูมิภาคอื่น ๆ รวมทั้งความซับซ้อนของกรุงเทพมหานครเอง งานชิ้นหลังของเขามีข้อมูลที่น่าสนใจจำนวนมาก โดยเฉพาะความสัมพันธ์ระหว่างสลัมกับวิถีการผลิตในกรุงเทพมหานคร อย่างไรก็ตามงานชิ้นนี้เน้นหนักทางสังคมวิทยาที่พยายามเข้าใจแบบวิถีการผลิตซ้ำของแรงงานผู้ย้ายถิ่นที่เข้ามาตั้งรกรากในสลัมคลองเตย ซึ่งใช้ทฤษฎีของมาร์กซิสต์ในแนวการวิเคราะห์การผลิตซ้ำ (Reproduction) โดยพิจารณาจากประเด็นการผลิตเพื่อยังชีพในเมือง (Urban Subsistence Production) หรือภาคเศรษฐกิจไม่เป็นทางการ (Informal Sector) ควบคู่กับการขยายตัวของระบบทุนนิยมในเมืองหลวง การย้ายถิ่นจากชนบทเข้ามาสู่เมืองมักมีแบบแผนเข้าไปอยู่ในสลัม และกลายเป็นแรงงานรับจ้างในภาคอุตสาหกรรมหรือพาณิชยกรรมในเมือง งานของ *Korft (1983b)* เป็นงานวิจัยที่ทำหาคู่การโต้แย้งในหลาย ๆ ประเด็น โดยเฉพาะทฤษฎีการผลิตซ้ำในกรุงเทพมหานครตามทฤษฎีมาร์กซิสต์

วิทยากร เขียงกุล (2526) วิเคราะห์การพัฒนาทุนนิยมในประเทศไทยโดยศึกษาระดับสังคมนะภาคกลางในช่วงปี 2503 - 2523 งานชิ้นนี้เป็นวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโทมาก่อน ข้อสังเกตคืองานชิ้นนี้มีเนื้อหาที่พ้องกับงานของ *Dougllass (1984)* มาก ซึ่งเขียนเสร็จในปี 2526⁴² เช่นกัน เขาศึกษาวิวัฒนาการของระบบทุนนิยมโลกแทรกซึมผ่านการ

ค้าข้าวในที่ราบภาคกลาง และสรุปในส่วนที่เกี่ยวกับการย้ายถิ่นว่า ในชนบทภาคกลางมีแรงงานรับจ้างขยายตัวเพิ่มมากขึ้นโดยอำนาจของกรมพัฒนาที่ดิน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ที่สำรวจครัวเรือนชนบทแถบภาคกลาง 16 จังหวัด ปี 2517 - 2520 พบว่ามี 12 จังหวัด ที่มีครัวเรือนแรงงานรับจ้างมากกว่าร้อยละ 10 โดยเฉพาะจังหวัดที่อยู่รอบ ๆ เมืองหลวง และงานสำรวจอีกชิ้นหนึ่งของสำนักงานปฏิรูปที่ดินในปี 2522 ภาคกลางจำนวน 8 จังหวัด ก็พบปรากฏการณ์เช่นเดียวกัน *วิทยากร เขียงกุล (2526)* เห็นว่าปรากฏการณ์เช่นนี้ชี้ว่าเป็นผลมาจากการขยายตัวของระบบทุนนิยมในภาคกลาง ที่ดินและเงินทุนรวมศูนย์อยู่ในมือชาวนากลางและชาวนารวยมาก แต่ชาวนาจนล้มละลายสูญที่ดิน ดังนั้นจึงต้องออกงานทำรับจ้างนอกไร่นาของตน อีกส่วนหนึ่งจะย้ายถิ่นเข้าเมือง โดยอ้างเหตุผลว่า ค่าจ้างแรงงานในเมืองสูงกว่าในชนบท ข้อสรุปของเขาก็คือการขยายตัวของทุนนิยมทำให้ชาวนาอพยพไปหางานทำในเมืองเพิ่มขึ้นด้วย โดยอ้างงานวิจัยภาคสนามในจังหวัดอยุธยาของสถาบันวิจัยสังคมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งมีประชากรอพยพเข้าไปในกรุงเทพมหานครระหว่างปี 2517 - 2522 *วิทยากร เขียงกุล (2526)* เห็นว่าแม้คำอธิบายในเรื่องความหนาแน่นของประชากรหรือระยะทางที่ใกล้กรุงเทพฯ จะสามารถอธิบายการอพยพได้ แต่เขาเห็นว่าตัวเร่งที่สำคัญคือการแผ่ขยายของระบบทุนนิยมในภาคกลางทั้งในชนบทและเมือง กล่าวคือชนบทมีชาวนาล้มละลายกลายเป็นผู้เช่าและชาวนารับจ้างเพิ่มขึ้น ส่วนในเมืองก็มีภาคอุตสาหกรรมและบริการ

⁴² งานชิ้นนี้ของ *Mike Dougllass* เขียนที่สถาบันสังคมศาสตร์ ที่เฮก ประเทศเนเธอร์แลนด์ ส่วนงานของ *วิทยากร เขียงกุล* ก็เป็นวิทยานิพนธ์เสนอที่กรุงเทพฯ ประเทศเนเธอร์แลนด์เช่นกัน ผิดกับที่ทำงานของคณะแรกเสนอเป็นงานวิจัย ส่วนงานของคนที่สองเสนอเป็นวิทยานิพนธ์

ที่เป็นแรงดึงดูดความต้องการแรงงาน ทั้งในเมือง-หลวงและจังหวัดรอบนอก เขาเห็นว่าแรงงานจากชนบทอพยพเข้าไปในเมืองมีมูลเหตุจากความสัมพันธ์ทางการผลิตในชนบท (ผู้เช่า ลูกหนี้เงินกู้ การขูดรีด ผ่านกลไกราคา) เป็นตัวขัดขวางการพัฒนาการผลิต ทำให้ชาวนาต้องดิ้นรนไปทำงานนอกสาขาเกษตร โดยเฉพาะแรงงานหนุ่มสาว ได้อพยพเข้ามาทำงานในโรงงาน สถานประกอบการต่าง ๆ ในเมือง คนใช้ตามบ้าน จนกระทั่งเป็นผู้หญิงขายบริการทางเพศในรูปแบบต่าง ๆ จำนวนมาก ซึ่ง *วิทยากร เชียงกูล (2524)* เชื่อว่าเป็นความจำเป็นทางเศรษฐกิจที่เกิดจากการบีบคั้นของการขูดรีดแบบทุนนิยม และอีกเหตุผลหนึ่งคือการแผ่ขยายของระบบทุนนิยม ซึ่งสร้างค่านิยมในการบริโภคสินค้า มีชีวิตที่สนุกสนานในเมืองเพิ่มขึ้น เขาไม่รีรอที่จะสรุปว่าการแผ่ขยายนี้สามารถขูดรีดแรงงานคนได้ทั่วทั้งระบบเศรษฐกิจ นั่นคือทางหนึ่งขูดรีดแรงงานภาคเกษตรเพื่อคกราคาอาหารให้ต่ำ นายทุนสามารถจ่ายค่าจ้างถูก จนคนยากจนในชนบทมีความลำบากในการดำรงชีพ ต้องส่งลูกหลานออกมาทำงานทำในเมืองอีกทางหนึ่ง ขูดรีดจากแรงงานรับจ้างในเมือง และให้แรงงานรับจ้างในเมืองเจียดเงินส่งกลับไปช่วยภาคชนบทให้ชาวนายากจนสามารถยังชีพได้ เพื่อผลิตอาหารราคาถูกและส่งแรงงานมาให้ภาคตัวเมืองต่อไป

ส่วน *กฤษ เพิ่มทันจิตต์ (2528)* พยายามพิสูจน์ให้เห็นว่าประเทศไทยกลายเป็นประเทศทุนนิยมเพียงพาดังไร โดยเน้นบทบาทของธนาคารโลกต่อเศรษฐกิจไทย ซึ่งทำให้โครงสร้างเศรษฐกิจอยู่ในภาวะที่ไม่น่าพึงพอใจ เพราะมีความเหลื่อมล้ำในการกระจายรายได้สูงระหว่างภาคตัวเมืองกับภาคชนบท ยิ่งกว่านั้นกระบวนการพัฒนาอุตสาหกรรมแบบทดแทนการนำเข้าและการขยายการส่งออก ทำให้กรุงเทพฯ และจังหวัดข้างเคียงกลายเป็น ศูนย์กลางของความไม่สมดุลของความไม่สมดุลแห่งโครงสร้าง

การผลิตภายในประเทศ แนวการวิเคราะห์นี้เป็นแบบสำนักฟิ่งฟิง ซึ่งสามารถจัดอยู่ในกระแสความคิดแบบนี้โอมาร์กซิสต์ เราอาจสรุปว่านายแอบแฝงจากการวิเคราะห์ของ *กฤษ เพิ่มทันจิตต์ (2528)* ก็คือ การฟิ่งฟิงของประเทศไทยต่อประเทศศูนย์กลาง ทำให้กรุงเทพฯ เป็นหน้าด่านของระบบทุนนิยมดาวบริวารที่ขึ้นต่อทุนนิยมโลกอีกทอดหนึ่ง การฟิ่งฟิงนี้จึงมีทั้งระดับระหว่างประเทศและภายในประเทศของกรุงเทพมหานครกับภูมิภาคอื่น ๆ

ส่วนบทความของ *โกวิทย์ กังสนันท์ (2527)* ซึ่งเสนอการวิเคราะห์ผลกระทบของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติของไทยตั้งแต่ปี 2504 จนถึงปัจจุบันนั้นเป็นแนวการวิเคราะห์คล้ายคลึงกับงานของ *เสนีย์ จามริก (2524)* อย่างไรก็ตาม *โกวิทย์ กังสนันท์ (2527)* เห็นว่า การเจริญเติบโต และการพัฒนาอุตสาหกรรมของไทยเกิดขึ้นหลังจากแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1 ซึ่งถูกจำกัดอยู่ในกรอบโครงสร้างภายในของการผูกขาดทางเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นโครงสร้างที่ก่อตัวจากอดีตกาลของระบบทุนนิยมขุนนาง (Bureaucratic Capitalism) ขณะเดียวกันการลงทุนจากต่างประเทศ ซึ่งเข้ามามีบทบาทในทศวรรษ 2503 ทำให้โครงสร้างเศรษฐกิจผูกขาดที่มีอยู่เดิมสามารถขยายตัวและมีความมั่นคงแข็งแรงขึ้น โดยเฉพาะสายโยงใยของระบบการค้าและอุตสาหกรรมผลิตสินค้าประเภทฟุ่มเฟือยทางสังคมและสินค้าส่งออก เขาเห็นว่าโครงสร้างเศรษฐกิจดังกล่าวเป็นเงื่อนไขสำคัญของการสะสมทุนและรวมศูนย์ทุนที่ส่วนกลางทั้งหมด นั่นคือกรุงเทพมหานคร และจังหวัดใกล้เคียง ขณะเดียวกันนโยบายของรัฐในการพัฒนาคุณภาพของประชากรโดยการศึกษาประสบความสำเร็จ ความล้มเหลว โดยเฉพาะการผลิตบัณฑิตที่ไม่เป็นที่ต้องการของตลาด อีกด้านหนึ่งรัฐไม่สามารถสร้างความชำนาญและทักษะให้กับแรงงานในชนบท ผลก็คือในภาคอุตสาหกรรมจกมีแรงงานผู้ย้ายถิ่นซึ่งขาดทักษะและไร้ฝีมือจำนวนมาก แรงงานเหล่านี้ที่มีอยู่

เหลือเฟือ จึงเป็นประโยชน์ต่อนายทุนอุตสาหกรรมค่อนข้างมาก ในขณะที่แรงงานผู้ย้ายถิ่นได้รับค่าจ้างในอัตราที่ต่ำ กล่าวโดยสรุป เขาเชื่อว่า สภาวะการณ์ในสังคมไทยไม่สดใสนัก โดยเฉพาะในเขตชนบท ส่วนในเมืองภาวะการว่างงานจักเพิ่มมากขึ้น ทั้งนี้เพราะปัญหาโครงสร้างการผลิตในภาคอุตสาหกรรมที่ไม่เหมาะสม บวกกับความล่าช้าในภาคเกษตร และการเพิ่มขึ้นของประชากรทั้งในเขตเมืองและชนบทอย่างรวดเร็ว ดังนั้น เราอาจสรุปว่า เขาพยายามบอกเราว่า การพัฒนาที่ผ่านมาตลอดสองทศวรรษถือเป็นความล้มเหลวมากกว่าความสำเร็จ

(3) ข้อสังเกตการศึกษา

การศึกษาตัวกำหนดการย้ายถิ่นที่ผ่านมาในเชิงคุณภาพ ซึ่งเรากำหนดเป็นสองกลุ่มความคิดนั้น ให้ข้อสรุปตรงกันว่าปัจจัยทางเศรษฐกิจมีอิทธิพลค่อนข้างสูงต่อการย้ายถิ่น อย่างไรก็ตาม แม้ว่าปัจจัยทางเศรษฐกิจจักมีบทบาทที่โดดเด่นที่สุด แต่การวิเคราะห์ในเรื่องนี้ยังไม่ลึกซึ้งเท่าที่ควรในงานวรรณกรรมของไทย เพราะยังไม่สามารถทะลุวงเข้าไปสู่ความซับซ้อนของเศรษฐกิจในเขตชนบท และความหลากหลายของเศรษฐกิจในเมือง โดยเฉพาะปัญหาเรื่องการถือครองที่ดิน การเช่าที่ดิน การจ้างงานและค่าจ้างในชนบท ซึ่งเป็นเรื่องที่ยังขาดการศึกษาอย่างจริงจังและไม่อาจเชื่อมโยงให้เห็นภาพว่าความซับซ้อนของเศรษฐกิจในชนบทมีความเกี่ยวข้องกับระบบเศรษฐกิจในเมืองได้อย่างไร การศึกษาเหตุผลการย้ายถิ่นจึงมักเป็นการสรุปจากการสังเกตหรือการสอบถามผู้ย้ายถิ่นแบบง่าย ๆ เพื่อยืนยันความเชื่อของตนเองว่า ผู้ย้ายถิ่นเป็นสัตว์เศรษฐกิจที่ตอบสนองต่อสิ่งจูงใจทางการเงินหรือโอกาสทางเศรษฐกิจที่ดีกว่า เช่นเมืองในเขตชนบทของประเทศ-ไทย ซึ่งยังมีความล่าช้าในวิถีการผลิต โดยเฉพาะประสิทธิภาพการผลิตที่ต่ำ ประชาชนในบางท้องถิ่นมีความยากจน ในขณะที่บางท้องถิ่นมีความจำเริญรุ่ง

เรือง แต่ทั้งสองท้องถิ่นก็มีการย้ายถิ่นเข้าสู่กรุงเทพมหานครด้วยเหตุผลทางเศรษฐกิจ คังกรณีชาวภาคกลางกับชาวภาคอีสาน คำถามพื้นฐานก็คือ เหตุผลทางเศรษฐกิจสามารถใช้ได้กับทั้งสองภูมิภาคได้หรือไม่? และปัจจัยทางเศรษฐกิจที่มีการใช้อ้างกันอย่างแพร่หลายนั้นยังมีได้มีการพินิจพิเคราะห์อย่างละเอียดลึกซึ้งถึงความสัมพันธ์ทางการผลิตในชนบท ซึ่งเป็นลักษณะเด่นของภาคนี้ ปัจจัยทางเศรษฐกิจที่มีก้ำกึ่งกันเสมอในงานวรรณกรรมไทย ยังมีได้วิเคราะห์ปัจจัยเหล่านี้อย่างละเอียดพอ อาทิ ค่าจ้างที่แท้จริงของแรงงานรับจ้างในชนบททั้งเพศชายและเพศหญิง ค่าจ้างที่แท้จริงของแรงงานในโรงงานอุตสาหกรรมในเมือง โดยคำนึงถึงความแตกต่างของค่าครองชีพของภูมิภาคทั้งสองแห่ง ประสิทธิภาพของปัจจัยการผลิตทั้งหมดในชนบท อัตราการว่างงานในชนบท ซึ่งมีกวดด้วยเปอร์เซ็นต์ของผู้ที่มีใช้คนงานในชนบทที่กำลังหางานทำ แรงงานรับจ้างในภาคเกษตรโดยวัดจากเปอร์เซ็นต์ของคนงานทั้งหมด ผู้เพาะปลูกหรือชาวนาที่ทำการเกษตรบนที่ดินของตนเองเทียบกับคนงานทั้งหมดในชนบท เปอร์-เซ็นต์ของเจ้าที่ดินขนาดเล็ก ขนาดกลาง และขนาดใหญ่ เปอร์เซ็นต์ของพื้นที่ในเขตชลประทาน ปัจจัยเหล่านี้ล้วนเป็นปัจจัยทางเศรษฐกิจที่สำคัญต่อการย้ายถิ่นไม่มากก็น้อย ปัญหาของประเด็นปัจจัยทางเศรษฐกิจอาจแวดล้อมด้วยปัจจัยที่สำคัญ 4 ประการ นั่นคือ ที่ดิน แรงงาน เครดิท และความยากจนในชนบท ซึ่งอาจถือได้ว่าเป็นหัวใจของการวิเคราะห์เศรษฐกิจชนบท อย่างไรก็ตาม ปัจจัยที่มีความสำคัญแต่มีกละเลยในทฤษฎีเศรษฐศาสตร์นีโอคลาสสิกก็คือ ปัจจัยทางโครงสร้างสถาบัน (Institutional Factors) อาทิ การผูกมัดแรงงาน (Labor - Tying) การทำนาแบบแบ่งผลผลิต (Share - Cropping) การตกอยู่ใต้อาณัติ (Clientelization) และการก่อตัวทางชนชั้น (Class Formation) ปัจจัยเหล่านี้มีความสำคัญค่อนข้างสูงในสังคมเกษตรกรรมของประเทศ

ค้อยพัฒนา และการย้ายถิ่นเป็นเพียงการเคลื่อนไหวของปัจเจกชนในท่ามกลางปัจจัยเหล่านี้ ซึ่งทฤษฎีนีโอมาร์กซิสต์สามารถให้คำอธิบายที่แจ่มชัดพอสมควร

ข้อสังเกตที่เด่นชัดในการอธิบายการย้ายถิ่นของไทยในเชิงคุณภาพที่กล่าวถึงเหตุผลการย้ายถิ่นของชาวชนบทเข้าสู่เมืองนั้นมักเป็นการระบุอย่างตายตัวและด้านเดียวว่าเพื่อหางานทำ ซึ่งเป็นเหตุผลที่กว้างมากจนอาจทำให้ละเลยปัจจัยต่าง ๆ ที่สำคัญที่แวดล้อมเหตุผลเพื่อหางานทำโดยเฉพาะการให้เหตุผลการย้ายถิ่นตามฤดูกาลนั้นยังไม่น่าพอใจนัก มักเป็นการสันนิษฐานจากข้อมูลเพียงเล็กน้อยและขาดกรอบทางทฤษฎีในการอธิบายพฤติกรรมการจัดสรรเวลาของชาวนาไทย

ส่วนปัจจัยอื่นที่มีใช้เศรษฐกิจ แต่มีการเน้นกันอย่างกว้างขวางคือ การย้ายถิ่นเพื่อศึกษาต่อ ซึ่งในการสำรวจทั้งของสำนักงานสถิติแห่งชาติ หรือการสำรวจขนาดเล็กของนักวิจัย แต่ละคนล้วนพบว่าปัจจัยนี้มีความสำคัญค่อนข้างสูงในประเทศไทย พระราชวรมณี (ประยูร ปุศโต) (2527) ตั้งข้อสังเกตพัฒนาการการศึกษาในประเทศไทยได้อย่างลึกซึ้งซึ่งมีความสัมพันธ์กับกระบวนการย้ายถิ่นเข้าสู่เมืองของเด็กหนุ่มสาวจากชนบท กล่าวคือภายหลังที่รัฐได้เข้ามาจัดการศึกษาโดยรับอิทธิพลแนวความคิดนี้จากสังคมนตะวันตก ทำให้วัดมีบทบาทลดลงจนแทบหมดความสำคัญไป ข้อสรุปของท่านคือ

- (1) รัฐไม่สามารถจัดการศึกษาแม่เพียงชั้นมูล ฐานระดับประถมศึกษาหรือแม่เพียงอ่านออกเขียนได้ ให้ทั่วถึงทุกท้องถิ่น โดยเฉพาะในถิ่นกันดารห่างไกลและชายแดน จึงเสมือนตัดประชาชนถิ่นนั้น ๆ ออกจากระบบการศึกษาและตัดโอกาสในการที่จะได้รับการศึกษาโดยปริยาย
- (2) ในถิ่นที่สามารถจัดการศึกษาในขั้นต้น ๆ ได้ เช่น ประถมศึกษา ก็กลายเป็นทางได้เต้าไปสู่การศึกษาในขั้นสูงต่อไป ซึ่ง

กระจุกตัวในเมืองและในกรุงเทพมหานคร พระราชวรมณี (2527) เห็นว่ามีข้อพิจารณาปลีกย่อยที่น่าสนใจ 4 ประเด็น

- (ก) เด็กที่พ่อแม่มีฐานะดีเท่านั้นจึงมีโอกาสส่งลูกหลานไปศึกษาต่อชั้นสูงขึ้นไปในเมืองและในกรุงเทพมหานคร
- (ข) เด็กที่พ่อแม่ยากจน แม้จะมีสมอင့်ดีเมื่อจบการศึกษาประถม 4 ก็ต้องกลับไปทำไร่ไถนาอยู่กับพ่อแม่ต่อไป เว้นแต่สมอင့်จริง ๆ อาจได้รับทุนการศึกษาซึ่งก็มีขอบเขตจำกัดมาก ส่วนที่กลับไปทำไร่ไถนา ในไม่ช้าก็พากันล้มหนังสือหมด
- (ค) ส่วนเด็กที่เข้าไปเรียนต่อในเมืองและในกรุงเทพมหานคร เมื่อออกมาแล้วก็ออกจากชุมชนนั้นไป มุ่งหน้าไปรับราชการหรือประกอบอาชีพชั้นสูงในเมืองหลวง ไม่กลับมาเหลียวแลรับผิชอบชุมชนของคนอื่น ถึงแม้มีเหตุให้กลับต้องทำงานในถิ่นนั้นอีก ก็มักเข้ากับท้องถิ่นนั้นไม่ได้ เพราะการศึกษาระหว่างนั้นได้หล่อหลอมให้เขากลายเป็นคนในสังคมอื่นไปแล้ว
- (ง) การศึกษาระดับอุดมศึกษาโดยเฉพาะมหาวิทยาลัยเป็นที่มุ่งหมายของผู้แสวงหาความก้าวหน้าในการศึกษา เพราะหมายถึงฐานะทางเศรษฐกิจและฐานะทางสังคม ทว่าการศึกษาเหล่านี้เปิดกว้างแก่ผู้มีฐานะดีและผู้อยู่ในกรุงเท่านั้น แต่ปิดหรือแคบสำหรับผู้ยากจนและอยู่ในถิ่นห่างไกล ข้อเท็จจริงที่เด่นชัดก็คือจำนวนบุตรหลานชาวนาชาวไร่ที่สามารถเข้าเรียนในระดับมหาวิทยาลัยมีไม่เกินร้อยละ 6 นิสิตนักศึกษาส่วนมากกลับเป็นคนเมือง และอยู่ในตระกูลที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดี โอกาสแห่งการศึกษา

ย่อมหมายถึงโอกาสแห่งฐานะทางสังคมด้วย ดังนั้นท่านเห็นว่าคนส่วนน้อยกลายเป็นผู้ผูกขาดการศึกษาและกุมฐานะทางสังคมมากยิ่งขึ้น คนจนในชนบทจะหมดโอกาสลงไปโดยลำดับ การย้ายถิ่นในแง่ของพระราชวรมุณี จึงเป็นการลงทุนในทุนมนุษย์ตามทฤษฎีการย้ายถิ่นของ *Sjaastad (1962)* ผิดแต่ที่ว่าผู้ย้ายถิ่นเพื่อศึกษาต่ออาจมิได้ลดต้นทุนและผลประโยชน์ที่ได้รับในลักษณะแน่นอน แต่คงคิดประมาณการและอนาคตของฐานะทางสังคมเศรษฐกิจหลังจากจบการศึกษาในระดับมหาวิทยาลัยในเมืองหลวงเป็นเกณฑ์⁴³

43 แนวการวิเคราะห์ของพระราชวรมุณี (2527) ซึ่งให้เห็นประเด็นที่นักวิชาการของไทยมักละเลยความจริง *Klausner (1960)* ได้ชี้ไว้มาแล้วว่าวัดในกรุงเทพมหานครมีบทบาทที่เชื่อมโยงการย้ายถิ่นจากชนบทสู่เมือง ทำหน้าที่เป็นที่พักพิงของเด็กยากจนจากชนบทที่มีโอกาสเข้ามาเรียนต่อในกรุงเทพฯ เพราะพระในกรุงก็คือชาวชนบท กล่าวคือเมื่อมีความฉลาดพอจะเรียนได้ สมภารวัดบ้านนอกก็อาจฝากเข้ามาเรียนต่อในกรุงเทพฯ ทำให้มีความเจริญก้าวหน้าในชีวิต ข้อสรุปของท่านก็คือ พระที่บวชนานเกินกว่าพรรษาขึ้นไปในกรุงจะเป็นพระจากชนบทร้อยละ 90 และเป็นลูกชาวนาชาวไร่ทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นักธรรมตั้งแต่ชั้นโทขึ้นไปก็ตาม บาลีก็ตาม ตลอดจนมหาวิทยาลัยสงฆ์ก็ตาม เก้าสิบกว่าเปอร์เซ็นต์เป็พระชาวนาชนบทและเกิดในตระกูลลูกชาวนาชาวไร่ ข้อมูลที่เบ้าสามใจ แม้จะเก่าก็คือ ในปี 2511 พระนิสิต นักศึกษาและนักเรียนที่มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตั้งแต่ชั้นบาลี อบรมศึกษาปีที่ 1 ขึ้นไป จำนวน 679 รูป เกิดในต่างจังหวัดร้อยละ 99.71 ส่วนสถิติในปี 2516 มีจำนวน 975 รูป มาจากครอบครัวเกษตรกรร้อยละ 91.96 พระราชวรมุณีกล่าวอย่างตรงเป็ว่า การศึกษาของพระทั้งที่ถูกปล่อยปละละเลยนี้ได้ช่วยค้ำจุนสังคมไว้โดยทำหน้าที่เกินกว่าที่คาดคิดกับ นั่นคือสร้างความสะดวกภาคทางการศึกษา ในขณะที่ระบบการศึกษาของรัฐดูเหมือนจะกำลังทำลายความสะดวกภาคนี้ลงทุกวันโดยไม่เจตนาวัดในกรุงเทพฯ จึงทำหน้าที่ให้โอกาสแก่ชาวชนบทในเทศ

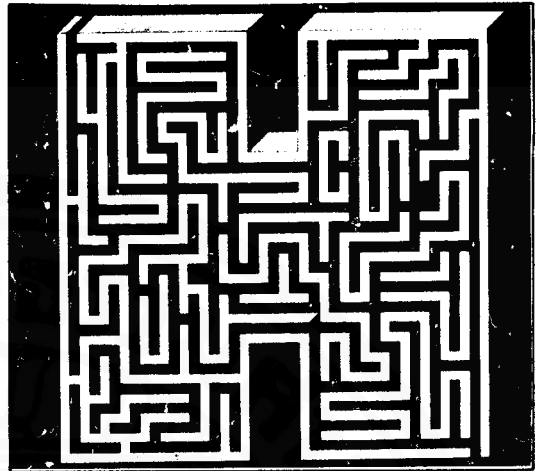
ดังนั้นโดยเนื้อแท้แล้วเหตุผลการศึกษาต่อในเหตุผลการย้ายถิ่นที่พบมากในงานวรรณกรรมที่สำรวจจึงเป็นปัจจัยทางเศรษฐกิจเพราะเป็นการมุ่งได้เข้าไปสู่สถานะการทำงานที่ดีกว่าในชนบท นอกจากนี้ นั่นผู้ที่ศึกษาต่อจักเป็นผู้มีฐานะดีกว่าในสังคมชนบท ส่วนชาวนาชาวไร่ที่ยากจนอาจมีโอกาสได้บันไดนี้ผ่านวัดในกรุงเทพฯ ทั้งที่ผ่านจากการบวชเป็นพระและที่อาศัยวัดเป็นที่พักพิงในการศึกษาเล่าเรียนในกรุงสืบไป

นอกเหนือจากปัจจัยการศึกษาต่อแล้ว ปัจจัยที่มิใช่เศรษฐกิจหากมีบทบาทต่อการย้ายถิ่นก็มีเช่นกันที่โดดเด่นมีจำนวน 6 ปัจจัย ซึ่งศึกษาโดย *Savasdisara (1984)* คือ หนึ่ง การเข้าถึงทางกายภาพ (Physical Accessibility) ซึ่งมักหมายถึงระยะทางที่ใกล้หรือไกลจากเมืองหรือศูนย์กลาง เวลาของการเดินทาง สอง การติดต่อกับภายนอก (External Contact) ซึ่งชี้ถึงสารสนเทศต่าง ๆ ที่ผ่านไปมาระหว่างหมู่บ้านกับเมือง อาทิ จากการเดินทางท่องเที่ยว หนังสือพิมพ์ หนังสือ วารสาร การฟังวิทยุ-โทรทัศน์ ชมโทรทัศน์ สาม ความหนาแน่นของครอบครัว (Household Density) ซึ่งชี้ถึงความหนาแน่นภายในครอบครัว กล่าวคือเป็นการวัดคุณภาพของบ้านพักอาศัยโดยดูจากจำนวนของคนต่อห้อง ต่อเตียงนอน ต่อหน่วยพื้นที่ สี่ คุณภาพของบ้าน (Housing Quality) ห้า การติดต่อของครอบครัว (Parental Contact) ซึ่งแทนความผูกพันภายใน

พระภิกษุ สามเณร แล้วยังเป็นที่พักพิงของเด็กชนบทให้ได้มีโอกาสเล่าเรียนศึกษากันต่ออีกจำนวนไม่น้อย ซึ่งในเมื่อสำเร็จการศึกษาไปแล้ว มีฐานะทางสังคมดีขึ้น ยังช่วยญาติที่เมืองต่างจังหวัดเข้ามาเล่าเรียนต่อ ๆ ไปอีก ตระกูลผู้มีฐานะดีในกรุงปัจจุบันไม่น้อยได้สืบมาในรูปนี้ ถ้าวัดไม่ทำบทบาทนี้ไว้ การศึกษาจะถูกจำกัดในวงคนกรุงและผู้มีฐานะเศรษฐกิจดีมากกว่านี้อีกเท่าใด ท่านเห็นว่า ถ้ามีการผูกขาดของฝ่ายหนึ่งและความไร้ที่หวังของอีกฝ่ายหนึ่ง ย่อมหมายถึงการแตกแยกของสังคมด้วยอย่างแน่นอน

ครอบครัว และใช้ในกรณีที่ผู้ย้ายถิ่นตอบว่าญาติพี่น้องของตนยังอยู่รวมกัน หก ทรัพยากรที่ดินเกษตร เพื่อจัดว่าเขาหรือเธอเป็นเจ้าของที่ดินเท่าใดในกรณีที่เป็นชาวนา หรือมีที่ดินเพาะปลูกเท่าใดที่เขาเป็นเจ้าของเอง ตลอดจนมีบ้านเป็นของตนเอง บัจจัยทั้ง 6 ตัวนี้ Savasdisara (1984) นำมาทดสอบในกรณีการย้ายถิ่นจากชนบทเข้าสู่เมืองของไทยโดยใช้ข้อมูลจาก Longitudinal Survey ของสถาบันประชากร-ศาสตร์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งสำรวจจำนวน 45 หมู่บ้านทั่วประเทศใน 15 อำเภอ จำนวนครัวเรือนตัวอย่างมีจำนวน 1,500 ราย การศึกษาของ ธงชัย สวัสดิ์อิสระ (Savasdisara (1984)) ที่ต้องการทดสอบปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการย้ายถิ่นจากชนบทเข้าสู่เมืองก็เพราะมีเหตุผลได้แย่งอยู่ 3 ประการ ประการแรก เขาเห็นว่าแบบจำลองที่เน้นตัวแปรทางเศรษฐกิจมักมีการสมมติล่วงหน้าว่า ปัจเจกชนมีความรู้สมบูรณ์สามารถเคลื่อนย้ายอย่างเสรี และมีพฤติกรรมแบบสัตว์เศรษฐกิจ กล่าวคือมีความเชื่อว่าปัจเจกชนจะเคลื่อนย้ายถ้าหากมูลค่าของรายได้ที่คาดไว้ ณ สถานที่ปลายทางสูงกว่าผลบวกของมูลค่าของรายได้ที่คาดไว้ ณ สถานที่ต้นทางและต้นทุนทั้งหมดของการเคลื่อนย้ายเขาได้แย้งว่าวิธีคิดเช่นนี้เป็นการยอมรับว่ามนุษย์ทุกคนเป็นสัตว์เศรษฐกิจซึ่งมักจะสามารถคำนวณต้นทุนและผลประโยชน์ในอนาคตจากการตัดสินใจย้ายถิ่น ซึ่งเขาเชื่อว่าไม่เป็นเช่นนั้น ประการที่สอง อุปสรรคต่าง ๆ อาทิ สารสนเทศที่จำเป็นมิได้เปิดโอกาสให้ผู้ย้ายถิ่นสามารถตัดสินใจอย่างสัตว์เศรษฐกิจดังที่นักทฤษฎีคิดไว้ และประการที่สาม ปัจจัยของเพื่อนและญาติพี่น้องในสถานที่ปลายทางมีอิทธิพลมากกว่าปัจจัยทางเศรษฐกิจ อาทิ การจ้างงานโอกาสทางเศรษฐกิจ เป็นต้น⁴⁴

เขาใช้เทคนิคการคำนวณแบบ Dichotomous Regression Analysis (DREG) เพื่อทดสอบความสัมพันธ์ของการย้ายถิ่นจากชนบทสู่เมือง ซึ่ง

เป็นเทคนิคของ Maximum Likelihood Regression อย่างหนึ่ง ธงชัย สวัสดิ์อิสระ ตั้งสมมติฐานไว้ 5 ประการ ซึ่งน่าสนใจมาก กล่าวคือ หนึ่ง ควรแสดงความปรารถนาในการเคลื่อนที่ ซึ่งแทนโดยตัวแปรการวางแผนการเคลื่อนย้ายจักเป็นตัวแปรที่แข็งแกร่งที่สุด สอง การย้ายถิ่นจะมากกว่าในกรณีประชากรที่มีการติดต่อกับโลกภายนอก สาม สภาพแวดล้อมที่เลวแทนด้วยความหนาแน่นของครัวเรือน และคุณภาพของบ้านจักมีผลโดยตรงต่อการย้ายถิ่น สี่ ความยากง่ายของการเข้าถึงของแต่ละหมู่บ้านจะมีผลกระทบต่อกรย้ายถิ่นโดยตรง ในกรณีที่เข้าถึงง่ายจะมีความสัมพันธ์เชิงบวกกับการย้ายถิ่น และห้า ความผูกพันทางเศรษฐกิจสังคมของชุมชนแทนด้วยระยะเวลาในการทำงาน ทรัพยากรที่ดินเกษตรและความผูกพันของครอบครัว จักมีอิทธิพลในแง่ผกผันกับการย้ายถิ่น ผลการคำนวณของเขาได้ค่าดังนี้ โดยมีตัวแปรตามเช่นเดียวกับงานของ Schultz (1982) คือใช้ค่า $\ln(P_{ij}/P_{ii})$ ⁴⁵

⁴⁴ ความจริงงานวิจัยชิ้นนี้ของ Savasdisara (1984) ไม่สามารถกล่าวอย่างเคร่งครัดว่ามีใช้ปัจจัยทางเศรษฐกิจ เพราะปัจจัยทั้ง 6 ตัวนั้นสามารถสืบเนื่องอยู่ในกรอบของปัจจัยทางเศรษฐกิจทั้งสิ้น

⁴⁵ โปรดอ่านงานของผู้เขียน (สมบูรณ์ ศิริประชัย (2528) บทที่ 3)

ตารางที่ 12

ผลการคำนวณตัวแปรต่าง ๆ ของการย้ายถิ่น

VARIABLES ^a	BETA	STANDARD ERROR	B/SE	PARTIAL (%)
Marital status	-2.38	0.63	-3.78	6.3
Plan to move	1.54	0.50	3.09	4.3
Duration of work	-0.39	0.13	-3.07	4.2
Physical accessibility	0.53	0.18	2.88	3.8
Educational attainment	2.10	0.79	2.66	3.2
Housing quality	-0.30	0.17	-1.80	1.5
Extenal contact	0.28	0.17	1.65	1.3
Household density	0.24	0.15	1.64	1.2
Place of work	-1.63	1.01	-1.61	1.2
Agricultural land resource	-0.21	0.16	-1.30	0.8

^aAll variables shown in the table are statistically significant at P-value less than 0.05 except for the place of work and agricultural land resource index.

ที่มา : Savasdisara (1984) Table 1.

กล่าวโดยสรุป ผลการศึกษาในตารางที่ 12 แสดงให้เห็นว่า ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการย้ายถิ่นมวลรวมจากชนบทเข้าสู่เมืองในประเทศนั้นมีนัยสำคัญคือ การเข้าถึงทางกายภาพของชุมชนระดับของการติดต่อกับโลกภายนอก และลักษณะต่าง ๆ ของบ้าน ซึ่งก็สอดคล้องกับปัจจัยของลักษณะปัจเจกชน ซึ่งมีอิทธิพลต่อการย้ายถิ่นเช่นกัน การศึกษา

ของเขาน่าสนใจในแง่ที่ว่าระเบียบวิธีการศึกษา มีความรัดกุมและพยายามใช้ประโยชน์จากวิธีการเชิงปริมาณเพื่อให้ได้ข้อเท็จจริงที่มีความเป็นวิทยาศาสตร์มากขึ้น อย่างไรก็ตาม การศึกษาเชิงคุณภาพที่ผ่านมาแสดงให้เห็นแล้วว่าไม่แตกต่างจากการศึกษาเชิงปริมาณ ดังนั้นวิธีการทั้งสองต่างก็ช่วยเสริมให้ความเข้าใจเรื่องตัวกำหนดการย้ายถิ่นแจ่มชัดขึ้น ★

บรรณานุกรม

ก. ภาษาไทย

- (1) กนก วงศ์ตระหง่าน (2525)
“การเกิดและการขยายชุมชนกรุงเทพฯ” *วารสารธรรม-ศาสตร์* 11(1) : 46 – 61
- (2) กรมแรงงาน กระทรวงมหาดไทย (2508)
“การศึกษาข้อเท็จจริงเกี่ยวกับการอพยพของพลเมืองในประเทศไทย” (พระนคร : โรงพิมพ์กระดาศไทย)
- (3) โกวิท ภัณฑรัตน์ (2527)
“วิเคราะห์ผลกระทบของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม-แห่งชาติของไทย ตั้งแต่ 2504 ถึงปัจจุบัน : มองจากทัศนะพิเคราะห์พิจารณา” เอกสารหมายเลข 4 ประกอบการสัมมนาเรื่อง *นโยบายการพัฒนาประเทศ : แนวทางการศึกษาวิจัย สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์* (มิถุนายน)
- (4) ไชยยศ ไชยมันคง (2521)
“ปัญหาการมีงานทำของภาคตะวันออกเฉียง-เหนือ” เอกสารโรเนียว (สิงหาคม)
- (5) โฉมิต ปันเปี่ยมวิญญู และ สมชาย กุศลสวนสมบัติ (2525)
“การจ้างงาน การอพยพและความยากจนในชนบทไทย : ลำดับแนวความคิดและนโยบาย” *เศรษฐกิจและสังคม* 19(3) : 7 – 14.
- (6) โฉมิต ปันเปี่ยมวิญญู และคณะ (2526 ข)
“การอพยพและความยากจนในชนบทไทย” *เอกสารวิชาการสมาคมเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย* (กรุงเทพฯ : สมาคมเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย)
- (7) จำลอง อติกุล (2526)
“การพัฒนาของเศรษฐกิจชนบท” *การจ้างงานของกิจการนอกฟาร์มในชนบทไทย* จัดเตรียมโดยบริษัทจัดการอุตสาหกรรม จำกัด รายงานสรุปจาก Rural Off-Farm Employment Assessment Project (ตุลาคม)
- (8) จิรายุ อิศรางกูร ณ อยุธยา (2522)
“แรงงานกับการพัฒนาประเทศ” *วารสารเศรษฐศาสตร์* 12(2) : 137 – 153.
- (9) ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2521)
“ปัญหาพัฒนาการเศรษฐกิจไทย” ใน *เศรษฐกิจไทย : โครงสร้างกับการเปลี่ยนแปลง* (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า)
- (10) _____ (2528)
เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์)
- (11) ไชยยศ ไชยมันคง (2521 ก)
“นโยบายการตั้งถิ่นฐานและการกระจายตัวประชากร” จัดโดยสำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ และยูเนสโก *การสัมมนาทางวิชาการเรื่องการจัดตั้งถิ่นฐานมนุษย์และสิ่งแวดล้อม* วันที่ 2 – 5 กันยายน ภูเก็ต
- (12) _____ (2521 ข)
“ปัญหาการมีงานทำของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” เอกสารโรเนียว (สิงหาคม)
- (13) ไชยยงค์ มงคลกิจงาม (2525 ก)
“ทำไร่ : กรณีอพยพเข้าสู่ กทม.” *เศรษฐกิจและสังคม* 19(1) : 44 – 50.
- (14) _____ (2525 ข)
“การอพยพเข้าสู่เมือง : ภาพส่วนรวม” *เศรษฐกิจและสังคม* 19(3) : 43 – 49
- (15) ทองโรจน์ อ่อนจันทร์ และ ยงยุทธ แฉล้มวงษ์ (2526)
“รายได้และการจ้างงานในชนบท” *การจ้างงานของกิจการนอกฟาร์มในชนบทไทย* จัดเตรียมโดย บริษัท จัดการอุตสาหกรรม จำกัด รายงานสรุปของ Rural Off Farm Employment Assessment Project. (ตุลาคม)
- (16) นิพนธ์ พัวพงศกร (2523)
“เอกสารประกอบการบรรยายวิชาเศรษฐกิจประเทศ-ไทย” คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เอกสารโรเนียว (มีนาคม)
- (17) _____ (2524 ก)
“ค่าจ้างเรื่องของคนจน” เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการประจำปี 2524 เรื่อง *คลื่นเศรษฐกิจลูกใหม่ : ปัญหา และทางรอด* คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัย-ธรรมศาสตร์ (กุมภาพันธ์)
- (18) _____ (2524 ข)
“การจ้างงานในประเทศไทย : การสำรวจภาวะในชนบทและเมือง” บทความเสนอต่อที่ประชุมการสัมมนาเรื่อง *การจ้างงานในทศวรรษหน้า : ภาวะในเมืองและชนบท* จัดโดยสถาบันทรัพยากรมนุษย์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ วันที่ 22 – 23 ธันวาคม

- (19) _____ (2526)
 “ตลาดแรงงานในกรุงเทพมหานคร” บทความประกอบ การสัมมนาวิชาการประจำปี 2526 เรื่อง ประเทศไทยคือกรุงเทพฯ คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรม- ศาสตร์ (กุมภาพันธ์)
- (20) _____ (2527)
 “การว่างงานในประเทศไทย” วารสารเศรษฐศาสตร์ธรรม- ศาสตร์ 3(3) : 5 - 86.
- (21) นิพนธ์ พัวพงศกร และ นิตยา ภัตสรศิริ (2527)
 “ทรัพยากรมนุษย์และการจ้างงานในชนบท” เอกสาร หมายเลข 6 ประกอบการสัมมนาเรื่องนโยบายการพัฒนา ประเทศ : แนวทางการศึกษาวิจัย สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (มิถุนายน)
- (22) นพพร เรื่องสกุล (2516)
 “การเปลี่ยนแปลงตามฤดูกาลของผู้ที่อยู่ในกำลังแรง งานและการมีงานทำของภาคการผลิตต่าง ๆ ในเขตตัว เมืองและชนบทของประเทศไทย” เอกสารวิชาการ หมายเลข 5 ธนาคารแห่งประเทศไทย (ตุลาคม)
- (23) พระราชวรมุนี (ประยูรค์ ปยุตโต) (2527)
 สถาบันสงฆ์กับสังคมไทย (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมล- คิมทอง)
- (24) ประดิษฐ์ ชาสมบัติ (2514)
 “การว่างงานในสาขาการเกษตรกับโอกาสที่จะหางาน ใหม่” เศรษฐศาสตร์และบริหารธุรกิจ 2(4) : 36 - 49.
- (25) _____ (2517)
 “การเคลื่อนย้ายแรงงานจากชนบทเข้าสู่เมืองและประ- โยชนที่มีต่ออุตสาหกรรม” (เอกสารโรเนียว) (สิงหาคม)
- (26) _____ (2521)
 “แบบจำลองการเคลื่อนย้ายแรงงาน” เศรษฐศาสตร์และ บริหารธุรกิจ 7(4) : 411 - 421.
- (27) _____ (2522)
 “ลักษณะและการจ้างงานและรายได้ในชนบท” รายงานการประชุมทางวิชาการ สาขาเศรษฐศาสตร์และ เศรษฐศาสตร์เกษตร ครั้งที่ 17 เรื่อง ทบทวนนโยบาย การพัฒนาเศรษฐกิจชนบท วันที่ 5 - 7 กุมภาพันธ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
- (28) _____ (2526)
 “อุตสาหกรรมในหมู่บ้าน” การจ้างงานของกิจการนอก ฟาร์มในชนบทไทย จัดเตรียมโดย บริษัทจัดการอุตสาหกรรม จำกัด รายงานสรุปของ Rural Off-Farm Em- ployment Assessment Project (ตุลาคม)
- (29) ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ (2522)
 “การวิเคราะห์ปัญหาแรงงานชนบทไทย” เอกสาร ประกอบการจัดงาน โครงการงานรับนโยบายรัฐบาล : ปี แห่งขานนาข้าวไร่ คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัย- ธรรมศาสตร์ (กุมภาพันธ์) เอกสารโรเนียว.
- (30) กาวดี ทองอุไทย (2526)
 “สาวอีสานกับงานในเมืองหลวง” เศรษฐศาสตร์ธรรม- ศาสตร์ 1(2) : 12 - 31.
- (31) กาวดี ทองอุไทย และเมธี ทรงแก้ว (2526)
 “การขยายตัวของกรุงเทพมหานคร : ตัวอย่างของ ความเหลื่อมล้ำในการพัฒนาเศรษฐกิจ” วารสารธรรม- ศาสตร์ 12(4) : 198 - 222.
- (32) รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ (2523)
 “วิกฤตการณ์แห่งโครงสร้างและวิกฤตการณ์แห่งเส้น ทางการพัฒนาเศรษฐกิจ” บทความประกอบ การสัมมนา ทางวิชาการ เรื่อง วิกฤตการณ์เศรษฐกิจไทย 2522 จัด โดยคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (21 - 11 กุมภาพันธ์)
- (33) รัชนิวรรณ ถาวรจิตต์ (2517)
 “แรงงานภาคเกษตรกรรมและการเคลื่อนย้ายแรงงาน ระหว่างภาคในประเทศไทย” ใน รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ (บรรณาธิการ) เศรษฐกิจการเกษตรไทย (พระนคร : สำนักพิมพ์เคเส็ดไทย) น. 284 - 307.
- (34) รัชนิวรรณ อุทัยศรี (2521)
 “แรงงานและการจ้างงานในชนบท” วารสารธรรมศาสตร์ 7(3) : 110 - 142.
- (35) _____ (2523 ก)
 “นโยบายการจ้างงานที่เหมาะสมของรัฐบาลในการลด ระดับความยากจนในเขตชนบท” บทความเสนอใน การประชุมเชิงปฏิบัติการเรื่อง Central Governments' Policies on Rural Poverty จัดโดยสมาคมนักวิจัยมหา- วิทยาลัยไทย (TURA) วันที่ 7 - 9 มีนาคม พัทยา

- (36) _____ (2523 ข)
“ภาวะการมีงานทำในชนบทของประเทศไทย” *เศรษฐศาสตร์ปริทัศน์* 3(3) : 57 - 76
- (37) _____ (2525)
“ความเจริญเติบโตของอุตสาหกรรม แรงงานรับจ้าง และความล้าหลังในชนบท” *เศรษฐศาสตร์ปริทัศน์* 5(2) : 58 - 69.
- (38) วิทยากร เชียงกูล (2526)
การพัฒนาทุนนิยมในประเทศไทย : ศึกษากรณีสังคมเกษตรภาคกลาง พ.ศ. 2503 - 2523 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ต้นหมาก)
- (39) สังคิต พิริยะรังสรรค์ และคณะ (2524)
“แรงงานในอุตสาหกรรมก่อสร้าง” *วารสารวิจัยสังคม* 4(2) : 84 - 119.
- (40) เสน่ห์ จามริก (2524)
“ปัญหาการพัฒนาในสภาวะการเมืองของไทย” *ปาฐกถา* 8(4) : 10 - 21.
- (41) สุชาดา กิระกุล และปรีชา พลอยดน้อย (2525)
“กิจการก่อสร้างและแนวทางแก้ปัญหา” *รายงานเศรษฐกิจรายเดือน ธนาคารแห่งประเทศไทย* 22(12) : 71 - 91.
- (42) สุธี ประศาสน์เศรษฐ (2521)
“เศรษฐกิจไทย : เส้นทางแห่งความด้อยพัฒนา” ใน *เศรษฐกิจไทย : โครงสร้างกับการเปลี่ยนแปลง* (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า)
- (43) สุวัลลีย์ เปี่ยมปิติ (2519)
“การเปลี่ยนแปลงรูปแบบของการย้ายถิ่นที่อยู่ในประเทศไทย พ.ศ. 2503 - 2513” *พัฒนาบริหารศาสตร์* 16(3) : 385 - 413.
- (44) _____ (2521)
“ผลของการย้ายถิ่นที่อยู่ออกจากจังหวัดพระนครศรีอยุธยา” *พัฒนาบริหารศาสตร์* 18(1) : 44 - 60.
- (45) _____ (2522)
“การเพิ่มขึ้นของผู้ย้ายถิ่นสตรีในกรุงเทพมหานคร” *สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์* 9(4) : 62 - 70.
- (46) _____ (2526)
“การย้ายถิ่นที่อยู่ของสตรีและการมีส่วนร่วมในแรงงาน” บทความประกอบการสัมมนา เรื่อง สตรีกับการพัฒนาและผลที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงประชากรในประเทศไทย สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ (2 - 3 ธันวาคม 2524)
- (47) สุรเดช ธำรงไทย (2521)
“โครงสร้างทางเศรษฐกิจการเมืองกับความยากจนของคนไทย” ใน *เศรษฐกิจไทย : โครงสร้างกับการเปลี่ยนแปลง* (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า)
- (48) สมบูรณ์ สิริประชัย (2528)
“การสำรวจสถานะความรู้ผู้ย้ายถิ่นจากชนบทเข้าสู่กรุงเทพมหานคร” เสนอต่อสถาบันไทยคดีศึกษา (กันยายน)
- (49) หน่วยการอุตสาหกรรม ฝ่ายวิชาการ (2516)
“การแก้ปัญหาการว่างงานและปัญหาการใช้แรงงานไม่เต็มที่” *รายงานเศรษฐกิจรายเดือน ธนาคารแห่งประเทศไทย* 13(11) : 80 - 102.
- (50) หน่วยภาวะธุรกิจ ฝ่ายวิชาการ (2517)
“อุตสาหกรรมที่ก่อให้เกิดการจ้างงานมาก” *รายงานเศรษฐกิจรายเดือน ธนาคารแห่งประเทศไทย* 14(12) : 51 - 65
- (51) หน่วยภาวะธุรกิจ ส่วนการเกษตรและอุตสาหกรรม (2518)
“ผลการกระทบกระเทือนจากการเพิ่มอัตราค่าจ้างขั้นต่ำเมื่อเดือนมกราคม 2518” *รายงานเศรษฐกิจรายเดือน ธนาคารแห่งประเทศไทย* 15(8) : 80 - 94.
- (52) _____ (2519)
“บริการจัดหางานและการอพยพของแรงงานเข้าสู่ นครหลวง” *รายงานเศรษฐกิจรายเดือน ธนาคารแห่งประเทศไทย* 16(11) : 92 - 107.
- (53) หน่วยวิจัยเศรษฐกิจทั่วไป ฝ่ายวิชาการธนาคารแห่งประเทศไทย (2524 - 2526)
โครงสร้างค่าจ้างแรงงานในประเทศไทย จากผลการสำรวจ ครั้งที่ 1 - ครั้งที่ 4 ประจำปี 2522/2523 - 2525/2526 (กรุงเทพมหานคร : รุ่งศิลป์การพิมพ์)
- (54) อัญชลี สิงหนคร - ฉุนาถ (2528)
“การอพยพแรงงานในชนบทภาคเหนือ” ใน *ลือชัย จุลาสัย และมิ่งสรรพ์ ขาวสะอาด (บรรณาธิการ) เศรษฐกิจภาคเหนือ ประเทศไทย : ปัจจุบันและอนาคต* (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ศรีสมบัติการพิมพ์)
- (55) เอกชัย อธิคมนันท์ (2517)
“อัตราค่าจ้างของลูกจ้างธรรมดาจากการสำรวจ” *รายงานเศรษฐกิจรายเดือน ธนาคารแห่งประเทศไทย* 14(8) : 83 - 90

- (56) เอกชัย อธิคมนันท์ และประพิษฐ์ สายสงเคราะห์ (2525)
“โครงสร้างแรงงานและค่าจ้าง” *รายงานเศรษฐกิจรายเดือน ธนาคารแห่งประเทศไทย* 22(9) : 71 - 102.
- (57) อภิชาติ จำรัสสุทธิรงค์ (2521 ก)
“การเพิ่มประชากร และปัญหาการย้ายถิ่นในประเทศไทย” *รายงานประกอบการสัมมนาทางวิชาการแห่งชาติ เรื่องประชากรของประเทศไทย ครั้งที่ 4* จัดโดยสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (สิงหาคม) น. 394 - 418.
- (58) อภิชาติ จำรัสสุทธิรงค์ (2521 ข)
“การศึกษาวิจัยเรื่อง ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการย้ายถิ่นในประเทศไทย” *รายงานการสัมมนาเรื่อง การตั้งถิ่นฐาน มนุษย์และสิ่งแวดล้อม* สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ ภูเก็ต วันที่ 2 - 5 กันยายน
- (59) _____ (2522)
“การย้ายถิ่นระยะสั้นในกรุงเทพมหานคร : การศึกษาดูตามการปรับตัวของผู้ย้ายถิ่น” *รายงานผลการวิจัย ตัด UNISCO* สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล (พฤษภาคม)
- (60) _____ (2526 ก)
“ทางเลือกของชาวชนบท : การศึกษาคิดตามและเปรียบเทียบผู้ย้ายถิ่นจากบ้านทางช้าง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา” *เอกสารวิชาการ หมายเลข 69* สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล (พฤษภาคม)
- (61) _____ (2526 ข)
“ปัญหาการกระจายตัวและการย้ายถิ่นที่อยู่ของประชากรไทย ในทศวรรษ 2523” *สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ* 15(1) : 35 - 73.
- (62) อภิชาติ จำรัสสุทธิรงค์ และอุไรวรรณ คมิ่งสุขเกษม (2520)
“ภาวะเจริญพันธุ์ของผู้ย้ายถิ่นใหม่ในแหล่งเสื่อมโทรมในกรุงเทพมหานคร” บทความสาระในการสัมมนา เรื่อง การศึกษาด้านพฤติกรรมเจริญพันธุ์และการวางแผนครอบครัวของไทย จัดโดยสถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล (มกราคม)
- (63) อภิชาติ จำรัสสุทธิรงค์ และกฤตยา อาชวนิจกุล (2524)
“การย้ายถิ่น” *เอกสารการสอนชุดวิชามนุษย์กับสังคม* มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
- (64) อภิชาติ จำรัสสุทธิรงค์ และเพ็ญใจ สมพงษ์ (2525)
“การย้ายถิ่นในประเทศไทย” *เอกสารประกอบการศึกษาวิจัยประชากรและสังคม รุ่นที่ 5 เอกสารทางวิชาการ หมายเลข 56* สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล (สิงหาคม) น. 174 - 202.
- (65) อุษา ดันดิเวชกุล และ จีรติ ดิงศภัทธิย์ (2524)
“พรหมลิขิตและโสเภณี : ภาพหลอนและความเป็นจริงของสตรีไทย” *เศรษฐศาสตร์การเมือง* 1(3) : 49 - 91.
- (66) เอด เวลส์ (2521)
“โครงสร้างทางชนชั้นของกำลังแรงงานไทยและลักษณะของสังคมไทย” ใน *เศรษฐกิจไทย : โครงสร้างกับการเปลี่ยนแปลง* (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า)
- (67) แอนสท์ อูเทรชท์ (2521)
“แรงงานราคาถูกในประเทศไทย” ใน *เศรษฐกิจไทย : โครงสร้างกับการเปลี่ยนแปลง* (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า)

ข. ภาษาอังกฤษ

- (1) Arnold, Fred, and Cochran, Susan (1980) "Economic Motivation Versus City Lights: Testing Hypotheses about Inter-Changwat Migration in Thailand." *World Bank Staff Working Paper No. 416*. Washington D.C. : The World Bangkok (September).
- (2) Bertrand, Trent J. (1977) "The Rural Sector in Thailand", AGRER Division, World Bank (mimeo) July.
- (3) Bertrand, Trent J. (1980) "Thailand: Case Study of Agricultural Input and Output Pricing" *World Bank Staff Working Paper No. 385* (April)
- (4) Bertrand, Trent and Squire, Lyn. (1980) "The Relevance of the Dual Economy Model : A Case Study of Thailand," *Oxford Economic Papers* 32(3) : 480 - 511.

- (5) Castells, M.(1977) *The Urban Question : A Marxist Approach*. (London: Edward Arnold)
- (6) Chamrathirong, Aphichat et.al. (1979) *Recent Migrants in Bangkok Metropolis: A Follow up Study of Migrants' Adjustment, Assimilation and Integration*. (Bangkok: Institute for Population and Social Research, Mahidol University) November.
- (7) Chamrathirong, Apphichat (1982) "A Study of Migrants in Bangkok", *International Journal of Asian Studies* 11(2): 35 - 50.
- (8) Charsombuti, Pradit (1978) "The Redistribution of the Labor Force between the Agricultural and Non-Agricultural Factors in Thailand," Ph.D. Dissertation, University of Illinois at Urbana-Champaign.
- (9) Chindasaeng, Santiphab (1979) "Migration into Bangkok Metropolis and its Impact on Employment, 1974 - 1977", M.A. Thesis, Faculty of Economics, Thammasat University.
- (10) Douglass, M. (1978) "Migration Labour Absorption and Income Distribution in the Bangkok Metropolitan Subregion of the Central Plains," UNCRD, Nagoya, Mimeo.
- (11) Douglass, Mike (1979) "Regional Development for Rural Development: The Case of the Central Plains of Thailand," (April) mimeo.
- (12) Douglass, Mike (1981) "Thailand: Territorial Dissolution and Alternative Regional Developmnet for the Central Plains," in WB Stohr and DRF Taylor (eds) *Development from Above on Below? The Dialectics of Regional Planning in Developing Countries*, (Chichester: John Wiley).
- (13) Douglass, Mike (1984) *Regional Integration on the Capitalist Periphery: The Central Plains of Thailand*, Research Report Series No. 15, Institute of Social Science The Hague.
- (14) Fei, J.C.H. and G.Ranis (1964) *Development of the Labour Surplus Economy: Theory and Policy*. (Homewood, III. : Richard D. Irwin)
- (15) Fuller, Theodore, Peerasit Kamnuansilpa Paul Lightfoot and Sawaeng Rathanamongkolmas (1983) *Migration and Development in Modern Thailand*. (Bangkok: Social Science Association of Thailand)
- (16) Garnjana-Goonchorn, Savitri (1974) "Internal Migration into the Bangkok Metropolitan Are," Ph.D. Dissertation, University of Pittsburg.
- (17) Gilbert, A. and J. Gugler (1982) *Cities, Poverty, and Development: Urbanization in the Third World*. (London: Oxford University Press)
- (18) Griffin, K. (1976) "On the Emigration of the Prasant," *World Development* 4(5): 353 - 361.
- (19) Harris, J. and M.P. Todaro (1970) "Migration, Unemployment and Development: A Two-Sector Analysis" *American Economic Review* 60(1): 126 - 142.
- (20) Hantrakul, Sukanya (1983) *Prostitution in Thailand* Paper proposed to the Women in Asia Workshop. Monash University, Melbourne, July.
- (21) Johnston, D.B. (1975) "Rural Society and the Rice Economy of Thailand, 1880 - 1930" Ph.D. Dissertation, Yale University.
- (22) Kaothien, Utis (1978) "Lower-Order Centers Study" in P. Pakkasem et.al. *Impacts of the Green Revolution and Urban-Industrial Growth in the Bangkok Metropolitan Dominance Sub-Region*. (Bangkok; NESDB; Government of Thailand)
- (23) Klausner, William J. (1960) "The Northeast Migration Problems," *Social Service in Thailand*. (Bangkok: Department of Public Welfare, Ministry of Interior) (December)
- (24) Korff, Rudiger (1983) "Socio-Economic Structures of Underdevelopment in Cities-Urban Subsistence Production in Bangkok," *Final Report*, Socioligy of Development, Research Centre, University of Bielefeld, Faculty of Sociology.
- (25) Lee, Everett, S. (1966) "A Theory of Migration," *Demography* 3(1): 47 - 57.
- (26) Lewis, W.A. (1954) "Development with Unlimited Supplied of Labor," *Manchester School of Economics and Social Studies* 20: 139 - 192.
- (27) Lightfoot, P.R. (1980) "Circular Migration and Modernization in Northeast Thailand," paper presented at the Thai-European Seminar in Social Change in Contemporary Thailand. Amsterdam. May. (mimeo.)
- (28) London, Bruce (1977) "Is the Primate City Pvasitic? The Regional Implications of National Decision Making in Thailand," *Journal of Development Areas* 12 (1977): 49 - 68.
- (29) London, Bruce (1980) *Metropolis and Nation in Thailand: The Political Economy of Uneven Development*. (Boulder, Colorado: Westview Press)
- (30) Muecke, M.A. (1984) "Make Money not Babies: Changins Status Markets of Northern Thai Women," *Asian Survey* 24 (4): 459 - 470.
- (31) Nakajud, Arb (1968) "Thai Agricultural Labor : Demand and Supply" *Proceedings of the Third National Population Seminar*. Thailand, 25 April, Bangkok
- (32) Nelson, J.M. (1976) "Sojourners versus Now Urbanities:Causes and Consequences of Temporary Versus Permanent City Ward Migration in Developing Countries", *Economic Development and Cultural Change*

- (33) Paitoonpong, Srawooth (1978) "Manpower and Employment Planning for Rural Development in Thailand" Paper Presented at *Seminar on Rural Employment Planning*, under the Auspices of ESCAP and NESDB, 13 - 17 November, Chiang Mai, Thailand
- (34) Panpiemras, Kosit and Somchai Krusuansombat(1982) "Seasonal Migration and Employment", Development studies Division, National Economic and Special Development Board, Bangkok, Thailand. (mimeo)
- (35) Phongpaichit, Pasuk(2515) "A Minimum Wage Fixing and Economic Development on Thailand," 1(3) : 96 - 112.
- (36) Phongpaichit, Pasuk (1980) "Rural Women of Thailand: From Peasant Girls to Bangkok Masseuses" World Employment Programme Research *Working Paper WEP 10/WP. 14 (November)*
- (37) Phongpaichit, Pasuk (1984) "The Bangkok Masseuses: Origin, Status and Prospects" in O.W.Jones(ed.) *Women in the urban and Industrial Work Force:Southeast and East Asia*. Development Studies Centre, Monograph no.33.(Canberra: The Australian National University)
- (38) Ravenstein, E.G. (1885) "The Laws of Migration", *Journal of the Royal Statistical Society*, 48 (June): 167 - 227.
- (39) Ravenstein, E.G. (1889) "The Laws of Migration", *Journal of the Royal Statistical Society*, 52 (June): 241 - 301.
- (40) Redford, A. (1926) *Labour Migration in England, 1800 - 1850* (Manchester: Manchester University Press)
- (41) Rosenstein-Rodan, P.N. (1943) "Problems of Industrialization of Eastern and South-Eastern Europe," *Economic Journal*, vol. 53, no. 210 - 211, 202 - 211. (June - September)
- (42) Sarkar, N.K. (1974) *Industrial Structure of Greater Bangkok*. (Bangkok: UN Asian Institute)
- (43) Schuh, G. Edward (1982) "Out-Migration, Rural Productivity, and the Distribution of Income", in Richard H. Sabot (ed.), *Migration and the Labor Market in Developing Countries*. (Boulder, Colorado: Westview Press), pp. 161 - 190.
- (44) Sjaastad, L. (1962) "The Costs and Returns of Human Migration," *Journal of Political Economy* 70(5) : 80 - 93.
- (45) Sternstein, Larry (1917) "Greater Bangkok Metropolitan Area, Population Growth and Movement 1956-1960", *Research Report No.3* (Bangkok: Institute of Population Studies, Chulalongkorn University)
- (46) Schultz, T.W. (1961) "Investment in Human Capital *American Economic Review* 51 (1): 1 - 17.
- (47) Schultz, T. Paul (1982) "Notes on the Estimation of Migration Decision Functions", in Richard H. Sabot (edc), *Migration and the Labor Market in Development Countries*. (Boulder, Colorado: Westview Press), pp. 91 - 126.
- (48) Savadisara, Tongchai (1984) "The Non-Economic Factors in Rural - Urban Migration in Thailand," *Singapore Journal of Tropical Geography* 5 (December): 175 - 183.
- (49) Siengthai, Sununta (1984) "Intersectoral Labor Mobility and Earnings Differentials in Urban Labor Markets: A case study of slum awellers in Bangkok," Ph. D. Diss. University of Illinois.
- (50) Thadani, V.N. and M.P. Todaro (1984) "Female Migration: A Conceptual Framework" in J.T. Fawcett, S. E. Khoo and P.C. Smith (eds.) *Women in the Cities of Asia: Migration and Urban Adaption* (Boulder, Colorado: Westview Press)
- (51) Thavornjit, Rachanivan (1973) "Patterns and Consequences of Regional Migration in Thailand", M.A. Thesis, Faculty of Economics, Thammasat University.
- (52) Tongudai, Pawadee (1982) "Wage Migration and Employment A Study of Migrant Workers in Bangkok", Ph.D. Dissertation, University of New York.
- (53) Trairatvorakul, Prasarn (1984) "The Effects on Income Distribution and Nutrition of Alternative Rice Price Policies in Thailand", *Research Report* no. 46, International Food Policy Research Institute, November.
- (54) Turnham, D. and I. Jacger (1971) *The Employment Problem in Less Developed Countries*. OECD Development Center Employment Series no. 1 (Paris: OECD)
- (55) Walton, J. (1979) "Thailand, Problems of Development and Regional Imbalance", *Cultures et Development*. 11 (4) : 601 - 615.
- (56) World Bank (1977) "Thailand: Special Report on Employment" Revised Draft (October)
- (57) World Bank (1978a) "Thailand: Urban Sector Review", Background Working Paper no. 7 of 8 Prepared for the *Thailand Basic Economic Report no. 2059 - TH* (November)
- (58) World Bank (1978b) "Thailand: Selected Issues in Rural Development," Background Working Paper no. 4 of 8 prepared for the *Thailand Basic Economic Report no. 2059 - TH* (November)
- (59) World Bank (1980) "Thailand: Income Growth and Poverty Alleviation", (June)
- (60) World Bank (1983) "Growth and Employment in Rural Thailand", *Report no. 3906-Th* (April)

(61) Wallerstein, Immanuel M. (1979) *The Capitalist World - Economy*, Cambridge: Cambridge University Press.

(62) Zipf, George, K. (1946) "The $P_1 P_2 / D$ Hypothesis: On the Intercity Movement of Persons", *American Sociological Review* 11 : 677 - 686.

2530

ปีสากลเพื่อผู้ไร้ที่อยู่อาศัย
INTERNATIONAL YEAR OF SHELTER
FOR THE HOMELESS 1987

เมืองใหญ่เมืองนี้...

“เมืองกรุงเทพฯ จะกวาดเอาพวกคนจนออกไปจากเมือง เหมือนกับกวาดขยะให้พ้นหน้าบ้าน แล้วเหลือไว้แต่คนรวยเท่านั้นไม่ได้ กรุงเทพฯ จะต้องเป็นที่อยู่ร่วมกันของคนจนและคนรวย ซึ่งต้องพึ่งพาอาศัยกัน”

ประทีป อึ้งทรงธรรม

กทม. มีคนจนมากกว่า 1 ล้านคนอาศัยกระจัดกระจายอยู่ในสลัมพันกว่าแห่ง ในจำนวนนี้ชาวสลัม 2 แสนกว่าคนกำลังมีปัญหาถูกไล่ที่ จะกลายเป็นผู้ไร้ที่อยู่อาศัย ไม่มีที่ซุกหัวนอน และคาดว่า จะเพิ่มมากขึ้นจนกระทั่งปัญหานี้ยังไม่ได้รับการพิจารณาแก้ไขอย่างจริงจัง

ปีสากลเพื่อผู้ไร้ที่อยู่อาศัย 2530